

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА

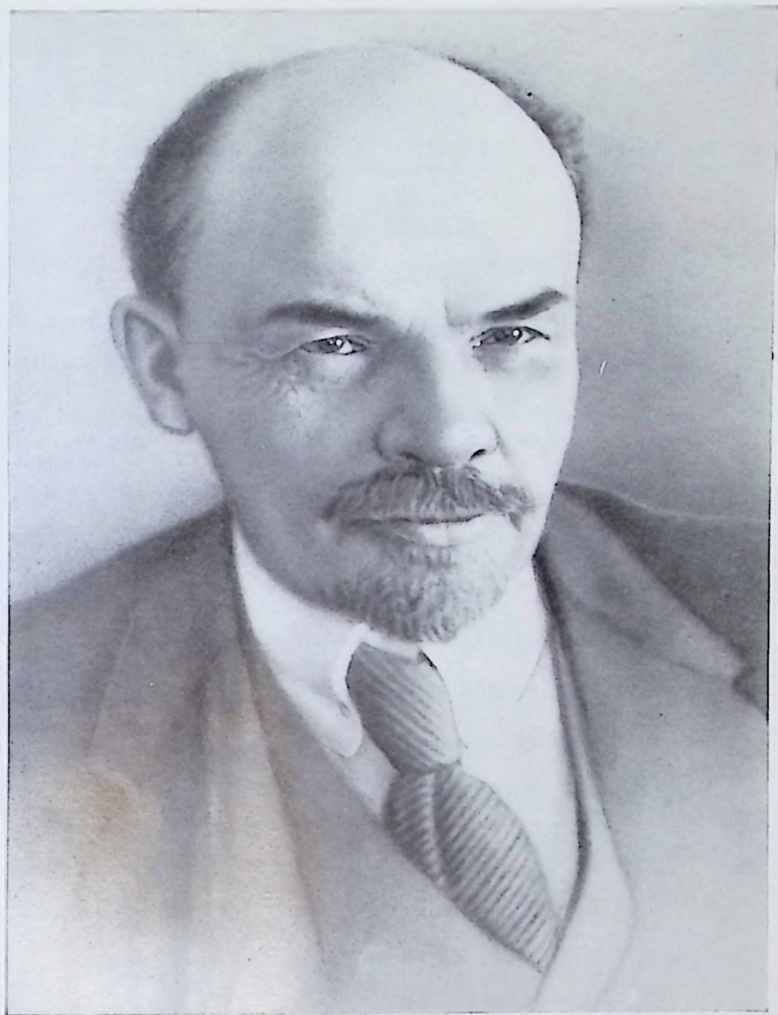

50

РОКІВ

СРСР

6/1972

W. J. (W. J. (W. J.))

Утворення багатонаціональної соціалістичної держави — видатний результат революційної творчості всіх радянських народів на чолі з робітничим класом під керівництвом Комуністичної партії.

З ПОСТАНОВИ ЦК КПРС
«ПРО ПІДГОТОВКУ ДО 50-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ
СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК».

Зміст

До 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік

І. П. Головаха — В. І. Ленін — засновник багатонаціональної Радянської держави	3
Б. О. Рутковський — Комуністична партія — ідейний вихователь трудящих	16
А. О. Амвросов (Москва) — Провідна роль робітничого класу у розвитку радянського суспільства	27
Е. К. Самборський — Колгоспне селянство в умовах комуністичного будівництва	37
М. О. Добрускін (Харків) — Інтелігенція у розвинутому соціалістичному суспільстві	44
Р. А. Ануфрієва — Єдність і спадкоємність поколінь у соціалістичному суспільстві	54
В. Ф. Безпальчий — Діалектика соціальних і національних відносин в історичному процесі	65
М. М. Росенко (Ленінград) — Науково-технічний прогрес і становлення повної єдності соціалістичних націй	73
Ф. М. Рудич — Управління соціалістичним виробництвом: загальні закономірності та специфічні риси	81
В. К. Сульженко (Львів) — Розвиток духовної культури багатонаціонального радянського народу	92
В. Г. Антоненко — Єдність інтернаціонального і національного в духовній культурі соціалістичних націй	101

Наукове життя

Щодо розробки в республіці проблем соціалістичного інтернаціоналізму і радянського патріотизму	112
--	-----

Критика і бібліографія

Нова література до 50-річчя утворення Союзу РСР (книги, брошури, журнальні статті за 1967—1972 роки)	122
Показчик статей, вміщених у журналі «Філософська думка» 1972 року	131

СОДЕРЖАНИЕ

К 50-ЛЕТИЮ ОБРАЗОВАНИЯ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК. *И. П. Головаха* — В. И. Ленин — основатель многонационального Советского государства. *Б. А. Рутковский* — Коммунистическая партия — идейный воспитатель трудящихся. *А. А. Амвросов* (Москва) — Ведущая роль рабочего класса в развитии советского общества. *Э. К. Самборский* — Колхозное крестьянство в условиях коммунистического строительства. *М. Е. Добрускин* (Харьков) — Интеллигенция в развитом социалистическом обществе. *Р. А. Ануфриева* — Единство и преемственность поколений в социалистическом обществе. *В. Ф. Беспальчий* — Диалектика социальных и национальных отношений в историческом процессе. *М. Н. Росенко* (Ленинград) — Научно-технический прогресс и становление полного единства социалистических наций. *Ф. М. Рудич* — Управление социалистическим производством: общие закономерности и специфические черты. *В. К. Сульженко* (Львов) — Развитие духовной культуры многонационального советского народа. *В. Г. Антоненко* — Единство интернационального и национального в духовной культуре социалистических наций. НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ. О разработке в республике проблем социалистического интернационализма и советского патриотизма. КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ. Новая литература к 50-летию образования Союза ССР (книги, брошюры, журнальные статьи за 1967—1972 годы). Указатель статей, помещенных в журнале «Філософська думка» в 1972 году.

CONTENTS

ON THE 50th ANNIVERSARY OF THE UNION OF SOVIET SOCIALIST REPUBLICS FORMATION. *I. P. Golovakha* — V. I. Lenin — Founder of Multinational Soviet State. *B. O. Rutkovsky* — The Communist Party — Ideological Educator of the Working People. *A. O. Amvrosov* (Moscow) — Leading Part of the Working Class in the Development of the Soviet Society. *E. K. Samborsky* — The Kolkhoz Peasantry under the Conditions of the Communist Construction. *M. O. Dobruskin* (Kharkiv). — Intelligentsia in the Developed Socialist Society. *R. A. Anufrieva* — Unity and Heredity of Generations in the Socialist Society. *B. F. Bespalchy* — Dialectics of Social and National Relations in Historical Process. *M. M. Rosenko* (Leningrad) — Scientific and Technological Progress and Formation of Perfect Unity of the Socialist Nations. *F. M. Rudich* — Management of Socialist Production: General Regularities and Specific Features. *V. K. Sulzhenko* (Lviv) — Development of Spiritual Culture of Multinational Soviet People. *V. G. Antonenko* — Unity of International and National in the Spiritual Culture of Socialist Nations. SCIENTIFIC LIEFE. Review of Literature on the Problems of Socialist Internationalism and Soviet Patriotism. CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY. Bibliography of Social and Political and Philosophical Literature on the 50th Anniversary of the USSR Formation. Index of Articles Inserted in the Magazine "Filosofska dumka" in 1972.

ДО 50-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

І. П. ГОЛОВАХА

В. І. Ленін — засновник багатонаціональної Радянської держави

У цьому році народи нашої багатонаціональної Вітчизни урочисто відзначають знаменну подію — п'ятдесятиріччя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. За своїм політичним значенням і соціально-економічними наслідками це подія всесвітньоісторичного масштабу. Створення добровільного братерського союзу рівноправних соціалістичних республік знаменувало собою торжество принципів марксистсько-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму.

Утворення першої в світі багатонаціональної соціалістичної Радянської держави нерозривно пов'язано з ім'ям В. І. Леніна, з діяльністю створеної ним Комуністичної партії. Виходячи з наріжних положень «К. Маркса та Ф. Енгельса про сутність націй і національних відносин, їхню соціально-історичну природу, про неможливість за капіталізму ліквідувати суперечності між націями і ліквідувати національне гноблення, В. І. Ленін в нову історичну епоху розвинув далі наукову теорію націй і національно-колоніальних рухів, сформулював відоме положення про дві тенденції в національному питанні за капіталізму, показав взаємозв'язок національних рухів з іншими революційними процесами, визначив шляхи перемоги ідеології пролетарського інтернаціоналізму встановлення дружби народів.

Величезною заслугою Леніна є глибоке й всебічне обґрунтування положення про те, що національне питання є частиною більш загальної питання — про соціалістичну революцію. Єдино вірним шляхом ліквідації національного гноблення, подолання національного розбрату, утвердження дружби і братерської взаємодопомоги народів може бути, справедливо вказував В. І. Ленін, лише шлях класової боротьби, інтернаціональної солідарності трудящих всіх націй і народностей, знищення капіталізму і побудови соціалізму. Силою, яка здатна забезпечити виконання цього історичного завдання, є робітничий клас на чолі з своїм комуністичним авангардом. Згуртовуючи навколо себе трудящих всіх націй для спільної боротьби проти експлуаторських класів усюди в країні, проти сил імперіалізму та колоніалізму на міжнародній арені, робітничий клас здійснює соціалістичний переворот, встановлює свою владу, забезпечує умови для докорінних соціалістичних перетворень в галузі економіки, суспільних відносин, культури, а також для добровільного зближення націй, розв'язання національного питання на соціалістичних засадах.

«Величезна заслуга в створенні багатонаціональної соціалістичної держави, — говорить в постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», — належить вождеві партії і народу Володимирові Іллічу Леніну. Творче

розвиваючи ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса, він створив струнку вчення з національного питання, розробив наукові принципи національної політики Комуністичної партії»¹.

Створення В. І. Ленінінм теоретичних основ національно-державного будівництва

Найважливіші положення ленінізму в національному питанні були сформульовані на основі всебічного аналізу закономірностей розвитку національних відносин за імперіалізму загалом, в Росії зокрема. Спираючись на положення марксизму, В. І. Ленін розробив наукову програму Комуністичної партії з національного питання. Ленінське вчення з національного питання є науково обґрунтованим і партійним. В. І. Ленін підкреслював, що «ми виробляємо національну програму з точки зору пролетаріату»².

Величезна роль В. І. Леніна в теоретичній розробці і практичному розв'язанні національної проблеми полягає, зокрема, у тому, що він показав місце національних рухів в загальній боротьбі за визволення робітничого класу, всіх трудящих від капіталістичного і будь-якого іншого гноблення, визначив шляхи розв'язання національного питання, передбачив загальні тенденції й перспективи розвитку націй, їхнього всебічного розквіту і зближення за соціалізму і злиття в умовах комуністичного суспільства.

Науковий аналіз національних відносин дав В. І. Леніну підставу для формулювання висновку про дві тенденції в національному питанні за умов капіталізму. «Капіталізм, що розвивається,— писав В. І. Ленін,— знає дві історичні тенденції в національному питанні. Перша: пробудження національного життя і національних рухів, боротьба проти всякого національного гніту, створення національних держав. Друга: розвиток і частішання всіляких зносин між націями, ломка національних перегородок, створення інтернаціональної єдності капіталу, економічного життя взагалі, політики, науки і т. д.

Обидві тенденції є світовий закон капіталізму. Перша переважає на початку його розвитку, друга характеризує зрілий капіталізм, який іде до свого перетворення в соціалістичне суспільство»³.

Характеризуючи дію цих тенденцій за капіталізму, В. І. Ленін показав їхній антагоністичний характер. Антагоністична природа капіталізму зумовлює антагоністичну протилежність дії двох об'єктивних тенденцій в національному питанні, коли посилення однієї неминує викликає протидію іншій.

Спираючись на закономірність дії двох тенденцій в національному питанні за капіталізму, В. І. Ленін ще на першому етапі розвитку російської революції розробив основні принципи розв'язання національного питання в Росії. Йдеться насамперед про національно-визвольну боротьбу проти імперіалізму народів колоніальних і залежних країн; принцип підпорядкованості національно-колоніального питання більш загальному питанню про соціалістичну революцію та диктатуру пролетаріату, оскільки лише на їх основі може бути досягнуте справжнє братерство народів і їх всебічний розвиток; принцип самовизначення націй і народів колоніальних країн, який передбачає право на державне відокремлення і утворення самостійних держав; принцип фактичної рів-

¹ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року. К., 1972, стор. 4—5.

² В. І. Ленін. Повне зібр. творів, т. 24, стор. 134.

³ Там же, стор. 121.

ності націй в усіх сферах їх життєдіяльності та розвитку; принцип взаємодопомоги і взаємодопомоги; принцип послідовної боротьби з великодержавним і місцево-національним ухилами.

Розробляючи теорію і тактику більшовицької партії з національного питання, В. І. Ленін виходив з аналізу розвитку національних відносин в умовах імперіалізму і з своєрідних умов розвитку тодішньої Росії. З одного боку, як відомо, царська Росія була колоніальною імперією, тюрмою більш як ста народів. З 170 мільйонів її жителів понад 33 мільйони перебували на колоніальному становищі. Деякі народи — українці, поляки, фінни, латвійці, литовці, білоруси, грузини, вірмени — склалися в буржуазні нації. 25 мільйонів чоловік, що мешкали на величезних просторах Сибіру, Крайньої Півночі, Середньої Азії, Поволжя, Кавказу, ще залишалися на стадії феодального і патріархально-родового ладу. Соціальне й політичне гноблення, національна нерівноправність поширювалися на все трудяще населення імперії. Разом з цим численні нації й народності Росії входили до великої багатонаціональної держави, трудящі усіх національностей якої під прапором інтернаціоналізму вели спільну боротьбу за своє соціальне й національне визволення на чолі з партією більшовиків. Російський робітничий клас, що йшов вже тоді в авангарді міжнародного робітничого й визвольного руху, був гегемоном революції в Росії, об'єднуючи навколо себе робітників і селянські маси усіх національностей.

Розроблена В. І. Леніном програма партії виходила з необхідності пов'язати революційну боротьбу за соціалізм з революційною програмою у національному питанні. Обстоюючи право націй на самовизначення аж до відокремлення й утворення самостійної держави, В. І. Ленін разом з тим підкреслював, що це право не можна ототожнювати з доцільністю відокремлення. Найвірніший шлях В. І. Ленін і партія вбачали не в державному відокремленні націй (інакше при слабкості і неорганізованості пролетарських мас національних окраїн національно-визвольні рухи неминуче стали б буржуазно-націоналістичними), а у розвитку інтернаціональної революційної боротьби, у перемозі робітничого класу в демократичній, а потім і соціалістичній революції. Тому послідовне відстоювання права націй на самовизначення не означало, що партія виступала за обов'язкове відокремлення націй, за створення дрібних національних держав і розпад великих багатонаціональних, зокрема Росії. Ще задовго до Жовтневої революції В. І. Ленін передбачав, що за умов, коли буде забезпечено свободу відокремлення і національне рівноправ'я, більшість націй і народностей Росії самі не захочуть відділятися і добровільно оберуть державні форми свого існування у складі єдиної багатонаціональної країни.

Враховуючи соціально-економічні і політичні умови розвитку націй, В. І. Ленін послідовно відстоював принцип демократичного централізму. Великі централізовані держави створюють ту сприятливу шлях пролетаріату арену, на якій його боротьба проти буржуазії, за соціалістичне перетворення суспільства стає ширшою, а, отже, й успішнішою. Така форма держави не тільки відповідає потребам прогресивного суспільного розвитку, а й сприяє згуртуванню пролетаріату на інтернаціональній основі. Істинно пролетарська політика, писав В. І. Ленін, полягає в тому, щоб соціал-демократи гноблячих націй обстоювали «свободу відокремлення», а соціал-демократи пригноблених націй «свободу з'єднання»... іншого шляху до інтернаціоналізму і злиття націй... немає і бути не може»⁴.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 322.

Що ж до форм державного устрою та правління багатонаціональної країни, то В. І. Ленін виходив з необхідності забезпечити повну рівність всіх націй та їх мов в єдиній централізованій державі на базі послідовно демократичних принципів республіканського ладу. Ідея створення великої централізованої держави, в свою чергу, випливала з історично доведеного факту безсумнівних переваг такої держави перед невеликими державними утвореннями і, що особливо важливо, — із загального марксистського положення про інтернаціональну єдність трудящих як вирішальну передумову їх всебічного розвитку, успішної боротьби проти капіталізму, за соціалістичну перебудову всіх суспільних відносин. «Ми хочемо, — говорив В. І. Ленін, — якомога більшої держави, якомога тіснішого союзу, якомога більшого числа націй, що живуть у сусідстві з великорусами; ми хочемо цього в інтересах демократії і соціалізму, в інтересах залучення до боротьби пролетаріату якомога більшого числа трудящих різних націй»⁵⁻⁶.

Спираючись на думки К. Маркса та Ф. Енгельса, В. І. Ленін наполегливо шукав найбільш ефективні форми державного устрою багатонаціональної Росії після здійснення соціалістичного перевороту. Ще в період, який передував Лютневій буржуазно-демократичній революції, він припускав можливість і доцільність федеративної форми майбутнього устрою країни, маючи на увазі своєрідну історичну ситуацію, яка могла скластися в ході революційної боротьби.

Вперше ідея союзу вільних національних республік на основі федерації була висунута й обгрунтована В. І. Леніним невдовзі після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції. Виступаючи на Квітневій конференції більшовиків, він висловив думку про можливість утворення суверенних соціалістичних держав в інтересах зміцнення зв'язків між ними. «Ми хочемо, — говорив він, — братерського союзу всіх народів. Якщо буде Українська республіка і Російська республіка, між ними буде більше зв'язку, більше довір'я»⁷. Ця думка ґрунтувалася на узагальненому досвіді революційних подій і політичного життя країни в період двовладдя. Йдеться зокрема про два важливі чинники, на які не можна було не зважати у новій історичній ситуації: по-перше, країна йшла назустріч соціалістичній революції, яка за всіма ознаками неминуче мала охопити не тільки центральні райони Росії, а й національні окраїни; по-друге, розмах і характер національно-визвольного руху пригноблених народів на порядок денний ставили завдання утворення національної державності. Саме це мав на увазі В. І. Ленін, коли в травні 1917 року писав: «Великороси пропонують братерський союз усім народам і утворення спільної держави за добровільною згодою кожного окремого народу...»⁸.

Цей висновок В. І. Ленін зробив, глибоко переконаний в тому, що в ході пролетарської революції в Росії неминуче складуться необхідні об'єктивні й суб'єктивні передумови для створення добровільного братерського соціалістичного союзу національних республік, бо лише об'єднання спільних зусиль вільних народів, їхня єдність і згуртованість можуть бути вірною запорукою справедливого розв'язання національного питання, вирішення завдань історичного прогресу. В. І. Ленін не тільки розробив основні принципи, на яких має ґрунтуватись багатонаціональна соціалістична держава, а й відкрив нові форми національної державності — радянську федерацію та радянську автономію.

⁵⁻⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 146.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 263.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 315.

Ленінська ідея добровільного союзу соціалістичних республік має епохальне значення. Вона лежить в основі розв'язання проблеми, яка протягом багатьох століть лишалась однією з найпекучіших і яку капіталізм неспроможний розв'язати. Завдяки цій ідеї, що заволоділа мільйонами, партії російських комуністів вдалося спрямувати національно-визвольний рух в єдине річуще боротьби проти капіталізму, за перемогу соціалістичної революції.

Утворення СРСР — втілення ленінських принципів державного союзу народів

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції знаменувала собою переломний момент в історичній долі поневолених народів нашої країни. Її визвольна роль полягає, зокрема, у знищенні підвалин, на яких трималось поневолення народів, у створенні необхідних умов для розвитку справді братерських відносин між трудящими різних націй і рас.

Відразу ж після переможного соціалістичного перевороту за пропозицією В. І. Леніна були прийняті закони про мир та землю. Вперше в історії світової цивілізації вищим принципом державної влади було проголошено послідовну боротьбу проти загарбницьких воєн, на захист свободи та справедливого миру між народами, безкоштовно передавалися в користування всього суспільства найважливіші засоби виробництва. Завдяки цьому Радянська держава створила вирішальні передумови для визволення трудящих всіх національностей від експлуатації.

II Всеросійський з'їзд Рад проголосив утворення Російської Радянської республіки — державної форми диктатури пролетаріату, вищим принципом якої став союз російського робітничого класу з трудящими масами всієї багатонаціональної країни. Російська Радянська республіка була визнана усіма народами колишньої імперії як єдина централізована держава, закони якої мають силу на всій її території. Поряд з цим II з'їзд Рад надав усім народам право на самоврядування, включаючи право на відокремлення і утворення власної незалежної державності.

З метою розробки конкретних заходів, спрямованих на справедливе розв'язання національного питання, II з'їзд Рад створив Народний Комісаріат у справах національностей. Будуючи свою роботу на основі ленінської національної політики, Наркомнац протягом 1917—1924 років виконав важливу місію по підготовці об'єднання національних республік та областей в єдину союзну багатонаціональну державу.

Виключно важливою за своїм революційним значенням є «Декларація прав народів Росії», затверджена Радою Народних Комісарів 2 (15) листопада 1917 року. Цей історичний документ, підписаний В. І. Леніним, проголосив як непорушні принципи свободи, рівності і справжнього братерства у взаємовідносинах народів нашої країни. Він знаменував собою перемогу ідеології й політики пролетарського інтернаціоналізму над буржуазним націоналізмом, шовінізмом та расизмом. Головний зміст «Декларації прав народів Росії» складали такі відправні ідеї ленінської національної політики, як рівність і суверенність народів Росії, їхнє право на вільне самовизначення аж до відокремлення і утворення самостійної держави, відміна всіх і всіляких національних та національно-релігійних привілеїв і обмежень, вільний

розвиток національних меншостей та етнографічних груп. Ці положення знайшли своє законодавче відображення також у першій Радянській Конституції (липень 1918 року).

Одним з перших прикладів фактичного здійснення прав, проголошених Декларацією, було визнання Радянським урядом в грудні 1917 року незалежності України, яку І Всеукраїнський з'їзд Рад, що відбувся у Харкові в грудні 1917 року, проголосив Радянською республікою. Буржуазна контрреволюційна Центральна Рада на цьому з'їзді була оголошена поза законом. З'їзд урочисто проголосив встановлення найміцнішого союзу Радянської України з Радянською Росією, обрав Центральний Виконавчий Комітет, який сформував Радянський уряд України — другої після Російської Федерації радянської республіки. Протягом грудня 1917 року — січня 1918 року Радянська влада була встановлена на території України, що раніше входила до складу Російської імперії.

В. І. Ленін завжди надавав великого значення Україні, її зв'язкам з Росією. Він був автором усіх основних законодавчих актів, багатьох інших документів, що стосуються питань самовизначення України та її взаємовідносин з Російською Федерацією.

У кінці 1917 — на початку 1918 року Радянська влада, за словами В. І. Леніна, триумфальною ходою йшла по Росії. Вже в перші місяці 1918 року вона була встановлена майже на всій території країни. Цьому сприяла розроблена В. І. Леніним політика партії в національному питанні. Антинародній політиці розчленування країни, придушення її націй, яку проводила російська та іноземна буржуазія вкупі з буржуазно-націоналістичною контрреволюцією окраїн, партія, Радянська держава протиставили ленінську гуманістичну політику рівноправ'я та дружби всіх народів, політику їх зближення, добровільного об'єднання і згуртування навколо інтернаціонального за своїм складом революційного російського пролетаріату.

Досвід державного будівництва та боротьби проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції, нагромаджений в перші місяці існування Радянської влади, революційний ентузіазм робітничого класу і великих мас трудового народу дали можливість В. І. Леніну сформулювати головні принципи й розробити конкретну програму державного устрою, соціалістичного національно-державного будівництва в Країні Рад. В написаній ним «Декларації прав трудящого та експлуатованого народу» (опублікованій 3 січня 1918 року і затвердженій III Всеросійським з'їздом Рад 12 січня 1918 року) показано, що успішне державне об'єднання радянських соціалістичних республік можливе лише на основі федерації радянського типу під керівництвом російського робітничого класу на чолі з партією комуністів. В декларації вказувалось, що з'їзд, який її прийняв, прагнув створити дійсно добровільний, а отже, повний і міцний союз трудящих класів всіх націй Росії. Робітникам і селянам кожної нації пропонувалось ухвалити самостійні рішення на своїх власних повноважних з'їздах щодо підстав, на яких вони бажають взяти участь у федеральному уряді та інших спільних радянських установах. Виступаючи на III з'їзді, В. І. Ленін підкреслив велике, всесвітньоісторичне значення федерації соціалістичних радянських республік. «Ми владарюємо,— писав він,— не розділяючи, за жорстким законом стародавнього Риму, а з'єднуючи всіх трудящих нерозривними ланцюгами живих інтересів, класової свідомості. І наш союз, наша нова держава міцніша, ніж насильницька влада, яка об'єднує брехнею і залізом в потрібні для імперіалістів штучні державні утворення... Я глибоко переконаний, що навколо революційної Росії все

більше й більше групуватимуться окремі різні федерації вільних націй. Цілоком добровільно, без брехні і заліза, ростиме ця федерація, і вона незламна»⁹.

Отже, федеративний принцип державного устрою в нашій країні будувався на непокитних засадах диктатури пролетаріату та соціалістичної системи господарства. Саме радянська форма пролетарської державності та соціалістична власність на засоби виробництва були тією вирішальною умовою, завдяки якій забезпечувалась політична та економічна спільність націй, усувались корінні причини класового і національного антагонізму, поневолення і експлуатації.

Побудована за національно-територіальним принципом, радянська федерація дає можливість враховувати історико-етнографічні, культурно-побутові, господарські та інші особливості розвитку кожного народу, що входить до неї. В свою чергу це забезпечує можливість народам, які стоять на різних стадіях історичного розвитку, спільними зусиллями долати всілякі труднощі на шляху побудови соціалістичного суспільства, а відсталим народностям — позбавитись всіх страхів капіталізму в процесі свого переходу до соціалізму. Оскільки федерація нового, радянського типу будується на принципах послідовного радянського демократизму, то їй чуже насильство однієї нації над іншою. Навпаки, створюються всі необхідні умови для міцної єдності, братерської дружби й плідного співробітництва народів.

Радянська федерація будується на ленінському принципі демократичного централізму. А це означає, що вона гармонійно поєднує в собі міць централізованої влади, економічну і військову могутність єдиного цілого з всебічним демократизмом, ініціативою і творчою активністю трудящих всіх республік як невід'ємних частин цілісного державного організму.

Оскільки в межах деяких радянських республік проживають національні меншості, то одним з найважливіших принципів державного устрою СРСР, що ґрунтуються на ленінській національній політиці, є принцип автономії. Вимога автономії як форми самовизначення народів, що залишаються в рамках даного державного утворення, була висунута В. І. Леніним ще до Жовтневої революції, а свою конкретну теоретичну розробку вона знайшла в першій період існування Радянської влади. Ленінське вчення про радянську автономію виходило з врахування національного принципу, тобто надання автономії тим областям, які відзначаються особливим національним складом і побутом, і мало на увазі забезпечення влади трудящих відповідно до специфіки національного розвитку та інтересів республіки в цілому. В структурі радянської автономії мають місце автономні республіки — політична автономія — та автономні області — форма адміністративної автономії. Обидві ці форми створюють можливість всебічного соціально-економічного, політичного і культурного розвитку народів, зміцнення їхньої дружби та взаємодопомоги.

Принципальне ленінське положення про федерацію та автономію як основні форми національно-державного будівництва в умовах радянської дійсності було затверджено VIII з'їздом партії в березні 1919 року. І в цей час, крім Російської Федерації та Української соціалістичної республіки, з'явилися Литовська, Латвійська, Естонська радянські республіки (1918 р.), Радянська республіка Білорусія (початок 1919 року), які вступили у зв'язки з РСФРР.

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 429—430.

В травні 1919 року у зв'язку з загрозою для республіки з боку іноземної інтервенції та внутрішньої контрреволюції Центральний Комітет партії за ініціативою Леніна прийняв директиву про воєнний союз. Враховуючи виключну важливість цієї директиви для історичної долі Радянської влади, ЦВК УСРР та Рада оборони Литовської і Білоруської республік звернулися до ВЦВК РСФРР з пропозицією про встановлення воєнно-політичного союзу радянських республік з метою спільної боротьби проти інтервентів та білогвардійців. 1 червня 1919 року було прийнято декрет про об'єднання всіх радянських республік (Росії, України, Білорусії, Латвії, Литви) для боротьби з імперіалізмом і контрреволюцією. Завдяки спільним зусиллям цього союзу в кінці 1919 — на початку 1920 року усі радянські республіки були визволені від окупації та влади контрреволюціонерів. Протягом 1920—1921 років були утворені також радянські республіки Азербайджану, Вірменії та Грузії. 21 листопада 1921 року В. І. Ленін написав проект постанови про утворення Закавказької федерації, який було прийнято ЦК РКП(б) і повноважними закавказькими партійними та радянськими органами. В листопаді 1922 року з'явився федеративний союз закавказьких радянських республік, а в грудні того ж року — було оформлено єдину Закавказьку Федеративну Соціалістичну Радянську Республіку (ЗФСРР). Приблизно тоді ж (1920—1921 роки) РСФРР встановила дружні відносини з народами Туркестану, Хорезму та Бухари. Велику роль у цьому відіграла «Відозва до всіх трудящих мусульман Росії та Сходу».

Під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна протягом 1920—1922 років створювалась національна державність народів Російської Федерації. На той час в межах РСФРР на принципах радянської автономії існували десять республік та одинадцять областей.

Таким був фактичний бік справи напередодні утворення Союзу РСР, коли перед партією постало завдання дальшого згуртування народів в інтересах побудови соціалізму. Договірна форма взаємовідносин між радянськими республіками вже не відповідала новим завданням. Узагальнивши досвід національно-державного будівництва в країні, яка щойно вийшла із громадянської війни і опинилась у винятково складних внутрішніх та міжнародних умовах, В. І. Ленін дійшов висновку про необхідність більш міцного союзу радянських республік.

Об'єктивна необхідність такого союзу випливала із загальноісторичної тенденції до єдиного всесвітнього господарства, могутнім прискорювачем якої є соціалістичний лад, і включала в себе: спільну оборону від ворожих сил імперіалізму; об'єднання економічних ресурсів народів, що стали на шлях соціалізму; спрямування їхніх зусиль у всіх інших сферах життєдіяльності і боротьби проти внутрішнього класового ворога та міжнародної буржуазії. В. І. Ленін показав, що без міцного союзу радянських республік неможливо успішно покінчити з руйнуванням, організувати єдине соціалістичне господарство, що розвивається на плановій основі, забезпечити оптимальний суспільний поділ праці, раціональне використання трудових і природних ресурсів, неузліченне зростання матеріального добробуту і культурного рівня всіх націй і народностей. Найважливішими політичними та економічними передумовами утворення єдиної союзної багатонаціональної держави були перемога Великої Жовтня, встановлення диктатури пролетаріату, влади Рад, існування соціалістичного укладу народного господарства.

Для того, щоб вирішити питання про конкретні форми об'єднання соціалістичних республік в єдину союзну державу, було створено комісію ЦК РКП(б) та національних компартій на чолі з В. В. Куйбише-

вим. За пропозицією Й. В. Сталіна комісія висунула ідею «автономізації», суть якої полягала в тому, щоб національні радянські республіки увійшли до складу РСФРР на правах автономії. В. І. Ленін різко негативно поставився до ідеї «автономізації», піддав її гострій критиці в листі до XI з'їзду партії і запропонував створити єдину багатонаціональну державу на принципово інших засадах — повної рівності в новому державному утворенні — Союзі Радянських Соціалістичних Республік. 6 жовтня вищезгадана комісія прийняла ленінську пропозицію. У кінці 1922 року з'їзди Рад РСФРР, УСРР, БСРР та ЗФСРР, відповідно до бажання своїх народів, одностайно прийняли рішення про утворення Союзу РСР, а 30 грудня на I з'їзді Рад союз республік було затверджено законом. Цей історичний акт означав триумф національної політики ленінської партії.

Правову основу утворення Союзу РСР складають два історичні документи, прийняті I з'їздом Рад СРСР: Декларація про утворення СРСР та Договір про утворення СРСР. У Декларації, яка проголосила союз чотирьох рівноправних радянських республік (РСФРР, УСРР, БСРР та ЗФСРР), було дано наукове обґрунтування доцільності, історичної необхідності утворення Союзу РСР, показано конкретні умови і причини виникнення цього союзу, розкрито основні принципи об'єднання — добровільність і рівноправність, підкреслено право вільного виходу із Союзу і вступу до нього нових республік.

Договір про утворення СРСР визначив принципи утворення загальносоюзних органів влади та управління, їхню компетенцію, до якої входили зовнішні зносини з іноземними державами та вирішення найбільш важливих питань внутрішнього життя, що вимагали централізованого керівництва (управління закордонними справами, зовнішньою торгівлею, військово-морськими справами, комунікаціями; фінансова справа та деякі інші). В Договорі визначені система органів Союзу, основи взаємовідносин загальносоюзних і республіканських органів. Як і Декларація, Договір базувався на ленінських принципах рівності, суверенності, самовизначення республік, дружби і братерства всіх народів СРСР. Будь-які національні привілеї та обмеження скасовувалися.

Обидва ці документи — Декларація і Договір — були покладені в основу першої Конституції Союзу РСР, прийнятої II з'їздом Рад СРСР у січні 1924 року. З часу утворення Союзу РСР до прийняття другої Конституції СРСР (1936 р.) число союзних республік збільшилось до одинадцяти. У 1940 році до братньої сім'ї радянських республік приєдналися Латвійська, Литовська та Естонська РСР. У цьому ж році, після возз'єднання Молдавської АРСР з Бессарабією, була утворена Молдавська Радянська Соціалістична Республіка. Великі успіхи в національно-державному будівництві знайшли свій вияв у створенні нових автономних республік, автономних областей та національних округів.

Братня сім'я народів СРСР налічує понад сто націй і народностей. У її складі 15 союзних республік, 20 автономних республік, 8 автономних областей і 10 національних округів. Це — свідчення великої сили і життєвості ленінської національної політики партії.

**Вірність ленінізму — запорука дальших успіхів
братньої сім'ї народів СРСР**

Утворення Союзу РСР є торжеством ленінської національної політики Комуністичної партії. Завдяки непорушному союзові вільних і рівноправних народів за короткий історичний строк було здійснено докорінні

Керуючою, надихаючою і цементуючою силою великого Союзу народів Країни Рад є Комуністична партія. Побудована на інтернаціоналістичних принципах, партія виражає насущні інтереси всіх народів СРСР, послідовно здійснює ленінську національну політику, спрямовує зусилля трудящих на розв'язання чергових завдань комуністичного будівництва, на дальший розвиток і зближення націй і народностей. В умовах розвинутого соціалістичного суспільства — великого завоювання всіх народів нашої країни — політика партії полягає в тому, щоб, як відзначалось у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії, і далі зміцнювати Союз Радянських Соціалістичних Республік, послідовно здійснювати ленінський курс на розквіт соціалістичних націй і їх поступове зближення.

У рішеннях партії велика увага приділяється вихованню радянських людей в дусі високої патріотичної свідомості, дружби і братерства народів, інтернаціональної солідарності з народами соціалістичних країн, трудящими всього світу. Зокрема, в резолюції XXIV з'їзду КПРС на Звітню доповідь ЦК партії говориться, що з'їзд «надає важливого значення вихованню всіх трудящих в дусі радянського патріотизму, гордості за соціалістичну Вітчизну, за великі завершення радянського народу, в дусі інтернаціоналізму, непримиренності до проявів націоналізму, шовінізму і національної обмеженості, в дусі поваги до всіх націй і народностей»¹⁰.

Інтернаціональне і патріотичне виховання складає основу всього виховного процесу, оскільки лише патріот-інтернаціоналіст може бути справжнім громадянином своєї Батьківщини, послідовним і самовідданим борцем за ідеали комунізму, за інтереси трудящих всіх країн і народів. Можна без перебільшення сказати, що вирішальні успіхи в комуністичному будівництві, в боротьбі проти всіх сил старого світу перебувають в прямій залежності від глибини і міцності патріотичної та інтернаціональної свідомості радянських людей, а отже — від успіхів у вихованні цих високих моральних якостей.

Єдність інтернаціонального і патріотичного в процесі виховання нової людини впливає з самої суті марксизму-ленінізму. Органічне поєднання пролетарського інтернаціоналізму і соціалістичного патріотизму — це об'єктивна закономірність розвитку всієї соціалістичної системи.

Ідеологія і політика пролетарського інтернаціоналізму несумісні з буржуазним націоналізмом. Імперіалістична буржуазія охоче використовує зброю націоналізму для захисту своїх позицій, ослаблення сил соціалізму. Антикомунізм і антисоветизм є головним змістом ідеології і політики імперіалізму, і свою опору він прагне знайти, зокрема, в гальванізації націоналізму різних забарвлень. Останнім часом особливо активізувався сіонізм — ідейно-політичне знаряддя правлячих кіл ізраїльської і міжнародної буржуазії. Не склали своєї зброї й українські буржуазні націоналісти, що перебувають на службі в імперіалістичної буржуазії.

У світлі цих фактів перед ідеологічними працівниками постає як одне з найважливіших завдань дальша творча розробка проблем пролетарського інтернаціоналізму і соціалістичного патріотизму, вдосконалення форм і методів інтернаціонального та патріотичного виховання трудящих, виявлення нових шляхів і дійових засобів боротьби проти отруйної націоналістичної і шовіністичної ідеології. Тому природно, що теоретичній розробці питання про сутність, основні особливості і

¹⁰ Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, стор. 203.

дійову роль соціалістичного інтернаціоналізму і радянського патріотизму, про шляхи інтернаціонального і патріотичного виховання трудящих партія приділяє виключно велику увагу.

У дні святкування 50-річчя утворення Союзу РСР — великої сім'ї вільних народів нашої країни й прообразу братерства народів усього світу — особливо яскраво виступають велич і міць ленінського генія. Вчення В. І. Леніна з національного питання, втілене у величких успіхах Радянської багатонаціональної соціалістичної держави, підтверджене досвідом національно-визвольного руху в інших країнах, надихає народи СРСР, всі революційні сили сучасності на нові історичні звершення. Дружба народів Союзу РСР є могутньою рушійною силою радянського суспільства. Досягнуті на цій основі успіхи мають велике інтернаціональне, революціонізує значення. СРСР виступає на світовій арені як оплот миру і дружби народів, боротьби за їхню свободу і незалежність, проти імперіалізму, колоніалізму, неоколоніалізму, расизму. СРСР, світова співдружність соціалізму протиставляють системі національного гноблення, расової дискримінації принципи миру, дружби і взаємоповаги народів.

Монолітна єдність, дружба й братерство народів СРСР є гарантією дальшого зміцнення могутності Радянської держави, процвітання всіх її народів, нових успіхів в національно-визвольному русі народів капіталістичної системи.

* * *

Образование первого в мире многонационального социалистического государства — Союза ССР неразрывно связано с именем В. И. Ленина, с созданной им Коммунистической партией. Огромной заслугой В. И. Ленина является глубокое и всестороннее обоснование того, что национальный вопрос является неотъемлемой составной частью вопроса о социалистической революции и социалистической государственности. Единственно верным путем ликвидации национального угнетения, межнационального антагонизма, утверждения дружбы и братской взаимопомощи народов может быть, справедливо указывал В. И. Ленин, лишь путь классовой борьбы, интернациональной солидарности трудящихся всех наций и народностей, уничтожение капитализма и построение социализма. Общественной силой, способной обеспечить выполнение этой исторической задачи, является рабочий класс во главе со своим коммунистическим авангардом. Сплачивая вокруг себя трудящихся всех угнетенных и угнетающих наций в интересах общей борьбы против эксплуататоров внутри страны, против империализма и колониализма на международной арене, рабочий класс осуществляет социалистический переворот, устанавливает власть трудящихся, обеспечивает условия для коренных социалистических преобразований в сфере экономики, общественных отношений, культуры, а вместе с тем — для добровольного сближения наций, разрешения национального вопроса на социалистических основах.

В статье характеризуется деятельность В. И. Ленина по созданию теоретических основ национально-государственного строительства в нашей стране, показано огромное международное значение образования СССР как воплощения ленинских принципов государственного союза народов. Верность ленинизму является залогом дальнейших успехов братской семьи народов Советского Союза.

Комуністична партія—ідейний вихователь трудящих

У постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» підкреслюється, що всесвітня історія ще ніколи не бачила у взаємовідносинах десятків націй і народностей такої непорушної єдності інтересів і цілей, волі і дії, такої духовної спорідненості, довір'я і взаємного піклування, які постійно виявляються у братерському союзі всіх народів нашої країни. Морально-політична єдність радянського суспільства, монолітна згуртованість партії і народу, непорушна дружба і братерське співробітництво всіх народів великого Радянського Союзу — це результат соціалістичних соціально-економічних перетворень, втілення в життя ленінської національної політики і багатогранної ідеологічної роботи Комуністичної партії по вихованню трудящих. Виконуючи своє історичне виховне завдання, партія прищепила трудящим усіх націй і народностей глибоке розуміння необхідності спільними зусиллями боротися за побудову соціалізму і комунізму, зробила ідеї марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму, дружби народів й радянського патріотизму надбанням кожного.

Комуністичне виховання трудящих, формування нової людини партія завжди розглядає як найактуальніші завдання теорії і практики соціалістичного і комуністичного будівництва, котре потребує створення не лише матеріальних, а й духовних передумов комунізму.

Основоположники наукового комунізму незмінно підкреслювали активну роль суспільної свідомості, духовних цінностей в історичному процесі. К. Маркс учив, що теорія стає матеріальною силою, як тільки вона оволодіває масами. Духовні утворення, ставши складовою частиною свідомості людей, спонукають до активної діяльності не лише окремих осіб, а й цілі соціальні спільності, класи, народи. Особливо великої організуючої і мобілізуючої сили набувають передові, революційні ідеї, коли вони стають надбанням широких мас трудящих. Саме це характеризує марксизм-ленінізм, наукову ідеологію, під впливом якої формуються суспільні потреби, інтереси, цілі й ідеали робітничого класу, всіх трудящих за соціалізму.

Однією з характерних особливостей соціалістичної суспільної свідомості є те, що вона в усіх своїх формах найбільш повно відбиває потреби прогресивного розвитку суспільства, його основні закономірності і через це здатна активно впливати на суспільну практику. Соціалістичні суспільні відносини, передова наукова ідеологія — марксизм-ленінізм сприяють активізації свідомості.

Внесення у свідомість трудящих наукової марксистсько-ленінської ідеології становить одну з найважливіших соціальних функцій Комуністичної партії на всіх етапах її діяльності. Політичну й організаторську діяльність партії В. І. Ленін вважав однією з найголовніших умов перетворення марксистсько-ленінської теорії на матеріальну силу. «Тільки при умові чудової організації може наша моральна сила перетворитися на матеріальну»¹, — писав він, розробляючи вчення про пар-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 8, стор. 121.

тію як авангард робітничого класу, всіх трудящих, як керівну і спрямовуючу силу комуністичного будівництва. На стадії зрілого соціалізму, коли на розвиток суспільної свідомості активно впливає соціалістична дійсність, а трудова і політична активність трудящих досягли високого рівня, ідейно-виховна робота партії спрямована насамперед на вироблення у кожного трудівника марксистсько-ленінського світогляду й комуністичної моралі. В умовах соціалізму комуністичне виховання, метою якого є всебічний розвиток особи, стає об'єктивною необхідністю і предметом цілеспрямованої діяльності Комуністичної партії.

Керівна роль Комуністичної партії є корінним принципом революційного перетворення суспільства на соціалістичних і комуністичних засадах. Посилення цієї ролі на сучасному етапі обумовлене об'єктивними закономірностями дальшого розвитку зрілого соціалізму, його шпереростанням у комунізм: збільшенням масштабів і складності соціальних завдань та необхідністю їх комплексного розв'язання, піднесенням творчої активності і ініціативи трудящих, залученням мільйонних мас до свідомого творення нового суспільства. Зростання ролі партії диктується дальшим розвитком і вдосконаленням соціалістичної демократії, збільшенням ваги марксистсько-ленінської теорії як наукової основи управління суспільством, необхідністю творчого розвитку і пропаганди марксизму-ленінізму.

Наукове управління суспільством, спрямування процесу комуністичного виховання партія здійснює на основі творчого застосування принципів і положень марксизму-ленінізму, спираючись на ленінську теоретичну спадщину. Ленінізм, підкреслив у Звітній доповіді на XXIV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев, як вічно живе вчення, що розвивається, був її буде в центрі ідейного життя партії, основою всієї її революційно-перетворюючої діяльності. Звертаючись до ідейної спадщини В. І. Леніна, партія вбачає своє найважливіше завдання в тому, щоб на основі ленінських думок, ленінської методології знаходити розв'язання актуальних проблем комуністичного будівництва.

Ленінізм становить ідейну основу комуністичного виховання трудящих. Проблема формування нової людини, виховання всебічно розвинених і всебічно підготовлених людей у ленінській філософській спадщині набула глибокого теоретичного обґрунтування. Підкреслюючи виключну важливість дальшої розробки В. І. Ленінін марксистської теорії виховання, слід зазначити, що ленінські ідеї в цій галузі мали неоціненне значення не лише у повоєнний період. Вони становлять ідейну основу наукового розв'язання теоретичних і практичних проблем виховної діяльності партії на всіх етапах комуністичного будівництва, оскільки в ленінській теоретичній спадщині сформульовані стратегічні завдання комуністичного виховання — накреслено основні шляхи формування нової людини.

В. І. Ленін вказував на необхідність органічного поєднання формування нової людини з ходом і змістом соціальних перетворень, показав, що основу виховання трудящих, вироблення у них соціалістичної свідомості становить їхня активна суспільно-політична і трудова діяльність. Ю. І. Ленін відзначав, що мета комуністичного виховання полягає в тому, щоб подолати приватновласницьку психологію і підняти людей до активної участі у загальній боротьбі за нове суспільство, навчити їх свої помисли і кожний крок практичної діяльності пов'язувати із завданням комуністичного революційного процесу². Цим марксизм-ленінізм

² В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 258—259.

принципово змінив саме розуміння виховного процесу, який у домарксистській філософії розглядався як моралізування, у кращому разі як діяльність спеціальних виховних установ. Правда, вже соціалісти-утопісти звернули увагу на те, що людина є продуктом не лише виховання, а й певного середовища. Проте вони не могли визначити головних компонентів соціального середовища — соціально-економічних факторів, а головне, не бачили тієї сили, яка здатна докорінно змінити умови соціального буття людей.

Основоположники наукового комунізму з'ясували визначальну роль умов матеріального буття людей у розвитку суспільної свідомості і, розробивши вчення про соціальну революцію, всевітньоїсторичну місію пролетаріату, визначили шляхи побудови комуністичного суспільства, «самоціллю» якого буде всебічний розвиток людини. «Якщо характер людини створюється обставинами,— писали К. Маркс і Ф. Енгельс,— то треба, значить, зробити обставини людськими»³. Отже, зміна умов матеріального життя людей як невідмінна передумова зміни їхньої свідомості є першою вимогою, що її ставить марксизм-ленінізм перед теорією виховання. І, по-друге, люди змінюються такою мірою, якою вони беруть участь у перетворенні соціального середовища, що їх оточує. Перебудовуючи світ, люди тим самим перетворюють і самих себе, і єдність цих двох процесів становить суспільно-історичну практику. «Збіг зміни обставин і людської діяльності можна розглядати і раціонально зрозуміти тільки як революційну практику»⁴. Марксизм-ленінізм розглядає процес виховання в усій його складності і реальності, як перетворення усєї сукупності соціально-економічних і культурних умов, в яких відбувається діяльність людини.

Разом з тим марксизм-ленінізм показав безпідставність численних буржуазних теорій особи, в основі яких лежить твердження про незмінність людської природи. Вони зводять соціальний розвиток людини до дві біологічних факторів і на цій підставі роблять висновок про принципову неможливість перевиховання людей. Представники інших напрямів сучасної буржуазної філософії, створюючи модель ізольованої від суспільства, по суті теж асоціальної за своєю природою людини, зосереджують свою увагу на самосвідомості окремого індивіда. Звідси практична безпорадність їхніх висновків, принципове заперечення можливості виховання мас. Так, Г. Марсель, у центрі філософської системи якого стоїть самотній протиставлений суспільству індивід, писав, що «маси — це стан деградації особи», тому вони не придатні для справжнього виховання. «Не шукайте доказів,— продовжує він,— на користь виховання мас: це несумісні терміни... Тільки індивід і крім нього ніхто не придатний для виховання»⁵.

Намагаючись вибратися з безвиході, буржуазна філософія все більше схиляється до релігійних варіантів у трактуванні сутності особи. Ж. Марітен, наприклад, вважає, що «цілісною ідеєю, інтегральною ідеєю людини, яка вкрай необхідна у вихованні, може бути тільки філософсько-релігійна ідея людини»⁶. Так, в основі системи виховання, що ставить собі за мету всебічний розвиток особи, повинна справді бути інтегральна ідея людини: філософсько-соціологічна концепція, що визначається передовим світоглядом і відповідає сучасному соціальному й етичному ідеалові. Але ж буржуазна філософія неспроможна виро-

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2, стор. 138.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 2.

⁵ G. Marsel. Les hommes contre l'humain, Paris, 1951, p. 7.

⁶ J. Maritain. Pour une philosophie de l'éducation. Paris, 1959, p. 22.

бити наукову теорію особи. При всій різноманітності об'єктивістських і суб'єктивістських напрямів сучасної буржуазної філософії її об'єднує одна спільна й істотна риса — абстрактно-ідеалістичне і метафізичне розуміння сутності людини. Ні філософсько-релігійний, ні будь-який інший напрям сучасної буржуазної філософії неспроможний створити «цілісну ідею» людини ще й тому, що капіталізм виключає можливість розв'язання проблеми всебічного розвитку особи. Суспільну працю, в якій сконцентрований величезний творчий потенціал для духовного розвитку людини, сучасний монополістичний капіталізм спрямував проти особи, працюючої в пануючих класах, для забезпечення їхніх соціальних привілеїв. Капіталістична експлуатація духовно калічить особу, перетворює її на простий придаток, безправний гвинтик державно-бюрократичної машини управління. Для маніпулювання особою, для її духовного гноблення використовується широко розгалужена система ідеологічної обробки. Потреби й інтереси трудящих задовольняються лише ті і тою мірою, якою це необхідно насамперед для репродукування капіталістичного процесу експлуатації. Загальноосвітній рівень трудящих обмежений мінімальною сумою знань, без якої вже не можна обійтися в сучасному індустріальному виробництві.

Тільки марксистсько-ленінська філософія дає адекватне відбиття сутності людини, її призначення, і це становить міцний науковий ґрунт для з'ясування закономірностей суспільного розвитку особи. На основі марксистської концепції особи і марксистського розуміння сутності виховання, закономірностей соціального розвитку людини створюється не лише теорія виховання, а й виникає цілий комплекс знань про людину — соціологічних, етичних, педагогічних, психологічних, юридичних гнощ, які справляють істотний вплив на вироблення навичок, методів і прийомів, спрямованих на формування особи, на розвиток її творчих здібностей.

Практика розвитку соціалізму в нашій країні втілила у соціальну дійсність висновки марксизму-ленінізму про необхідність і можливість масового перевиховання людей у процесі їхньої революційно-практичної діяльності по соціалістичній перебудові суспільства. З перемогою соціалізму в нашій країні було ліквідовано економічну, соціально-політичну, національну й культурну нерівність, колективізм став однією з оснóвних підвалин соціалістичних суспільних відносин. На основі суспільної власності, єдності економічного, соціально-політичного і культурного життя, марксистсько-ленінської ідеології, інтересів і комуністичних ідеалів робітничого класу, в результаті величезної виховної роботи партії виникла нова історична спільність людей — радянський народ, сформувався новий соціальний тип особи — радянська людина.

Найхарактернішими рисами радянської людини є її відданість справі комунізму, соціалістичний патріотизм та інтернаціоналізм, висока трудова і соціально-політична активність — все багатство соціалістичних суспільних відносин знайшло втілення у найкращих морально-політичних рисах радянської людини. У нашій країні виростило покоління справжніх інтернаціоналістів, самовідданих борців за комунізм, — підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік».

Слід підкреслити, що вироблення загальних рис у представників цих соціальних верств, націй і народностей нічого спільного не має з сірістю і одноманітністю. Марксизм-ленінізм довів, що засвоєння цієї сукупності суспільних відносин, що становить структуру особи,

відбувається не прямо, безпосередньо і пасивно, а через ознаки і якості, обумовлені психологічними особливостями людини, її індивідуально виробленим досвідом. І що виразніше це виявляється і враховується у програмі особистого і суспільного виховання, то самобутнішою, духовно унікальнішою є особа, то яскравіше і своєрідніше виявляються в ній загальні соціальні риси і якості.

Становлення соціалістичного типу особи — творця всіх матеріальних і духовних цінностей соціалізму є історичним досягненням, що знаменує собою важливий етап на шляху розв'язання програмного завдання партії — формування нової людини, її всебічного і гармонійного розвитку.

В умовах розвинутого соціалізму досягнутий рівень суспільного виробництва, соціалістичних суспільних відносин, культури і свідомості трудящих дає змогу одночасно розв'язувати широкий комплекс проблем. Зрілий соціалізм — це цілісний соціальний організм, який потребує пропорційного, гармонійного розвитку всіх сфер суспільного життя. Поряд з зусиллями, спрямованими на всемірне піднесення економічного потенціалу країни, партія велику увагу приділяє духовному розвитку суспільства, формуванню нової людини.

Виховуючи в комуністичному дусі трудящих усіх соціальних верств суспільства, партія спирається у своїй діяльності насамперед на робітничий клас. Корінні інтереси робітничого класу повніше відбивають об'єктивні закономірності і тенденції суспільного розвитку. Об'єктивна роль, що її відіграє у суспільстві робітничий клас, притаманні йому соціально-політичні і морально-психологічні якості сприяють виконанню його історичної місії. «Тільки цей клас, — писав В. І. Ленін, — може допомогти трудящим масам об'єднатися, згуртуватися і остаточно відстояти, остаточно закріпити комуністичне суспільство, остаточно його побудувати»⁷.

Моральна свідомість робітничого класу найповніше відбиває основні риси морального прогресу соціалістичного суспільства, всього прогресивного людства. В умовах зрілого соціалізму вона перетворюється на загальнонародну мораль.

Як носій марксистсько-ленінської ідеології і комуністичної моралі робітничий клас глибоко зацікавлений у комуністичному вихованні всіх трудящих, оскільки йдеться про втілення в життя його великих ідеалів, що відповідають корінним інтересам усіх соціальних груп суспільства. Свій виховний вплив на всіх членів суспільства робітничий клас справляє тим, що показує зразки високої морально-політичної свідомості, відданості справі комунізму, інтернаціоналізму і соціалістичного патріотизму, комуністичного ставлення до праці, високої відповідальності за справу всього суспільства, — рис, у яких успадковані і розвинуті кращі революційні традиції пролетаріату.

Характеризуючи провідну роль робітничого класу, В. І. Ленін особливо цінував такі притаманні йому морально-психологічні риси, вироблені в процесі революційної боротьби, як витримка, наполегливість, готовність, рішучість і вміння сотні раз випробувати, сотні раз виправити і що б то не стало добитися мети. Ці якості, наголошував В. І. Ленін, запорука того, що пролетаріат перемагає⁸.

Неухильне зміцнення союзу робітничого класу з колгоспним селянством і трудовою інтелігенцією є неодмінною умовою посилення його виховного впливу на всі верстви населення. Партія постійно дбає про

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 225.

⁸ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 470.

зміцнення єдності дій робітничого класу і селянства в усіх сферах суспільного життя, рішуче бореться проти будь-яких спроб ревізіоністів усіх гатунків принизити соціально-політичне значення цього союзу.

У розвитку і вдосконаленні суспільного виробництва, у здійсненні великої програми комуністичного виховання все більшу допомогу робітничому класові подає інтелігенція. Ревізіоністи, зображуючи реальні зміни у соціальній структурі соціалістичного суспільства у викривленому дзеркалі, всіляко намагаються спотворити суть відносин між робітничим класом і інтелігенцією. Р. Гароді, наприклад, твердить, нібито керівна роль робітничого класу веде до «підкорення» йому інтелігенції, що це принижує її роль у суспільному розвитку⁹. Практика спростовує цю фальсифікацію. Робітничий клас, його політичний авангард згуртовують навколо себе всі прогресивні соціальні сили, щоб допомогти їм піднятися на вищий рівень соціально-політичного розвитку.

Всесірно дбаючи про підвищення соціальної ролі інтелігенції, КПРС спрямовує її творчу енергію в єдиний потік трудових зусиль робітничого класу і селянства, сприяючи зближенню працівників розумової і фізичної праці. Усе вагомішим стає внесок інтелігенції у створення матеріально-технічної бази комунізму, у розвиток науки, техніки, освіти і культури. Партія надає великого значення активізації участі інтелігенції у комуністичному вихованні трудящих, яскравим свідченням чого є недавно прийнята постанова ЦК КПРС про участь керівних і інженерно-технічних працівників Череповецького металургійного заводу в ідейно-політичному вихованні членів колективу.

Розширення масштабів і ускладнення завдань економічного і культурного будівництва висувають нові проблеми в галузі комуністичного виховання. Як підкреслив XXIV з'їзд КПРС, справу будівництва комунізму неможливо рухати вперед без усебічного розвитку самої людини. Без високого рівня культури, освіти, суспільної свідомості, внутрішньої зрілості людей комунізм неможливий, як неможливий він і без відповідної матеріально-технічної бази.

Цей важливий висновок впливає з глибокого аналізу динаміки соціальних зрушень в усіх галузях соціалістичного суспільства, коли ідейно-моральні фактори перетворюються на все дійовіші прискорювачі комуністичного прогресу. Свідома участь трудящих у розв'язанні соціально-економічних і політичних завдань все більше впливає на темпи розвитку суспільства. І що складніші і грандіозніші завдання суспільного розвитку, то вищі вимоги до соціальної активності особи, до її морально-політичних якостей. У цьому знаходить свій вияв одна із законномірностей розвитку нового суспільства, коли особа у повному розумінні слова стає суб'єктом, свідомим творцем суспільних відносин, коли члени суспільства із знанням справи застосовують, а тим самим і підкоряють собі «закони їх власних суспільних дій, що протистояли людям до цього часу як чужі, пануючі над ними закони природи»¹⁰.

Формування нової людини супроводжується глибокими змінами у духовній сфері не лише особи, а й суспільства. Марксистсько-ленінський світогляд і глибокі моральні переконання, високий загальноосвітній і професійний рівень є тими неодмінними компонентами духовного багатства особи, без яких неможливо досягти вищої продуктивності праці, забезпечити достаток матеріальних і духовних благ, перетворити

⁹ Див. Roger Garaudi. *Le grand tournant du socialisme*. Gallimard, 1969, p. 144.

¹⁰ К. Маркс і Ф. Енгельс. *Твори*, т. II9, стор. 220.

працю на першу життєву потребу. Виходячи з тої величезної ролі, яку відіграє марксистсько-ленінський світогляд у житті суспільства й особи, партія ставить у центр всієї роботи по вихованню нової людини формування марксистсько-ленінського світогляду у широких мас.

Для розв'язання цього завдання на сучасному етапі є сприятливі умови. Це, насамперед, піднесення соціалістичної економіки, матеріального добробуту народу, удосконалення соціалістичного способу життя. Дедалі міцнішає морально-політична єдність радянського суспільства, суспільна свідомість розвивається під визначальним впливом марксистсько-ленінської ідеології.

Вирішальне значення у формуванні комуністичного світогляду має оволодіння марксистсько-ленінською теорією, вивчення ленінської теоретичної спадщини. Ленінізм — могутнє джерело духовного збагачення трудящих. Втілене у соціалістичну дійсність, у нові суспільні відносини, в ідеологію і політику партії, ленінське вчення озброює радянських людей справді науковим світоглядом, звеличує їх морально, відкриває необмежені можливості для розвитку особи, зростання її ролі в комуністичному будівництві. Як єдина і струнка системá філософських, економічних і суспільно-політичних поглядів, що охоплює всі сфери суспільної свідомості, науковий, марксистсько-ленінський світогляд створює дійові стимули підвищення творчої активності людини. Важлива функція світогляду полягає в тому, що він інтегрує інтелектуальну і моральну сферу особи, становить основу внутрішньої зрілості, ідейної переконаності людини. Саме ідейність, сплав знань, морально-політичних рис, волі і почуттів надає особі надзвичайної моральної стійкості, здатності долати будь-які труднощі.

В обстановці загострення ідеологічної боротьби на міжнародній арені формування комуністичного світогляду і моралі вимагає послідовного проведення класової лінії у вихованні, чіткості і ясності ідейних позицій. Відомо, що імперіалістична буржуазія у своїй антирадянській, антикомуністичній діяльності охоче користується послугами всіх реакційних сил, великі надії покладає на буржуазний націоналізм і сіонізм. Непримиренна боротьба проти будь-яких проявів ворожої ідеології — неодмінна вимога комуністичного виховання. В сучасних умовах, як і раніше, повністю зберігає свою актуальність ленінське положення про те, що всяке послаблення соціалістичної ідеології означає посилення ідеології буржуазної.

В ідеологічній роботі партія приділяє виключну увагу вихованню в радянських людей нового, комуністичного ставлення до праці. Трудова діяльність справляє на особу великий вплив, у праці найповніше знаходить вияв людська особистість — її професійний рівень, інтелект, культура, світогляд, мораль. В. І. Ленін надавав виняткового значення організації соціалістичних трудових відносин, підкреслюючи при цьому велику роль звільненої праці у формуванні справді гуманних відносин між людьми, у виробленні в них нової, комуністичної моралі, свідомого ставлення до праці. Велике виховне значення соціалістичної праці полягає у її новій соціальній ролі: її результати йдуть на задоволення потреб трудящих, всього суспільства, для переважної більшості трудящих праця стала сенсом їхнього життя. На особу соціалістична праця впливає насамперед своїм творчим характером, суспільним змістом, моральною атмосферою.

Могутнім засобом не лише підвищення продуктивності праці й удосконалення виробництва, а й виховання комуністичного ставлення до праці, розвитку творчої ініціативи трудящих, вироблення у них кращих моральних рис виступає соціалістичне змагання. Надаючи ви-

няtkово важливого значення організації змагання, В. І. Ленін велику увагу приділяв його гласності, порівняльності результатів, можливості повторення передового досвіду, бо саме цими своїми сторонами змагання найбільш безпосередньо і відчутно впливає на формування кращих моральних рис особи—почуття нового, усвідомлення громадського обов'язку, товариська взаємодопомога тощо. Історія розвитку соціалістичного змагання повністю підтвердила ленінські ідеї про те, що комуністичні суботники покладуть початок корінного повороту у ставленні мас до праці. Змагання породжує все нові й нові творчі починання, висуває мільйони передовиків і новаторів виробництва. Постанова ЦК КПРС «Про даліше поліпшення організації соціалістичного змагання» спрямована на даліший розвиток активності і самодіяльності мас у комуністичному будівництві, на забезпечення якісно нової ролі змагання в розвитку народного господарства, залучення трудящих до управління виробництвом і виховання їх в умовах науково-технічної революції. Це сприятиме зміцненню соціалістичної дисципліни праці, організованості, відповідальності, трудової і громадської активності, виявленню творчих можливостей людини на основі поєднання матеріальних і моральних стимулів і буде могутнім джерелом прискорення поступального розвитку суспільства.

Моральні стимули є породженням соціалістичного ставлення до праці не лише як до засобу заробітку, а й як до обов'язку і справи честі. Моральні стимули тісно пов'язані з дисципліною праці. Додержання встановлених норм трудової дисципліни є абсолютною необхідністю для всіх. Але соціалізм передбачає також постійний вияв ініціативи і суспільно-політичної активності в удосконаленні управління виробництвом, досягненні більш високих виробничих показників. Така активність знаходить свій вияв насамперед у соціалістичному змаганні. Центральний Комітет партії спрямовує справу так, щоб органічно поєднати соціалістичне змагання з головними завданнями економічної і виховної політики партії.

Сучасне виробництво ставить високі вимоги не лише до техніки, але й до самих працівників. Спеціальні знання, висока професійна підготовка, загальна культура людини перетворюються на обов'язкові умови успішної праці. Висококваліфікована людина здатна вносити такі зміни в техніку, технологію, організацію й управління виробництвом, які підвищують його ефективність. Висока свідомість і активність в сучасних умовах виявляється у постійному інтересі до всього нового і передового. Вивчення передового досвіду, його впровадження у виробництво характеризують рівень розвитку суспільної свідомості, волю і рішучість кожного особистою участю сприяти процвітанню суспільства.

Науково-технічна революція характеризується прискореним оновленням техніки і технології виробництва, ставить високі вимоги не тільки до рівня кваліфікації, освіти людини, а й до її морально-ділових якостей. В умовах розгортання науково-технічної революції, глибоких зрушень в економіці і характері праці відбуваються важливі соціальні зміни. XXIV з'їзд КПРС висунув вимогу органічно поєднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалізму. Це дає можливість забезпечити благотворний вплив розвитку науки і техніки на особу, повністю розкрити гуманістичний смисл науково-технічної революції за соціалізму. Теоретичне осмислення природи і сутності науково-технічної революції не лише як технологічного, а насамперед соціально-історичного феномена, дає можливість передбачити її соціальні наслідки.

Науково-технічна революція незмірно підносить роль високого загальноосвітнього і професійного рівня трудящих. Партія здійснює широкую програму удосконалення системи загальної і спеціальної освіти, підготовки висококваліфікованих спеціалістів для всіх галузей народного господарства. Система освіти виконує важливу ідеологічну функцію, вона сприяє розвитку творчих можливостей і обдарувань трудящих, розкриває їхню соціальну активність, виступає важливим фактором комуністичного виховання. XXIV з'їзд партії наголосив на тому, що вся справа освіти і виховання молоді повинна служити формуванню у нових поколінь комуністичних переконань і моралі, безумовної відданості соціалістичній Батьківщині. «Треба,— писав В. І. Ленін,— щоб вся справа виховання, освіти і навчання сучасної молоді була вихованням у ній комуністичної моралі»¹¹.

В умовах розвинутого соціалізму значно підвищуються вимоги до морального обличчя людей, дотримання ними норм комуністичної моралі в усіх сферах суспільного і особистого життя. Тому одним з першочергових завдань партія вважає удосконалення морального виховання трудящих, особливо молодого покоління.

Комуністичне виховання підростаючого покоління — предмет особливої турботи партії. Виходячи з відомого ленінського положення про те, що кожному новому поколінню доводиться наблизитися до соціалізму в іншій обстановці, партія враховує особливості розвитку молоді в сучасних умовах, її зростаючу роль у суспільному житті, її специфічні запити й інтереси. Досягнутий рівень розвитку соціалізму, розгортання науково-технічної революції, ускладнення соціальних відносин, удосконалення соціалістичної демократії висувають нові вимоги до громадянської активності поколінь, що вступають у свідоме життя. Все це знаходить відображення у соціальній політиці партії, спрямованій на вдосконалення професійної і загальноосвітньої підготовки молоді, її ідейне і моральне загартування, на створення умов для всемірного розвитку обдарувань і здібностей, на найповніший вияв соціально-політичної і трудової активності молодих будівників комунізму.

Науковий підхід до виховання молоді вимагає застосування специфічних методів ідейного впливу на формування особи молодої людини. Молоді властиві творчі поривання, сміливі задуми і палка енергія, піднесеність душевних переживань, моральний максималізм. Врахування цього допомагає, з одного боку, застерегти її від боязкості і розгубленості перед складностями реального життя, з другого, захистити від впливу буржуазної пропаганди, яка намагається кинути в душі нашої молоді зерна зневіри в ідеали комунізму, у високі моральні якості радянських людей.

В ідейно-виховній роботі дуже важливо, щоб молодь постійно відчувала зв'язок поколінь, глибоко усвідомлювала, що вона є спадкоємицею славних революційних, бойових і трудових традицій, щоб вона засвоїла величезний моральний капітал, досвід старших поколінь, що побудували і відстояли в боях соціалізм, досвід розв'язання складних соціально-політичних і моральних проблем. Найголовнішим у вихованні молоді є вироблення у кожного юнака і дівчини почуття особистої відповідальності за долю Батьківщини, розуміння будівництва комунізму як своєї власної справи. Виховувати молодь у дусі комуністичної ідейності, радянського патріотизму, інтернаціоналізму, високої організованості і дисципліни, активно пропагувати досягнення і переваги

¹¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 254.

соціалістичного ладу, добиватися, щоб кожна молода людина була активним будівником нового суспільства — такі завдання поставив XXIV з'їзд КПРС перед комсомолом, активним помічником партії у комуністичному вихованні молоді і будівництві нового суспільства. Утвердженню норм комуністичної моралі великою мірою сприяє атмосфера, що панує в суспільстві, в кожному колективі. На XXIV з'їзді партії відзначалося, що в нашій країні створено і постійно зміцнюється високий моральний дух, який характеризується органічним поєднанням товариської вимогливості і довір'я до людини, принциповості і необхідної допомоги, поваги до людини.

Така атмосфера надихає на творчу працю, сприяє вияву і розквітові кращих моральних рис людини, її здібностей і талантів, дає змогу працювати спокійно, впевнено, з повною віддачею сил, будувати людські взаємини на основах справжньої товарищескості, колективізму, справедливості, благодійно впливає на моральне обличчя людей. Ця атмосфера, що є важливою умовою дійовості комуністичного виховання, формування нової людини, забезпечується, насамперед, політикою Комуністичної партії, дотриманням ленінських норм партійного і громадського життя.

Велика роль у моральному розвитку особи належить трудовому колективу, що є основним осередком соціалістичного суспільства. Тут виховується трудова і громадська активність, прищеплюються високі моральні якості, складаються і розвиваються відносини дружби і товарищескої взаємодопомоги. Відповідальність кожного перед колективом і відповідальність колективу за кожного працівника — невід'ємна риса соціалістичного способу життя.

Розкриваючи сутність і соціальні функції нової моралі, В. І. Ленін підкреслював, що в основі комуністичної моралі лежить боротьба за зміцнення і завершення комунізму. Це ленінське положення становить міцну теоретичну основу морального виховання, дає можливість обрати точні критерії моральної оцінки особи та її поведінки і разом з тим має велике значення для боротьби проти антиподів комуністичної моралі, зокрема проти порушень трудової дисципліни, розкрадання народного добра, дармоїдства, хабарництва, наклепництва, пияцтва тощо. Нова, комуністична мораль радянської людини, її світогляд утверджуються у постійній і безкомпромісній боротьбі з пережитками минулого. Партія піднімає на рішучу боротьбу з ганебними явищами всі свідомі сили суспільства, використовує всі засоби ідеологічного впливу на маси: громадську думку, поєднання методів переконання і примусу, виховні і адміністративні заходи, критику і самокритику, силу позитивного морального прикладу.

Інтелектуальний розвиток особи, формування її ідейно-політичних і моральних рис на основі єдності світогляду і моралі багато в чому залежать від наукових досліджень системи комуністичного виховання. Партія неухильно дбає про те, щоб повною мірою передати трудящим масам всю силу ідейної переконаності, щоб комуністичне виховання було дійсно творчою справою.

Система комуністичного виховання повинна органічно поєднувати всі сторони розвитку нової людини: політичну, трудову, моральну, правову, атеїстичну й естетичну. Тільки так можна досягти постійного і послідовного успіху в духовному розвитку особи. Цього вимагає як складність і масштабність завдань комуністичного виховання, так цільність і багатство самої особи.

Лише комплексне вивчення теоретичних і практичних проблем комуністичного виховання, глибока розробка проблеми людини, актуальних

питань марксистсько-ленінської етики дають можливість розробляти науково обґрунтовані практичні рекомендації, спрямовані на піднесення комуністичного виховання трудящих, формування нової людини.

* * *

Задачи коммунистического воспитания трудящихся, формирования нового человека Коммунистическая партия рассматривает как самые актуальные для теории и практики социалистического и коммунистического строительства. Идейной основой коммунистического воспитания является ленинизм. Ленинские работы составляют идейную основу научного решения теоретических и практических проблем воспитательной деятельности партии на всех этапах коммунистического строительства, поскольку в ленинском философском наследии сформулированы стратегические задачи коммунистического воспитания, определены основные пути формирования нового, всесторонне развитого человека.

Практика развития социализма в нашей стране воплотила в социальную действительность выводы марксизма-ленинизма о необходимости и возможности массового перевоспитания людей в процессе их революционно-практической деятельности по социалистическому переустройству общества. На основе коренных преобразований во всех сферах жизни общества, в результате огромной воспитательной работы Коммунистической партии в нашей стране возникла новая историческая общность людей — советский народ, сформировался новый тип личности — советский человек. Структура социалистической личности имеет не статичный, а динамичный характер. Направление изменений структуры личности отражает в конечном итоге логику развития социалистических общественных отношений, личность интегрирует в себе все богатство этих отношений.

Становление социалистического типа личности — творца всех материальных и духовных ценностей социализма является историческим завоеванием, знаменующим собой важный этап на пути разрешения программной задачи партии — формирования нового человека, его всестороннего и гармонического развития.

Система коммунистического воспитания должна органически объединять все стороны гармонического развития нового человека — политическое, трудовое, нравственное, правовое, атеистическое и эстетическое воспитание. Только тесное взаимодействие всех этих сторон воспитания обеспечивает постоянный и последовательный успех в духовном развитии личности.

Провідна роль робітничого класу у розвитку радянського суспільства

30 грудня народи нашої багатонаціональної Батьківщини, країни соціалістичної співдружності, усе прогресивне людство відзначатимуть 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. 50-річчя утворення СРСР багатонаціональний радянський народ зустрічає у розквіті сил, монолітно згуртований навколо Комуністичної партії, в умовах успішного будівництва комуністичного суспільства.

Шлях до соціалістичної багатонаціональної держави, до розквіту соціалістичних націй і народностей, їхньої дружби був складний і важкий. Утворення СРСР, виникнення нової історичної спільності людей — радянського народу — нерозривно пов'язані з поваленням експлуаторського ладу, перемогою соціалістичної революції і утвердженням диктатури пролетаріату, з соціалістичним перетворенням усіх сфер суспільного життя.

Головною соціальною силою в утворенні й розвитку Радянської багатонаціональної держави, у зміцненні непорушної єдності усіх націй та народностей виступив робітничий клас — єдиний в історії послідовно революційний і справді інтернаціональний клас. Інтернаціональна всесвітньо-історична місія робітничого класу — знищити усі форми соціального та національного гноблення, утвердити дружбу й братерство народів, побудувати безкласове комуністичне суспільство. К. Маркс і Ф. Енгельс відзначали, що робітничий клас — це «клас, якому в усіх націях властиві одні й ті самі інтереси і у якого вже знищена національна відособленість»¹.

Робітничий клас очолив процес революційного перетворення колишньої царської Росії на нове соціалістичне суспільство. З зародженням робітничого руху і особливо із утворенням В. І. Леніним партії більшовиків віковична боротьба народів Росії проти класового і національного гноблення набула свідомого, цілеспрямованого і організованого характеру. Пролетаріат Петрограда, Москви, Києва, Одеси, Іваново-Вознесенська, Нижнього Новгорода, Харкова, Катеринослава, Баку, Тифліса, Мінська, Вільно, Риги, Донбасу, Уралу, Сибіру й багатьох інших промислових центрів ставив своїм завданням повалення влади експлуататорів і визволення залежних народів від колоніального та національного гноблення. Він виступав як найбільша революційна сила. Керований партією більшовиків, він вносив у маси трудящих бойовий дух класової, інтернаціональної солідарності. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції, встановлення диктатури пролетаріату були головною політичною передумовою здійснення ленінської програми з національного питання, створення радянських республік та їх наступного об'єднання.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 57.

Робітничий клас розгорнув у величезних масштабах господарсько-організаторську й культурно-виховну діяльність. Було створено нову систему управління, новий державний апарат, кістяком якого став робітничий клас. Наприклад, ядро працівників Народного комісаріату внутрішніх справ складали робітники Путіловського заводу Петрограда. Тисячі талановитих державних і партійних керівників, організаторів соціалістичного виробництва, командирів і воєначальників, діячів науки, техніки, культури вийшли з робітничих лав. Ось кілька прикладів. Вищий орган Радянської влади — Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет — очолив пітерський робітник Михайло Іванович Калінін. На посаду голови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету було обрано катеринославського робітника Григорія Івановича Петровського. Металіст Климент Єфремович Ворошилов, слюсар Василь Костянтинівич Блюхер стали полководцями Червоної Армії.

Взявши владу, робітничий клас повів наступ на капіталістичну, поміщицьку, куркульську власність і почав створювати суспільну, соціалістичну власність — основу нового, соціалістичного ладу. Це було головною економічною передумовою ліквідації системи капіталістичної експлуатації і національного гноблення, об'єднання трудящих у єдину багатонаціональну державу.

З перших днів встановлення Радянської влади виникає й поширюється об'єднаний рух трудящих за утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Робітники, селяни, передова інтелігенція палко підтримали лєнінську ідею створення Союзу РСР. Провідною силою, головним виразником тенденції до об'єднання був робітничий клас. Об'єднаний рух трудящих на чолі з робітничим класом за створення СРСР переконливо продемонстрував нерозривний зв'язок партії з народом, нездоланий потяг до створення братерського союзу усіх націй і народностей країни. Як відзначається у Постанові ЦК КППС, «утворення багатонаціональної соціалістичної держави — видатний результат революційної творчості всіх радянських народів на чолі з робітничим класом під керівництвом Комуністичної партії»².

Затвердження I Всесоюзним з'їздом Рад Декларації і Договору про утворення СРСР відбивало прагнення радянських народів і увінчало величезну роботу Комуністичної партії по створенню союзу вільних народів. На усіх етапах розвитку соціалістичної багатонаціональної держави робітничий клас виступав і виступає головним будівником і провідною силою нового суспільства. Саме у цьому основа могутності країни і зміцнення соціальної і ідейно-політичної єдності радянського суспільства, всебічного розквіту і поступового зближення націй і народностей країни.

Провідна роль робітничого класу в соціалістичному суспільстві визначається специфічним його становищем у системі суспільного виробництва. Робітничий клас безпосередньо пов'язаний з провідною галузю суспільного виробництва — з великою машинною індустрією, що складає основу економіки країни. Велика промисловість як центр економічного життя суспільства об'єднує усі галузі народного господарства в єдиний господарський організм. Вона «задає тон» сільському господарству, будівництву, транспорту, зв'язку, легкій і харчовій промисловості, побутовому обслуговуванню. Розвиток важкої промисловості створює сприятливі умови для науково-технічної революції, прискорює

² Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КППС від 21 лютого 1972 року. К., 1972, стор. 9.

зростання електроніки, приладобудування, засобів автоматичної механізації. На її базі відбувається технічне переозброєння усіх галузей народного господарства.

Провідна роль робітничого класу визначається його становищем у системі суспільних відносин³. Основу цих відносин складає власність на засоби виробництва, що існує у двох формах — державній і кооперативно-колгоспній. Робітничий клас безпосередньо пов'язаний з державною формою соціалістичної власності, більш високою за рівнем усупільнення, провідною формою соціалістичної суспільної власності.

Керівна роль робітничого класу зумовлюється особливостями його історичного розвитку, багатими революційними традиціями. Робітничий клас СРСР успадкував досвід трьох революцій, пройшов школу соціалістичного будівництва, успішно створює матеріально-технічну базу комунізму. Цей досвід збагатив його такими рисами, як висока політична зрілість, революційний гарт, вміння ставити класові інтереси вище від групових і особистих, принциповість, організованість, дисциплінованість, готовність йти на жертви в ім'я майбутнього, почуття відповідальності, справжній інтернаціоналізм. Досвід робітничого класу незмірно багатший і різнобічніший, ніж досвід інших груп трудящих, що й втілюється у політичному авторитеті робітничого класу.

Величезне значення для з'ясування об'єктивних основ керівної ролі робітничого класу мають його ідейно-моральні позиції. Робітничому класу притаманна безмежна відданість ідеалам комунізму, героїзм у боротьбі, він найпослідовніший носій комуністичних ідеалів. Ідейно-моральний авторитет робітничого класу визнають усі інші групи трудящих. В. І. Ленін відзначав, що непролетарські і напівпролетарські маси трудового народу «не можуть не визнавати морально-політичного авторитету за пролетаріатом, який не тільки скидає експлуататорів і придушє їх опір, але який також буде новий, вищий, суспільний зв'язок, суспільну дисципліну: дисципліну свідомих і об'єднаних працівників...»⁴.

Робітничий клас посідає вирішальні, ключові позиції в усіх сферах суспільного життя — економічній, соціальній, політичній й ідеологічній.

Робітничий клас зайнятий у вирішальних сферах суспільного виробництва і створює найбільшу частку суспільного продукту. Він був і є головною продуктивною силою радянського суспільства. Державна єдність радянських народів дозволила розгорнути величезну будівничу епопею. Робітничий клас своїми трудовими зусиллями і творчою активністю, згуртовуючи навколо себе усіх трудящих, здійснював соціалістичну індустріалізацію, вирішував головне завдання перехідного періоду від капіталізму до соціалізму. Лише за роки першої п'ятирічки було збудовано півтори тисячі нових промислових підприємств і серед них такі, як Турксиб, Дніпрогес, Горьковський автомобільний завод, Сталінградський, Харківський і Челябінський тракторні заводи.

Ось деякі дані, що свідчать про зростання економічної могутності нашої країни за п'ятдесят років від дня утворення СРСР.

Види промислової продукції		1922	1972 (план)
Електроенергія	(млрд. кіловат-годин)	0,8	850
Нафта	(млн. тонн)	4,7	404
Вугілля	»	11,3	550
Сталь	»	0,3	126

³ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 73.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 376.

Одним з найважливіших завдань, що вирішувалися у ході соціалістичного творення, була ліквідація успадкованої від минулого економічної відсталості багатьох народів. У середньому по СРСР за період з 1913 по 1970 роки обсяг промислового виробництва збільшився у 92 рази. У той же час по РРФСР у 85 разів, УРСР — у 56, БРСР — у 90, по Узбекикій РСР — у 57, по Казахській РСР — у 132, по Грузинській РСР — у 78, по Азербайджанській РСР — у 30, Литовській РСР — у 72, Молдавській РСР — у 137, Латвійській РСР — у 23, по Киргизькій РСР — у 164, по Таджикиській РСР — у 79, по Вірменській РСР — у 162, по Туркменській РСР — у 40, по Естонській РСР — у 32.

Здійснюючи завдання індустріалізації, розвитку народного господарства країни, радянський робітничий клас зазнавав кількісних і якісних змін. 1971 року його чисельність дорівнювала 65,9 мільйона чоловік. Досить нагадати, що 1913 року робітників було 11 мільйонів⁵. За восьму п'ятирічку лави робітничого класу зросли на вісім мільйонів. Питома вага робітників серед зайнятого населення становить 55 процентів.

Індустріалізація радянських республік забезпечила створення національних загонів радянського робітничого класу. До революції у Середній Азії чисельність робітничого класу була невеликою. Уже 1939 року в Узбекистані, Киргизії, Таджикистані, Казахстані, Туркменії робітники корінної національності склали понад чверть усіх робітників, а на Україні, у Білорусії, Вірменії — понад дві третини.

Бурхливе зростання лав робітничого класу характерне для всіх радянських республік. У результаті прискореного розвитку продуктивних сил, спрямованих на економічне і культурне вирівнювання усіх районів країни, темпи зростання чисельності робітничого класу в республіках були вищі, ніж по країні загалом. Чисельність робітників і службовців у СРСР за 1940—1970 роки збільшилася в 2,7 раза, а в Молдавській РСР — у 9,3, у Литовській — у 6,5, у Казахській і Вірменській — більш як у п'ять, у Киргизькій РСР — у 4,5 раза⁶.

В усіх союзних і автономних республіках, автономних областях робітничий клас виступає активною силою науково-технічного прогресу. Автоматизація, комплексна механізація виробництва, створення й запровадження нової техніки, винахідництво й раціоналізація — поряд з ученими й конструкторами, інженерами і техніками цим займаються мільйони робітників. Розвиток наукових досліджень безпосередньо на підприємствах дозволяє прискорити технічний прогрес. Творча співдружність робітників, інженерів, учених — випробуваний метод науково-технічного прогресу. Робітничий клас є носієм сучасних форм організації суспільної праці, ініціатором соціалістичного змагання, руху за комуністичну працю.

Політичне керівництво робітничого класу зачіпає сферу відносин між класами, соціальними групами, націями, державою й виявляється в усьому загальнополітичному і державному житті країни, в управлінні справами суспільства. Робітничому класові належить керівна роль у соціалістичній державі. Державна влада у Радянському Союзі — це Ради депутатів трудящих, від місцевих до Верховної Ради СРСР. Радянські робітники беруть активну участь в управлінні державою, у законодавчій діяльності. До складу Верховної Ради СРСР, обраної 1970 року, входить 481 робітник (з 1517 депутатів), або 31,7 процента. До Верховних Рад союзних республік 1971 року було обрано 1742 робітни-

⁵ СССР в цифрах в 1971 г. М., 1971, стор. 177.

⁶ Підраховано за: Народное хозяйство СССР в 1970 г., стор. 513.

ка, або 29,6 процента загальної чисельності депутатів; у місцевих радах робітники складають 36,5 процента⁷. Ради депутатів вирішують питання життєво важливі для трудящих. Так, третя сесія Верховної Ради СРСР восьмого скликання (листопад 1971 року) обговорювала питання про Державний п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки, про Державний план розвитку народного господарства СРСР на 1972 рік, про Державний бюджет на 1972 рік, про виконання Державного бюджету СРСР за 1970 рік, про затвердження указів Президії Верховної Ради СРСР.

Робітничий клас впливає на політичне, економічне, соціальне й ідеологічне життя суспільства через різні державні і громадські організації — партію, профспілки, ради, комсомол. Насамперед керівна роль робітничого класу виявляється в діяльності Комуністичної партії. Повна, остаточна перемога соціалізму знаменувала якісно новий стан суспільства і більш високий ступінь єднання партії і народу. КПРС як партія робітничого класу за своєю природою, метою і завданням разом з тим зробила партією усього народу. Партія об'єднує у своїх лавах передову частину усіх верств суспільства, але при цьому провідне місце у соціальному складі належить робітничому класові.

За період між XXIII і XXIV з'їздами серед прийнятих до лав партії робітники складали понад половину, а у великих промислових областях (Московській, Ленінградській, Свердловській, Горьковській, Донецькій, Карагандинській та деяких інших) — 60—70 процентів. Тепер у складі партії робітників — 40,1 процента. У це число не включаються учорашні робітники, які сьогодні працюють інженерами, техніками, керівниками підприємств.

У Радянському Союзі відбувається вдосконалення і дальший розвиток соціалістичної державності і демократії. У постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» говориться: «Вирішальною політичною умовою зміцнення і розвитку соціалістичної демократії є керівна роль Комуністичної партії як виразника інтересів робітничого класу, народних мас»⁸.

Робітничий клас як передова сила суспільства йде в авангарді розвитку соціалістичної державності. Широка участь робітників в державній і громадській діяльності служить прикладом для мільйонів трудящих.

Робітничий клас бере активну участь в управлінні виробництвом, що є важливою умовою переходу від соціалізму до комунізму. Існують багатоманітні форми участі робітників у вирішенні виробничих питань. Серед них найважливіші: робітничі збори, постійнодіючі виробничі наради, науково-технічні товариства, ради новаторів, громадські конструкторські, економічні, технологічні, нормативні бюро. Протягом десяти останніх років великого значення набули постійнодіючі виробничі наради, створені на підприємствах. Вони обговорюють підсумки виконання планів, розробляють нові виробничі плани, займаються питаннями житлового і культурного будівництва, заробітної плати, поліпшенням умов праці і побуту робітників, удосконаленням роботи державних підприємств, закладів торгівлі і громадського харчування. Останніми роками відбуваються інтенсивні пошуки нових форм участі робітників в

⁷ «Правда» від 20 червня 1971 року. Відзначимо принагідно, що тепер у конгресі США, у бундестазі ФРН, у парламентах багатьох інших капіталістичних країн немає жодного депутата-робітника.

⁸ Про підготовку до 100-річчя від дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова Центрального комітету КПРС. К., 1968, стор. 9.

управлінні виробництвом. На багатьох підприємствах з'явилися групи економічного аналізу, громадські відділи кадрів, ради бригадирів.

Важливу роль у житті радянських робітників відіграють професійні спілки — найбільш масова організація, школа комунізму. Профспілки виховують трудящих у дусі комуністичних ідеалів, організують соціалістичне змагання, укладають з адміністрацією підприємств колективні договори, що регулюють їхні відносини і взаємні зобов'язання.

Провідна роль робітничого класу зачіпає сферу відносин між класами, соціальними групами, націями і народностями, бо тільки робітничий клас «спроможний керувати усією масою трудящих... в усій боротьбі за цілковите знищення класів»⁹. Робітничому класові належить важлива роль у здійсненні соціалістичних перетворень на селі. Колективізація селянських господарств усіх народів, що населяють Радянський Союз, була б неможлива без тисяч тракторів, комбайнів, автомобілів, електрифікації сіл, хуторів, кишлаків і аулів. Усе це було зроблено руками робітників. Наприкінці двадцятих років двадцять п'ять тисяч робітників з промислових центрів поїхали працювати на село і самовіддано боролися за нове життя для селянства. Радянський робітничий клас завжди допомагав і допомагає колгоспному селянству, посилаючи на село кращих своїх представників, передаючи свій багатющий виробничий досвід¹⁰. Не припиняється шефська робота на селі. Промислові робітники передають колгоспникам досвід наукової організації праці, підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, зміцнення трудової дисципліни, організації соціалістичного змагання.

Керівництво колгоспним селянством робітничий клас здійснює і в галузі духовного, культурного розвитку. Створивши в країні нові суспільні відносини, він викликав у багатомільйонного селянства активний потяг до підвищення освіти, оволодіння наукою і культурою.

Як авангард і ідейно найбільш загартована сила соціалістичного суспільства робітничий клас виконує свою керівну роль не лише стосовно селянства, а й інтелігенції. Це здійснюється головним чином через Комуністичну партію й апарат державної влади. У боротьбі за комуністичні ідеали робітничому класові необхідна підтримка працівників інтелектуальної праці. Тому робітничий клас і його партія надають великого значення розвитку інтелігенції, згуртуванню її на базі марксистсько-ленінської ідеології.

Швидко чисельне зростання інтелігенції в усіх союзних та автономних республіках, автономних областях і національних округах переконливо показує великі успіхи Комуністичної партії у культурному піднесенні усього народу, у прилученні до духовної діяльності усіх соціальних груп суспільства. У процесі комуністичного будівництва робітничий клас як передовий і організований клас цементує соціально-політичну і ідейну єдність радянського народу, забезпечує поступове подолання класових відмінностей, суттєвої різниці між містом і селом, розумовою і фізичною працею, зміцнює дружбу народів СРСР. Характеризуючи провідну роль робітничого класу в нашому суспільстві, Л. І. Брежнев відзначав: «Радянський робітничий клас блискуче продемонстрував свою здатність керувати суспільством, будувати соціалізм, комунізм. Це насамперед його руками створено індустріальну й

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 373.

¹⁰ Так, у 30-ті роки у політвідділі МТС на постійну роботу виїжджали з міст партійні, радянські й господарські працівники. У 50-ті роки десятки тисяч представників робітничого класу поповнили лави керівників і механізаторів колгоспів.

оборонну могутність країни, технічну базу для перетворення сільського господарства й інших галузей економіки. Він висунув з свого середовища тисячі державних і громадських діячів і командирів виробництва, вчених і полководців, письменників і художників. Найбільш численний, найбільш організований клас — робітничий клас і тепер здійснює у нашому суспільстві керівну роль»¹¹.

Як провідна сила у комуністичному перетворенні суспільних відносин робітничий клас є провідною силою у соціалістичному й комуністичному перетворенні національних відносин. Перемога соціалістичної революції, ліквідація експлуататорських класів — носіїв антагонізму й ворожнечі між народами — і перетворення трудящих класів на соціалістичній основі приводить до того, що встановлюється соціалістичний тип відносин між націями, характерними рисами якого є рівність, допомога і взаємодопомога між народами. Відносини національних загонів провідного класу — відносини справжнього інтернаціоналізму — визначають тип, характер відносин між націями. Після встановлення диктатури пролетаріату розширюється класова база зближення націй у багатонаціональній країні. Цьому сприяє, зокрема, формування національних кадрів робітників, яке надає всезагального характеру класовій основі зближення народів. Із зростанням лав робітничого класу посилюється його вплив як на міжнаціональні процеси, так і на внутрішнє життя кожної нації. В результаті змінюється зміст національного життя, ознак нації. Ці зміни виявляються у зростанні інтернаціональних основ у соціалістичних націях.

Комуністичне будівництво в СРСР відкрило новий етап у розвитку національних відносин, що характеризується розквітом і постійним зближенням соціалістичних націй і народностей. Провідною силою у зближенні націй виступає робітничий клас. Це знаходить свій вияв як у об'єктивних, так і в суб'єктивних факторах зближення націй. У соціалістичному суспільстві процес зближення націй спрямовується Комуністичною партією, діяльність якої є необхідною формою реалізації провідної ролі робітничого класу у цьому процесі. Зміни у соціальному і національному складі КПРС характеризують її роль у зближенні націй: підвищується питома вага робітників, зростає багатонаціональність її лав.

На сучасному етапі комуністичного будівництва посилюється процес інтернаціоналізації не лише господарського, а й усього суспільного життя. За цих умов значно зростає значущість та обсяг усебічного співробітництва та взаємодопомоги між націями. Необхідність тісного співробітництва народів викликана об'єктивними умовами комуністичного будівництва у багатонаціональній країні. Бурхливе зростання й удосконалення продуктивних сил, науково-технічний прогрес — усе це вимагає дальшого поглиблення і розширення співробітництва і взаємодопомоги націй та народностей. Матеріально-технічна база комунізму не може бути побудована силами і засобами будь-якої однієї республіки, навіть найрозвинутішої, твориться об'єднаними зусиллями усіх радянських соціалістичних націй і народностей.

У процесі побудови матеріально-технічної бази комунізму вдосконалюється спеціалізація і кооперування виробництва, що підносить рівень усупільнення продуктивних сил і самої праці робітників. У будівництві будь-якого великого об'єкта вкладається праця робітників багатьох національностей як безпосередньо, так і опосередковано (поставки обладнання, сировини тощо). Робітники на підприємствах,

¹¹ Л. И. Брежнев. Ленинским курсом. Речи и статьи, т. 2. М., 1970, стор. 569.
3. Філозофська думка № 6

пов'язаних спеціалізацією і кооперуванням, практично відчують єдність і нерозривність соціалістичного господарства. Це сприяє усвідомленню ними провідної ролі робітничого класу у зближенні націй.

Робітничий клас виступає головним суб'єктом найбільш усупільненої форми соціалістичної власності усіх класів і націй багатонаціональної держави і зумовлює єдність їхніх корінних інтересів. Значна частина робітничого класу працює на підприємствах союзного значення, що характеризуються найвищим рівнем технічного оснащення, продуктивності праці, спеціалізації й кооперування виробництва. У 1968 році такі підприємства виробили 74 проценти промислової продукції країни¹². Робітники, зайняті на них, відіграють вирішальну роль у зближенні націй, оскільки обслуговують безпосередньо усі нації СРСР. Великий внесок також робітників підприємств республіканського підпорядкування, продукція яких надходить і в інші республіки.

Робітничому класові належить провідна роль в управлінні соціалістичною багатонаціональною державою. Соціалістична держава відбиває не лише інтереси усіх класів, а й націй соціалістичного суспільства. У Верховні Ради союзних республік 1971 року було обрано 1742 робітника, або 29,6 процента загального числа депутатів. У місцевих радах робітники складають 35,5 процента¹³. Створення у перші роки будівництва соціалізму національної державності, заснованої на принципах пролетарського інтернаціоналізму, її дальший розвиток і вдосконалення у період комуністичного будівництва сприяють розвиткові націй і міжнародних відносин. Діяльність соціалістичної держави виступає організуючим началом у розв'язанні завдань комуністичного будівництва, вона є необхідною умовою зближення націй¹⁴.

Як провідна, будівна сила суспільства робітничий клас та його партія керують і культурно-ідеологічними процесами. Робітничий клас впливає на розвиток духовної культури у таких напрямках.

По-перше, він є носієм комуністичної ідеології, яка, за класичним визначенням В. І. Леніна, характеризується «надзвичайним поєднанням цілковитої наукової тверезості в аналізі об'єктивного стану речей і об'єктивного ходу еволюції з найрішучішим визнанням значення революційної енергії, революційної творчості, революційної ініціативи мас,— а також, звичайно, окремих осіб, груп, організацій, партій, що вміють нашупати і реалізувати зв'язок з тими чи іншими класами»¹⁵. Ідейна спрямованість, витримка, наполегливість, які виявляє робітничий клас, роблять вплив на усі верстви суспільства.

По-друге, робітничий клас своєю працею бере участь у створенні культури комунізму. Багато робітників займаються різними формами духовної діяльності: науковою роботою, літературною творчістю, винахідництвом, художньою самодіяльністю. Соціалістичний спосіб життя сприяє висуненню із середовища робітників, селянства й інтелігенції талановитих письменників, митців, музикантів, артистів.

У процесі тривалої боротьби за нове суспільство робітники увібрали в себе кращі моральні риси трудящих. Мораль робітничого класу є невід'ємною складовою частиною соціалістичної культури. У Програмі КПРС сформульовано моральний кодекс будівника комунізму, в

¹² Див. Народное хозяйство СССР в 1968 г. Стат. ежегодник. М., 1969, стор. 184.

¹³ Ведомости Верховного Совета СССР, 1970, № 24, стор. 278; «Правда» від 20 липня 1971 року.

¹⁴ Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна, стор. 10.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 16, стор. 22.

основу якого покладено мораль революційного робітничого класу. «В особі радянського робітника зливаються воедино риси свідомого трудівника індустрії, прилученого до інтелектуальної діяльності, і активного борця за нове життя, який утверджує високі норми людських відносин»¹⁶. Робітничий клас власним прикладом утверджує в житті комуністичні начала, виховує трудящих у дусі високої ідейності і відданості комунізму.

Інтернаціоналізм робітничого класу впливає також на духовне життя усіх соціалістичних націй і народностей. Ідеологія робітничого класу — основа духовного обличчя радянських людей, а його морально-політичні, ідейно-моральні і соціально-психологічні риси, а також традиції — надбання усіх радянських народів. Саме тому, що ці риси і традиції мають загалом єдиний, інтернаціональний зміст, їх поширення характеризує духовне зближення соціалістичних націй.

Для того, щоб економічно й культурно відстали у минулому народи успішно будували соціалізм, треба було не тільки подати їм економічну допомогу, а й передати досвід творення нового суспільства. І це взяв на себе очолюваний Комуністичною партією робітничий клас Росії. За роки Радянської влади понад 40 народностей створили свою писемність. У союзних республіках працюють академії наук, університети, науково-дослідні інститути, широка система вищих і середніх навчальних закладів. Відбувається активний процес взаємного збагачення культур народів СРСР, розвивається єдина інтернаціональна основа культури усіх націй і народностей країни.

Величезні зміни сталися в духовному обличчі самого робітничого класу, що не могли не позначитися на зростанні його ролі у суспільному житті. Насамперед, великі зміни відбулися в освітньому й культурно-технічному рівні робітників. Якщо 1939 року на кожну тисячу робітників припадало 82 особи з вищою, середньою і неповною середньою освітою, то 1967 року — 386 осіб, 1969 — 500 осіб, 1970 року — 550 осіб¹⁷.

Тепер понад половину робітничого класу СРСР має середню (повну і неповну) і вищу освіту. А праця культурних, освічених, усебічно розвинених робітників — це невичерпне джерело ініціативи, творчості, народного багатства.

Робітничий клас виріс інтелектуально, ідейно. Він активно бореться за утвердження вищих принципів людських відносин, за те, щоб норми комуністичної поведінки зробилися звичкою. В особі радянського робітника поєдналися риси свідомого трудівника і активного борця за нове життя. Своїм прикладом робітничий клас виховує трудящих усіх націй і народностей у дусі високої ідейності і відданості комунізму.

У зовнішньополітичній діяльності робітничий клас разом з усіма загонами міжнародного робітничого класу веде рішучу боротьбу проти агресивних намірів імперіалізму. Радянські робітники глибоко усвідомлюють інтернаціональне значення своєї діяльності і вбачають свій обов'язок перед робітниками усього світу у тому, щоб невпинно зміцнювати могутність першої в світі соціалістичної держави, усієї світової системи соціалізму, активно підтримувати міжнародний робітничий і національно-визвольний рух.

Радянський робітничий клас — рішучий борець за зміцнення єдності і згуртованості робітничого класу і трудящих усіх країн. Міцні

¹⁶ До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези Центрального Комітету КПРС, К., 1970, стор. 28.

¹⁷ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 83.

міжнародні зв'язки робітників СРСР. До Радянського Союзу щороку приїжджають сотні профспілкових і робітничих делегацій з різних країн світу, багато радянських профспілкових делегацій виїжджають за кордон. Існують прямі зв'язки радянських підприємств з зарубіжними. Так, наприклад, Ленінградське взуттєве об'єднання «Скороход» систематично обмінюється делегаціями з фірмою «Світ» Чехословацької Соціалістичної Республіки.

Багато радянських підприємств змагаються з заводами, фабриками соціалістичних країн. Робітничий клас Радянського Союзу, уся його невтомна діяльність виступає перед світом як велика інтернаціональна сила.

Свою провідну роль у соціалістичній багатонаціональній державі робітничий клас під керівництвом Комуністичної партії виконуватиме до повної перемоги комунізму. Ідеологія і політика Комуністичної партії концентровано виражає історичні цілі й ідеали робітничого класу. На XXIV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев говорив: «Зближення всіх класів і соціальних груп, виховання моральних і політичних якостей радянського народу, зміцнення його соціальної єдності відбуваються у нас на основі марксистсько-ленінської ідеології, яка виражає соціалістичні інтереси і комуністичні ідеали робітничого класу»¹⁸.

Досвід Радянського Союзу наочно демонструє торжество марксистсько-ленінського вчення про провідну роль робітничого класу в розвитку й зміцненні Радянської багатонаціональної соціалістичної держави.

* * *

Главной социальной силой в образовании и развитии Советского многонационального государства, в укреплении нерушимого единства всех наций и народностей выступает рабочий класс — единственный в истории подлинно революционный и интернациональный класс. Интернациональна его всемирно-историческая миссия — уничтожить все формы социального и национального угнетения, утвердить дружбу и братство народов, построят бесклассовое коммунистическое общество.

На всех этапах развития социалистического многонационального государства рабочий класс выступал и выступает главным создателем и руководящей силой нового общества. Руководящая роль рабочего класса в социалистическом обществе определяется его специфическим положением в системе общественного производства и общественных отношений. Рабочий класс занимает ключевые позиции во всех сферах общественной жизни — экономической, социальной, политической и идеологической.

Многонациональный рабочий класс СССР является главным создателем материально-технической базы коммунизма. Политическое руководство рабочего класса затрагивает сферу отношений между классами, социальными группами, нациями, государством и проявляется во всей общеполитической и государственной жизни страны. Рабочий класс выступает руководящей силой в социалистическом и коммунистическом преобразовании национальных отношений, современный этап в развитии которых характеризуется расцветом и сближением социалистических наций и народностей. Интернационализм духовно-идеологического облика рабочего класса становится основой духовной жизни советского народа.

Свою руководящую роль в социалистическом многонациональном государстве рабочий класс под руководством Коммунистической партии будет выполнять до полной победы коммунизма.

¹⁸ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 83.

Колгоспне селянство в умовах комуністичного будівництва

Колгоспний лад, з утворенням якого виникло колгоспне селянство, докорінно перетворив умови життя і праці селян, викликав нові форми спілкування — в процесі праці, у веденні колективного господарства, міжколективне спілкування; розширив зв'язки селян, об'єднаних у колгоспи, з усім суспільством. Ця система зв'язків дедалі удосконалювалась на основі розвитку і зміцнення колгоспного ладу. Сучасні колгоспи відрізняються від тих, що виникали в перші роки Радянської влади, та від колгоспів перших років суцільної колективізації. Спочатку вони були невеликі, базувались на усупільнених засобах виробництва індивідуального селянського господарства, використанні переважно кінно-ручного знаряддя, робочої худоби. Як і до цього, в основному панувала важка фізична праця. Але рівень усупільнення праці і колгоспно-кооперативної власності, застосування машин, механізації і електрифікації сільськогосподарських робіт невинно зростав. Великий вплив на розвиток колгоспів справили МТС. Наприкінці 40-х і на початку 50-х років відбулося масове укрупнення колгоспів; за ними почали закріплювати тракторні бригади. Згодом МТС було реорганізовано, колгоспи викупили необхідну техніку і відтоді купують у держави всі потрібні засоби і знаряддя. Кількість колгоспів скоротилась із 242,5 тисячі у 1937 році до 33 тисяч (без риболовецьких) у 1970 році.

Укрупнення колгоспів і реорганізація МТС сприяли ширшому застосуванню в колгоспах досконалішої, прогресивної техніки, впровадженню раціональної організації виробництва і праці. Значно зросло громадське багатство колгоспів. Вони стали великими, економічно міцними, високо механізованими господарствами. Тепер у середньому на один колгосп припадає 431 колгоспний двір, 3 тисячі гектарів громадських посівів, 1243 голови великої рогатої худоби, у тому числі 423 корови; 880 голів свиней; 1611 голів овець і кіз, 60 тракторів (у перерахунку на 15-сильні) проти таких відповідних показників 1934 року: 68 дворів; 400 гектарів, 44 голови великої рогатої худоби, у тому числі 13 корів; 15 голів свиней, 51 голова овець і кіз, 0,8 трактора.

Хоча технічне обслуговування колгоспної техніки здійснюється об'єднаннями «Сільгосптехніки», для поточного ремонту технічних засобів у колгоспах будуються добре обладнані майстерні. Неподільні фонди колгоспів за 1932—1970 роки зросли майже в 128 разів, а порівняно з 1940 роком — майже в 22 рази. Якісно змінилась їхня структура. Основну частину неподільних фондів становлять тепер сільськогосподарські машини, виробничі будівлі та інші споруди, продуктивна худоба, багаторічні насадження. Відповідно до Примірного Статуту колгоспу, прийнятого III Всесоюзним з'їздом колгоспників, до неподільних фондів належать не лише основні, а й оборотні фонди господарства, майно та засоби міжколгоспних організацій і підприємств, пропорційно пайовій участі. Підвищення рівня усупільнення колгоспно-кооперативної власності і поступове зближення її з загальнонародною власністю відбувається також шляхом неухильного розвитку міжколгоспних і

державно-колгоспних організацій і підприємств, удосконалення організації виробництва, форм організації і оплати праці у колгоспах, завдяки аграрно-промисловим об'єднанням, які виникають останнім часом.

Колгоспи оснащені великою кількістю сучасної сільськогосподарської техніки. У 1970 році вони мали 961 тисячу тракторів (у 15-сильному обчисленні 2015 тисяч), 292 тисячі зернозбиральних комбайнів, 558 тисяч вантажних автомобілів та багато інших машин і знаряддя. Електрифіковано 99,8 процента колгоспів; із них 99 процентів використовували електроенергію на виробничі потреби. Із 38,5 мільярда кіловат-годин електроенергії, використаної у сільському господарстві у 1970 році, на колгоспи припадає 12,7 мільярда кіловат-годин. Порівняно з 1953 роком використання електроенергії у колгоспах збільшилось у 14 разів. Набагато зросло використання мінеральних добрив та інших хімічних засобів. Механізація, електрифікація, хімізація, меліорація, впровадження у виробництво досягнень сільськогосподарської науки — основні напрями розвитку продуктивних сил сільського господарства.

Отже, якщо матеріальна основа колгоспів перших років Радянської влади, перших років суцільної колективізації сформувалась внаслідок кооперування індивідуальних селянських господарств, то матеріально-виробнича база сучасних колгоспів склалася в результаті розвитку колгоспного ладу при постійній допомозі радянської держави, в результаті самовідданої праці колгоспних колективів і завдяки підтримці робітничого класу.

На основі досягнутого рівня розвитку продуктивних сил збільшується виробництво сільськогосподарської продукції, неухильно підвищується продуктивність праці, скорочується кількість зайнятих у сільському господарстві. Порівняно з 1913 роком продуктивність праці у 1970 році зростає у 5,3 раза (в розрахунку на одну годину — більш ніж у шість разів), а чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві скоротилась з 49,5 мільйона чоловік у 1913 році до 36,3 мільйона у 1940 році і до 29,2 мільйона у 1970 році. Чисельність робітників і службовців радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств весь час зростає, таким чином, скорочення зайнятих у сільському господарстві відбувається за рахунок колгоспного селянства. Наприклад, протягом 1960—1970 років у СРСР середньорічна чисельність усіх колгоспників, що брали участь у роботах колгоспів (без риболовецьких), скоротилась з 21,7 мільйона чоловік до 16,7 мільйона, у тому числі на Україні — з 6,4 мільйона до 5,4 мільйона чоловік. Протягом цього ж періоду середньорічна чисельність працівників, зайнятих в усіх галузях господарства радгоспів, зростає з 5,8 мільйона до 8,9 мільйона, у тому числі на Україні — з 0,6 мільйона чоловік до одного мільйона чоловік. При цьому слід відзначити, що скорочення чисельності колгоспників відбувається вищими темпами, ніж скорочення наявних колгоспних дворів і площі всіх громадських посівів колгоспів (у зв'язку з перетворенням частини колгоспів на радгоспи; див. табл. 1)¹.

Отже, відбувається зменшення питомої ваги селянства в загальній масі населення країни: на початку масової колективізації, у 1928 році, селяни склали 77,8 процента населення, у 1939 році — 49,8, у 1959 році — 31,7, у 1970-му — 20 процентів. Разом з цим високими темпами зростає середньорічна чисельність робітників і службовців, зайнятих у радгоспах, підсобних та інших виробничих сільськогосподарських дер-

¹ Складено за: Народное хозяйство СССР в 1970 г., стор. 382, 397; Народное хозяйство Української РСР в 1970 році. К., 1971, стор. 271, 280.

жавних підприємств. Порівняно з 1928 роком у 1940 році вона збільшилась у шість разів, у 1960 році — у 22,3 раза і у 1970 році у 32,3 раза. Різке збільшення чисельності робітників і службовців радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств викликане таким же різким збільшенням кількості цих господарств у зв'язку з освоєнням цілинних і перелогових земель та перетворенням частини колгоспів у радгоспи. Вказуючи на збільшення чисельності робітників і службовців у радгоспах та інших державних сільськогосподарських підприємствах, треба мати на увазі, що й там не в меншій мірі, ніж в колгоспах, діють фактори, під впливом яких відбувається скорочення зайнятих у сільському господарстві. Це не означає, проте, що колгоспна форма соціалістичного господарства витісняється радгоспною. І надалі, як вказується в Програмі КПРС, розвиток сільського господарства в СРСР відбуватиметься у двох формах — колгоспній і радгоспній.

Процес скорочення чисельності колгоспного селянства і збільшення чисельності робітників і службовців радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств супроводжується змінами в розподілі зайнятого населення по інших галузях народного господарства СРСР.

Т а б л и ц я 1. Середньорічна чисельність працівників у колгоспах і радгоспах

Категорія працівників	СРСР		УРСР	
	1960 р.	1970 р.	1960 р.	1970 р.
Середньорічна чисельність всіх колгоспників, які брали участь в роботах колгоспів, (без риболовецьких) — в процентах	100	77,4	100	84,8
Середньорічна чисельність працівників, зайнятих в усіх галузях господарства радгоспів — в процентах	100	153,4	100	167,6
Найвнших колгоспних дворів — в процентах	100	84,2	100	94,2

За період 1940—1970 років частка зайнятих у промисловості і будівництві зростає з 23 до 37 процентів, на транспорті і зв'язку з 5 до 8 процентів, у торгівлі, громадському харчуванні, матеріально-технічному постачанні і збуті, заготівлях з 5 до 7 процентів, а в охороні здоров'я, фізкультурі і соціальному забезпеченні, в освіті, культурі і мистецтві, в науці і науковому обслуговуванні — з 6 до 15 процентів, тобто в два з половиною рази.

Скорочення чисельності зайнятих у сільському господарстві — закономірний, прогресивний процес, він є відображенням соціального прогресу соціалістичного суспільства. Зменшення питомої ваги колгоспного селянства в соціально-класовій структурі соціалістичного суспільства не означає зменшення його соціальної ролі, а є виразом зростаючої продуктивності праці колгоспного селянства; чисельне зменшення його компенсується якісними змінами в продуктивних силах сільськогосподарського виробництва, підвищенням культурно-технічного і професійно-кваліфікаційного рівня колгоспного селянства, його громадської активності.

Розглядаючи співвідношення колгоспів і радгоспів в загальносоюзному виробництві сільськогосподарських продуктів, слід відзначити, що частка радгоспів постійно зростає, хоча поки що тільки у виробництві овочів, яєць, вовни вона більша, ніж частка колгоспів. У виробництві

зерна різниця між колгоспами і радгоспами незначна, дорівнює лише 7 процентам. Розглянемо співвідношення колгоспів і радгоспів на Україні. У 1970 році в СРСР налічувалось всього 33 тисячі колгоспів (без риболовецьких) і 15 тисяч радгоспів (співвідношення: 2,2 — 1), в тому числі в Українській РСР 9,1 тисячі колгоспів і 1,6 тисячі радгоспів (співвідношення 5,7 : 1). Із загальної посівної площі в СРСР на радгоспи припадає 91,7 і на колгоспи 99 мільйонів гектарів; в Українській РСР відповідно 6 і 23,7 мільйона. На Україні в колгоспах зосереджено майже все виробництво продукції технічних культур, майже в чотири рази більше виробляється зерна, м'яса, в 3,5 раза більше молока. Навіть у виробництві овочів і яєць їхня частка більша, ніж частка радгоспів. В СРСР у 1970 році середньорічна чисельність всіх колгоспників, які брали участь у роботах колгоспів, становила 16,7 мільйона чоловік і середньорічна чисельність працівників, зайнятих в усіх галузях виробництва радгоспів — 8,9 мільйона чоловік (співвідношення 1,8 : 1), у тому числі в Українській РСР відповідно 5,4 млн. чоловік і один мільйон чоловік.

В умовах індустріалізації сільськогосподарського виробництва змінюється характер праці колгоспника. Вона поступово перетворюється на різновид праці індустріального робітника державного підприємства. Якщо на початку тридцятих років у сільському господарстві застосовувалось приблизно 30 видів не дуже досконалих машин і механізмів, то у 1970 році в колгоспах країни налічується понад тисячу різних видів тракторів, машин, устаткування, пристроїв, установок і знаряддя. Невдовзі буде впроваджено всеохоплюючу систему, яка, за підрахунками спеціалістів, складатиметься з 2259 видів машин і механізмів. Вона забезпечить повну механізацію всіх процесів, витіснить важку некваліфіковану фізичну працю. Зростає професіоналізація колгоспного селянства, підвищується його культурно-технічний рівень, відбуваються істотні зміни у внутрішньокласовій структурі колгоспного селянства. У колгоспному виробництві зростає питома вага висококваліфікованої розумової і фізичної праці. Можна розподілити всіх зайнятих у колгоспному виробництві по групах за характером праці. Першу (А) складають колгоспники, зайняті кваліфікованою творчою працею, що вимагає вищої або середньої спеціальної освіти; другу (Б) — колгоспники малокваліфікованої і некваліфікованої розумової праці, здебільшого зайняті в сфері обліку і обслуговування, праця яких має переважно стереотипний, виконавський характер і не вимагає теоретичних знань. До цієї групи входять також керівники середньої ланки колгоспів (бригадири, завідувачі фермами та ін.), які не мають вищої або середньої спеціальної освіти. Хоча, як правильно зазначає Є. М. Сапельников, це проміжна група між першою і другою, бо в сучасних умовах їхня праця, як правило, вимагає спеціальної підготовки, освіти². Третю групу (В) складають колгоспники кваліфікованої ручної і механізованої фізичної праці, які мають певні професії і спеціальності, що вимагають тривалої підготовки (трактористи-машиністи, бульдозеристи, шофери, верстатники, слюсарі-наладчики, електрики, техніки штучного запліднення тварин і т. ін.). Четверту (Г) — колгоспники малокваліфікованої і некваліфікованої фізичної праці, для якої не треба тривалої попередньої підготовки, а досить певних практичних навичок, умінь, вправності (різноробочі, свинарки, доярки на немеханізованих фермах, скотарі, кормовози тощо). Якщо протягом кількох років вести спостереження за виділеними групами колгоспників, можна встановити

² Див. «Вопросы философии», 1971, № 11, стор. 30.

тенденцію змін внутрішньокласової структури колгоспного селянства. В сучасних умовах у колгоспах зростають абсолютно і відносно групи кваліфікованої, творчої розумової праці (А) та кваліфікованої ручної і механізованої фізичної праці (В). Так наприклад, на Україні (див. табл. 2)³ протягом 1960—1970 років у загальній середньорічній кількості колгоспників, які брали участь у роботах колгоспу, абсолютна кількість тих, що зайняті висококваліфікованою, творчою розумовою працею, майже подвоїлась, а відносно зросла ще більше. За цей же час у півтора раза відносно зросла і група кваліфікованої ручної і механізованої фізичної праці. При цьому істотно зменшилась частка малокваліфікованої і некваліфікованої фізичної праці. А коли взяти до уваги, що у зв'язі з розвитком не виділяється повністю група представників кваліфікованої ручної і механізованої фізичної праці механізованих ферм (крім доярок на механізованому доїнні корів) та інших ділянок виробництва, то група В буде ще численнішою, а група Г ще зменшиться. Отже, найбільш перспективними є групи А і В. Саме з їхнім розвитком пов'язане майбутнє колгоспного селянства, подальше його зближення з робітничим класом та інтелігенцією.

Таблиця 2. Соціальна структура колгоспів Української РСР

Категорія	Кількість чоловік					
	В тисячах			В процентах		
	1960	1965	1970	1960	1965	1970
А	68,1	81,8	127,4	1,1	1,3	2,3
Б	446,2	457,2	391,0	7,0	7,6	7,2
В	870,3	957,5	1109,2	13,5	15,8	20,4
Г	5011,8	4545,5	3799,7	78,4	75,3	70,1
Всього	6396,4	6041,9	5427,3	100	100	100

Із зростанням питомої ваги цих груп, скороченням групи працівників малокваліфікованої і некваліфікованої фізичної праці підвищуються доходи від громадського господарства, відбувається їх вирівнювання за кількістю і якістю висококваліфікованої розумової та висококваліфікованої ручної і механізованої фізичної праці. Вже тепер завдяки переходу до гарантованої оплати праці колгоспників, введенню тарифної системи стерлися різкі контрасти в оплаті праці, хоча і зберігається диференціація в матеріальному стимулюванні для підвищення кваліфікації та заохочення колгоспників на окремих видах робіт. Дальший розвиток громадського господарства колгоспів, підвищення доходів колгоспників з цього джерела зумовлює зменшення питомої ваги доходів від особистого допоміжного господарства в загальних доходах колгоспної сім'ї. Але поки що особисте допоміжне господарство є економічною необхідністю, там виробляється значна частина окремих видів сільськогосподарської продукції: 65 процентів картоплі, 54 — меду, 53 — яєць, 38 — овочів, 36 — молока, 35 процентів м'яса. Воно відмиратиме з розвитком громадського господарства колгоспів і врешті решт перетвориться на любительське заняття. Крім того, відмирання особистого підсобного господарства вимагає перебудови села, колгоспного двору, щоб можна було ефективно використати присадибні ділянки колгоспників. А це справа не така проста і не така легка, бо потребує на

³ Складено за: Народне господарство Української РСР в 1970 р. (К., 1971, стор. 296) та річних звітів колгоспів Української РСР.

душу сільського населення, за підрахунками спеціалістів, 3—3,5 тисячі карбованців капітальних затрат.

Для подолання соціальних відмінностей між класами та окремими соціальними групами КПРС проводить політику вирівнювання доходів колгоспного селянства, робітників і службовців. Ця політика не має нічого спільного з відкинутою у свій час зрівнялівкою в оплаті праці, яка була пов'язана з ігноруванням важливого ленінського принципу матеріальної заінтересованості, порушувала основний принцип соціалізму: від кожного за здібностями — кожному за кількістю і якістю праці. Нині вирівнювання доходів базується на неухильному підвищенні продуктивності, стиранні відмінностей у характері праці, на зростанні культурно-технічного рівня трудящих. Саме внаслідок цього підвищується оплата праці колгоспників. У розрахунку на один відпрацьований людино-день вона збільшилась у колгоспах країни з 1 крб. 40 коп. у 1960 році до 3 крб. 85 коп. у 1970 році; в Українській РСР — відповідно з 1 крб. 19 коп. до 3 крб. 58 коп. Порівняно з доходами селян у 1913 році реальні доходи колгоспників у розрахунку на одного працюючого зросли в 12 раз.

Рівень середньомісячної оплати праці колгоспників поступово наближається до рівня заробітної плати робітників і службовців радгоспів. Якщо у 1960 році оплата праці колгоспників становила 52 проценти заробітної плати робітників і службовців радгоспів, то у 1965 році — 68, а у 1970 році — 75 процентів. Заробітна плата робітників радгоспів, в свою чергу, наближається до середньої заробітної плати робітників та службовців промисловості. Таким чином, відбувається наближення рівня оплати праці колгоспників до рівня заробітної плати робітників і службовців промисловості. Зближення рівнів життя колгоспного селянства, робітників і службовців досягається і за рахунок фондів суспільного споживання, підвищення рівня культури села, поліпшення побутового та медичного обслуговування.

В результаті здійснення культурної революції, постійної турботи КПРС і Радянської держави про дальше піднесення культури народу в СРСР сталася справжня революція й у загальноосвітньому рівні населення, особливо відчутна на селі. Зросла частка тих, хто має вищу і середню (повну і неповну) освіту. Спостерігається стійка тенденція зближення рівнів освіти колгоспного селянства і робітничого класу. Якщо у 1939 році рівень освіти колгоспників складав тільки 22 проценти від рівня освіти робітників, то у 1950 році — 59, у 1967 році — 66 процентів. Неухильно скорочується розрив у забезпеченні спеціалістами промисловості і сільського господарства. Загін спеціалістів з вищою і середньою спеціальною (повною і неповною) освітою весь час поповнюється. Кількість їх на тисячу середньорічних працівників колгоспів зросла у 1970 році порівняно з 1940 роком у 23 рази.

Перетворення в життя рішень XXIV з'їзду КПРС про завершення переходу до загальної середньої освіти сприятиме дальшому зближенню рівнів освіти робітничого класу і колгоспного селянства. У сільській місцевості буде розширено сітку інтернатів при восьмирічних та середніх загальноосвітніх сільських школах. Число місць у них збільшиться з 1,4 мільйона у 1970 році до 1,9 мільйона у 1975 році.

Колгоспне село значно наблизилось до міста і за іншими показниками розвитку культури — насиченістю книжками, журналами і газетами, радіоприймачами, телевізорами, культурно-освітніми установами. У сільській місцевості зосереджено 78 процентів бібліотек країни і 45 процентів книжкового фонду, 87 процентів клубних установ. У середньому на тисячу чоловік сільського населення припадає 955 екземпля-

рів газет і журналів. Сільське населення складає понад 40 процентів аудиторії телебачення. Протягом останнього часу, особливо 1966—1970 років, перетворено в життя широку програму культурного будівництва на селі. Тільки на Україні у ці роки було збудовано 3662 школи, 2698 з них — на кошти колгоспів. Стали до ладу 215,2 тисячі дитячих дошкільних закладів, з яких 176,3 тисячі зведено колгоспами.

Проте невирішених проблем розвитку культури на селі ще багато. Це стосується насамперед рівня роботи культурно-освітніх установ, рівномірності обслуговування ними сільського населення. Тому важливим завданням нової п'ятирічки є значне поліпшення культурного обслуговування сільського населення. Більшість культурно-освітніх установ, створюваних у країні у 1971—1975 роках, припадає на сільську місцевість: 12 тисяч з 13 тисяч клубних установ; 9,2 тисячі із 11,2 тисячі масових бібліотек, 1,5 тисячі із 2,4 тисячі кіноустановок.

За роки Радянської влади сталися глибокі перетворення в культурно-побутових умовах життя селян. Замість старих убогих хат побудовано гарні будинки, у побут колгоспної сім'ї ввійшли електрика і газ. На селі створено розгалужену мережу медичних установ, добре розвинута торгівля товарами народного споживання. Успішно вирішується висунуте партією завдання подолання істотних соціально-економічних та культурно-побутових відмінностей між містом і селом.

Коллективна праця, оснащення колгоспів складною технікою, зростання їхнього громадського багатства, підвищення матеріального добробуту і культурного рівня, величезна ідейно-виховна робота партії змінили соціальне обличчя і психологію селянства, зблизили його з робітничим класом. Характерними рисами сучасного селянства стали колективізм, високе почуття громадського обов'язку, відданість ленінським ідеалам, високий культурно-технічний рівень, величезна трудова і політична активність. Майже 90 процентів колгоспників беруть участь в управлінні громадськими справами. Нові можливості для розвитку колгоспної демократії з'явилися з прийняттям III Всесоюзним з'їздом колгоспників Примірного Статуту колгоспів. Колгоспники складають 15,1 процента членів і кандидатів у члени КПРС. Понад 625 тисяч сільських трудівників обрано до представницьких органів державної влади — майже 30 процентів загального числа депутатів.

Колгоспне селянство в союзі з робітничим класом, разом з усім радянським народом буде комунізм в СРСР.

* * *

Советское крестьянство выступало союзником рабочего класса в построении социалистического общества. В процессе социалистических преобразований, осуществляемых под руководством КПСС, произошли глубокие социальные изменения в его среде. Основная тенденция развития современного колхозного крестьянства — сближение его с рабочим классом. На нынешнем этапе коммунистического строительства открылись новые, небывалые возможности для подъема сельскохозяйственного производства. Этот подъем осуществляется на основе индустриализации сельского хозяйства. Дальнейшее его развитие в основном зависит от промышленности, снабжающей сельское хозяйство современными орудиями и необходимыми средствами производства. Происходит неуклонное сближение, органическое соединение промышленности и сельского хозяйства. Колхозно-кооперативная собственность сближается с общенародной. Изменяются характер и содержание труда колхозников, повышается его производительность, культурно-технический и профессионально-квалификационный уровень колхозного крестьянства, растет его материальное благосостояние, улучшается бытовое обслуживание. Глубокие изменения произошли в психологии колхозников, им присуще много общих черт с рабочим классом.

Інтелігенція у розвинутому соціалістичному суспільстві

В результаті ліквідації експлуататорських класів, перемоги соціалістичного способу виробництва і соціалістичних виробничих відносин змінилася не лише сама економічна основа суспільства. Зазнали докорінної зміни духовне обличчя, соціальна природа і склад суспільних класів й соціальних груп. Тепер соціальну структуру нашого суспільства складають робітничий клас, колгоспне селянство і соціальна верства — народна інтелігенція, що згуртовані єдністю їхніх економічних, соціально-політичних і ідейних інтересів, спільними цілями у побудові комунізму.

На протязі понад півстоліття в СРСР виховано багатомільйонну армію соціалістичної інтелігенції. Радянська інтелігенція — це якісно нова соціальна верства суспільства, справді народна за соціальною природою, глибоко партійна за ідейно-політичним обличчям, за своєю суттю.

Радянська інтелігенція разом з робітничим класом, колгоспним селянством під керівництвом Комуністичної партії зробила величезний внесок у будівництво соціалістичного суспільства в нашій країні, в успішне вирішення найскладніших соціально-економічних, політичних, науково-технічних і культурних завдань. Якщо тепер радянське суспільство стало найосвіченішим суспільством, що йде в авангарді науково-технічного прогресу, то у цьому величезна заслуга і радянської інтелігенції, вихованої Комуністичною партією.

Характеризуючи основні якості радянського інтелігента, Л. І. Брежнев говорив: «Радянський спеціаліст сьогодні — це людина, яка добре оволоділа основами марксистсько-ленінського вчення, ясно бачить політичні цілі партії і країни, має широку наукову і практичну підготовку, досконало володіє своєю спеціальністю.

Радянський спеціаліст сьогодні — це умілий організатор, здатний на практиці застосувати принципи наукової організації праці. Він вміє працювати з людьми, цінує колективний досвід, прислуховується до думки товаришів, критично оцінює досягнуте.

І звичайно, сучасний спеціаліст — це людина високої культури, широкої ерудиції, взагалі, це справжній інтелігент соціалістичного суспільства»¹.

Ще більше зростає соціальна роль, суспільні функції і моральна відповідальність радянської інтелігенції у процесі комуністичного будівництва. У сучасному суспільстві, прискорений розвиток якого базується на науково-технічному і культурному прогресі, величезну роль відіграє інтелігенція, питома вага якої зростає рік у рік, випереджаючи зростання суспільних класів.

Радянська інтелігенція у процесі комуністичного будівництва по-

¹ Л. І. Брежнев. Промова на Всесоюзному з'їзді студентів 19 жовтня 1971 року. М., 1971, стор. 14.

кликана вирішувати грандіозні за розмахом і значущістю творчі завдання по створенню матеріально-технічної бази комунізму, розвитку духовних якостей будівників комунізму, підвищенню інтелігентності суспільства. У своїй практичній діяльності інтелігенція має сприяти партії в успішному здійсненні таких складних завдань, як подолання суттєвих відмінностей між розумовою і фізичною працею, між містом і селом, підтягування загальноосвітнього і культурно-технічного рівня робітничого класу і колгоспного селянства, формування соціальної однорідності суспільства.

Велика й відповідальна роль інтелігенції у розвитку радянського суспільства зумовлює увагу і інтерес до процесів розвитку цієї верстви населення. Адже вона — не застигле суспільне утворення, а складна й динамічна соціальна категорія, що розвивається у нерозривному зв'язку з прогресом комуністичного суспільства. Формування й розвиток соціалістичного типу інтелігенції відбувається на основі законів, зумовлених дією загальних закономірностей соціалістичного і комуністичного будівництва. Серед закономірностей розвитку інтелігенції особливої ваги набирають закони її соціально-політичного розвитку. Зокрема, теоретичне обґрунтування соціально-політичного і ідейного розвитку радянської інтелігенції, як і соціалістичної інтелігенції взагалі, знаходимо в збагачених нашою партією лєнінських ідеях про авангардну роль робітничого класу, про міцний союз робітничого класу з інтелігенцією у вирішенні завдань соціалізму, про необхідність партійно-державного керівництва її діяльності. Ці закони набувають свого найповнішого вияву в зрілому соціалістичному суспільстві.

Процес формування і подальшого розвитку соціалістичної інтелігенції передбачає провідну роль робітничого класу і Комуністичної партії. Робітничому класові належить почесна місія у справі, яку В. І. Ленін вважав справою «всесвітньо-історичної трудності і значення», — залучення і соціалістичного перевиховання основної маси старих спеціалістів, що влилися у лави радянської інтелігенції. Робітничий клас висунув також із свого середовища сотні тисяч кращих представників, що стали до керма управління державою, господарством, виробництвом. Як було відзначено на XXIV з'їзді КПРС, серед директорів найбільших промислових підприємств понад половину в минулому були робітниками.

Робітничий клас як основна продуктивна сила радянського суспільства, найбільш численний і високоорганізований клас визначає ідейно-політичний розвиток інтелігенції як соціалістичної суспільної верстви. У робітничого класу і його авангарду — КПРС інтелігенція вчиться жити і працювати по-комуністичному, засвоювати високі ідейні і моральні якості, гідні трудівників соціалістичного суспільства, безкомпромісно боротися з ворогами соціалізму, з пережитками минулого у свідомості і поведінці частини радянських людей. Соціалістичний патріотизм, інтернаціоналізм і колективізм — ці найважливіші риси робітничого класу — властиві і радянській інтелігенції.

З класами робітників і селян інтелігенція зв'язана спільністю корінних інтересів і цілей, що зумовлено однаковим відношенням усіх трудящих до загальнонародної соціалістичної власності. Цей найважливіший економічний фактор визначає соціалістичну природу інтелігенції, її корінні відмінності від буржуазної інтелігенції як проміжного прошарку капіталістичного суспільства, що коливається між антагоністичними класами. Радянська інтелігенція займає цілком певне місце у соціально-класовій структурі суспільства, зумовлене її роллю в суспільному поділі і організації праці.

Єдність корінних інтересів і цілей робітничого класу, селянства і інтелігенції — об'єктивна основа міцного союзу і співробітництва всіх класів і соціальних груп радянського суспільства. Такої єдності інтелігенції з класами робітників і селян ще не могло бути в перехідний від капіталізму до соціалізму період, коли частина спеціалістів перебувала під впливом буржуазної ідеології. Тепер уся інтелігенція єдина в своїй соціалістичній позиції, спільній для всіх грядущих.

Капіталізм розколює інтелігенцію за класовою, професійною, національною ознаками, неминуче породжує соціальні антагонізми, національну ворожнечу і недовір'я між представниками інтелігенції різних націй. Соціалізм створює умови для виховання багатонаціональної інтелігенції, об'єднує і згуртовує її на базі спільних завдань, зближує всі її національні групи під прапором пролетарського інтернаціоналізму. У дореволюційній Росії багато національностей не мали не лише інтелігенції, але навіть і своєї писемності. Відносно розвинуті нації мали нечисленну інтелігенцію. За півстоліття існування СРСР у братній співдружності з російським та іншими народами трудящі України зростили величезну верству висококваліфікованої інтелігенції — 3,3 мільйона чоловік, що у 17 разів перевищує чисельність усієї дореволюційної інтелігенції в Росії. Єдність, дружба і співробітництво інтелігенції всіх націй і національностей СРСР — це результат соціально-політичної і моральної єдності радянського суспільства, досягнутої в умовах соціалізму.

Єдність радянського суспільства, зцEMENTована керівництвом Комуністичної партії, є одним з головних об'єктів нападок ворогів соціалізму. Запеклі антирадянщики, у тім числі й українські буржуазні націоналісти, що окопалися за кордоном, зводять наклепи на радянський державний і суспільний лад як нібито «тоталітарний», у фальшивому світлі змальовують класи і соціальні групи нашого суспільства. Вороги фальсифікують політичну позицію радянської інтелігенції, переважна більшість якої, за їхніми твердженнями, «ворожа» соціалізму і перебуває в «антагонізмі» з робітниками і селянами.

Українські буржуазні націоналісти у своїх друкованих органах «Християнський голос», «Сучасність», «Український самостійник» намагаються протиставити українську соціалістичну інтелігенцію її російським братам, огудити національну політику КПРС як «русифікаторську». Повторюючи антикомуністичні вигадки про «приниження» ролі інтелігенції, вони стверджують, що нібито інтелігенція відірвана від центрів, де формується політика держави, де ухвалюються рішення, які впливають на долі мільйонів людей.

Факти спростовують ці наклепи. Ось хоч деякі з них. До складу Верховної Ради Української РСР восьмого скликання (1971 р.) обрано більше 200 видатних представників інтелігенції, що складає понад 45 процентів депутатів українського соціалістичного парламенту. Багато діячів науки і культури удостоєні високої честі обрання до складу ЦК КП України. Багато тисяч представників розумової праці разом з робітниками і колгоспниками працюють у місцевих радянських і партійних органах.

Всупереч фактам, фальсифікатори вигадують існування в УРСР опозиційної інтелігенції, особливо серед письменників. Одностаїне за судження інтелігенцією України лютих ворогів народу яскраво висловив у своїй промові на XXIV з'їзді КП України письменник Ю. К. Смолич. «Протистояти цим ворожим діям в ідеологічній сфері і активно наступати на них, — говорив він, — одне з найважливіших завдань радянської літератури і мистецтва»²⁻³.

Наклепницькі твердження ідеологів антирадянщини, продиктовані прагненням протиставити інтелігенцію робітничому класові, не мають, зрозуміло, нічого спільного з дійсністю, спростовуються всією практикою комуністичного будівництва. Радянські інтелігенти виявляють себе як вірні сини і дочки свого народу, безмежно віддані ідеалам комунізму.

Безглуздо говорити про «антагонізм» інтелігенції з тими класами, з яких вона вийшла і інтереси яких вона представляє. Такі ж безглузді домисли про «ворожість» інтелігенції щодо соціалістичного ладу, якому вона зобов'язана усім — освітою і кваліфікацією, народною повагою і довір'ям, сприятливими матеріальними умовами, дійсною свободою творчості.

Для радянської інтелігенції не існує тих непереборних за капіталізму суперечностей, які неминуче ставлять буржуазну інтелігенцію, у всякому разі її значну частину, в опозицію до державного і суспільного ладу, до пануючого експлуататорського класу і його політичних партій. Гострі антагоністичні суперечності характеризують за капіталізму всю діяльність інтелігенції (за винятком її привілейованої верхівки, що зрослася з буржуазією): між економічною необхідністю обслуговувати інтереси капіталістів і соціальною позицією значної частини спеціалістів; між високою значущістю розумової праці і недостатньою її оплатою; між творчим потенціалом інтелігенції і вузькими капіталістичними рамками його використання; між ілюзіями про своє ніби «незалежне» і «привілейоване» становище і суворою дійсністю, що розвіює цей міраж.

Соціалістична інтелігенція на відміну від буржуазних спеціалістів позбавлена соціальної двоїстості, бо між її об'єктивним становищем і свідомими інтересами існує повна відповідність. Специфічні інтереси інтелігенції, породжені її соціальними особливостями, поєднуються у політиці партії з інтересами класів робітників і селян і загальними корінними інтересами всього народу. Братній союз і співробітництво робітничого класу з інтелігенцією — головна ідея, ядро всієї лєнінської теорії інтелігенції, бо союз робітничого класу з інтелігенцією В. І. Лєнін розглядав як складову частину союзу всіх трудящих «з метою цілковитого повалення капіталу, цілковитого придушення опору буржуазії і спроб реставрації з її боку, союзу з метою остаточного створення і зміцнення соціалізму»⁴.

Можливість цього союзу, що спирається на спільність корінних інтересів робітничого класу і трудової інтелігенції, стала дійсністю завдяки керівництву Комуністичної партії, високій політичній зрілості робітничого класу, його великому впливові на інтелігенцію.

Якщо соціальна база цього союзу в умовах будівництва соціалізму, особливо у перші післяреволюційні роки, була дещо звужена, бо охоплювала не всю інтелігенцію, а лише ту її частину, що була віддана справі народу, то тепер, в умовах розвинутого соціалізму, цей союз охоплює усю радянську інтелігенцію. Він будується на політичній основі загальнонародної держави, на економічному фундаменті соціалістичного способу виробництва, має свою міцну марксистсько-лєнінську ідеологічну основу. Цей непорушений союз підноситься на новий, вищий ступінь в умовах морально-політичної єдності радянського народу, зміцнення союзу робітничого класу і селянства як політичної основи суспільства.

⁴ В. І. Лєнін. Твори. т. 29, стор. 330.

Співробітництво робітничого класу з інтелігенцією — безпосереднє вираження їхнього політичного союзу — стало більш масовим, систематичним, високоефективним, здійснюється в усіх галузях суспільного життя. Можна назвати такі його напрями: по-перше, участь інтелігенції, насамперед її найкваліфікованішої і найавторитетнішої частини, в розробці, обговоренні і прийнятті рішень з важливих питань економіки, управління, культури, ідеології на всіх рівнях як в центральних, так і в місцевих державних, профспілкових та інших організаціях; по-друге, співробітництво і взаємодія з робітниками на виробництві у постійно діючих виробничих нарадах, в громадських конструкторських бюро і наукових лабораторіях, в товариствах винахідників і раціоналізаторів, у радах новаторів і в багатьох інших самодіяльних організаціях, створених за участю працівників науки і техніки (ось та сфера, де знаходить свій вияв союз «представників науки, пролетаріату і техніки», якому надавав великого значення В. І. Ленін⁵); по-третє, співробітництво робітничого класу з інтелігенцією виявляється в різноманітних формах суспільних контактів між колективами виробничої і невиробничої сфери. Стаять системою постійні зв'язки підприємств з працівниками культури і мистецтва. Необхідність всебічно розвивати це спілкування відзначено в резолюції XXIV з'їзду КПРС на Звітну доповідь ЦК КПРС.

Нове в цьому дружньому співробітництві полягає в тому, що робітники й колгоспники виступають не лише як споживачі духовних цінностей, а й як суб'єкти культури й мистецтва. Вони беруть активну участь у художній творчості, в культурно-освітній роботі, у пресі. Своїми порадами, консультаціями, діловою критикою вони допомагають створенню повноцінних художніх образів наших сучасників, відображенню в літературі і мистецтві багатобарвної радянської дійсності.

Співробітництво робітників і селян з інтелігенцією в різних галузях громадського життя є важливим фактором інтелектуалізації праці робітників і селян, стирання соціальних меж між фізичною і розумовою працею. Воно збагачує й інтелігенцію, розвиває її соціалістичну свідомість, зміцнює зв'язки з практикою будівництва комунізму.

Соціалізм вперше в історії людства змінює соціальні функції науки і техніки, культури і мистецтва, всіх галузей розумової праці, закликав їх на службу народів для виконання творчих завдань будівництва нового суспільства. Тим самим соціалістичний лад поставив свою інтелігенцію на службу народів. Як органічна частина радянського народу інтелігенція служить не якимсь «обраним» верствам, а всім, трудящим, сприяє задоволенню їхніх матеріальних і духовних потреб, всебічному вільному розвитку радянської людини.

Важлива роль радянської інтелігенції зумовлена насамперед тим, що будівництво комунізму спирається на розвиток науки і техніки. Роль інтелігенції особливо зростає в розвинутому соціалістичному суспільстві, де формуються основи вищої фази комунізму, проходить прискорений процес нарощування економічного, соціального і духовного потенціалу, поглиблюється науково-технічна і культурна революція. Одним з показників піднесення ролі інтелігенції служить швидке зростання її чисельності, особливо спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою. Якщо загальна кількість працівників розумової праці за період з 1939 по 1969 роки виросла більш ніж у два рази, то число осіб зі спеціальною освітою за той же період збільшилося більш

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 365.

ніж у шість разів, а лише за одне останнє десятиріччя подвоїлося. У 1970 році осіб з вищою освітою було майже 17 мільйонів чоловік. Науково-технічна революція веде до підвищення чисельності і соціальної важливості таких груп інтелігенції, як працівники науки і техніки. Науково-технічна інтелігенція — одна з найдинамічніших і найчисленніших груп радянських спеціалістів. Її питома вага серед дипломованих спеціалістів, як і серед вчених, дорівнює 50 процентам. Інженерами є 20 процентів складу докторів і 25 процентів кандидатів наук. Інженерно-технічний і агро-технічний персонал разом з ученими тих же галузей — це понад вісім мільйонів чоловік. Такими бурхливими темпами не розвивалася жодна з інших категорій спеціалістів СРСР.

Про закономірності швидкого чисельного росту науково-технічних спеціалістів говорив Л. І. Брежнев на XXIV з'їзді партії, вказуючи, що це «є результатом політики партії, спрямованої на всемірне прискорення науково-технічного прогресу, на дальше підвищення культури і освіченості народу»⁶. І надалі темпи підготовки нових кадрів будуть прискорюватися. Якщо за минулу п'ятирічку було випущено з вузів і технікумів сім мільйонів спеціалістів, то за дев'яту п'ятирічку їх число сягне дев'яти мільйонів.

Соціальні відмінності серед інтелігенції виявляються не тільки за освітнім рівнем, а й за профілем підготовки і професійної структури. Диференціація й інтеграція виробництва, техніки, науки визначає і відповідні тенденції в розподілі і профілюванні праці інтелігенції. Подібно до того, як на стиках наук виникають нові галузі знання, так і на стиках існуючих професій диференціюються нові професії і спеціальності, наприклад, інженера-соціолога, фахівця з електронно-обчислювальних машин, радіоелектроніки та ін.

Механізація і кібернетизація розумової праці, проникнення могутньої техніки і математичних методів в економіку, педагогіку, мовознавство й інші галузі пов'язує природознавство і технічні науки з суспільними науками, веде до появи і в невиробничій сфері нових професій — інженер-педагог, технік з медичної апаратури, програміст тощо.

Особливо широка ерудиція потрібна керівним працівникам, а також спеціалістам, що мають адміністративні функції. Знання в галузі наукової організації праці, соціології, інженерної психології дозволяють вирішувати нові складні завдання, народжені автоматизацією виробництва, великим потоком інформації, підвищенням вимог до інтелектуального розвитку працівників. Отож, спеціалізація закономірно поєднується з відомою «універсалізацією» профілю спеціаліста і обидва ці процеси зближують працівників різних професій за їхнім культурно-технічним рівнем, ведуть до їхнього тісного співробітництва у вирішенні спільних питань. У цьому ж напрямі — зближенні профілю спеціаліста з вимогами суспільства — розвивається і така важлива прогресивна тенденція, як зближення спеціалістів — практичних працівників з ученими своєї галузі. Об'єктивною основою цього процесу служить єдина сфера діяльності і спільність завдань науково-технічного прогресу, які можуть успішно вирішуватися лише в співробітництві цих близьких за профілем працівників. Свої спільні творчі пошуки наукова і інженерно-технічна інтелігенція спрямовує на створення і впровадження нової техніки і технології, на комплексну механізацію найважливіших виробничих процесів, на підвищення ефективності всього суспільного виробництва.

⁶ Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, стор. 85.

При однаковій спеціальній освіті вчені й інженери мають різний рівень наукової підготовки і неоднакові функції. Та ці відмінності не поглиблюються, а навпаки, повільно стираються. Чимдалі зростаюча частина інженерно-технічних працівників не лише більш активно й широко впроваджує досягнення науки в практику, а й без відриву від виробництва розробляє науково-технічні проблеми, захищає кандидатські й докторські дисертації. З іншого боку, представники технічних наук зайняті не лише науковими дослідженнями, а й допомагають спеціалістам у їх використанні і безпосередньо беруть участь у здійсненні складних виробничих процесів.

Аналогічні, хоча й менш розвинені, процеси зближення праці спеціалістів і наукових працівників відбуваються і на деяких ділянках невиробничої сфери, наприклад, в галузі медицини, педагогіки, юриспруденції. І тут поєднання науки з практикою змінює кваліфікацію й творче обличчя спеціаліста, прищеплює йому такі риси, які в минулому були властиві лише працівникам науки. Але це ще не значить, що грані між широкими верствами дипломованих спеціалістів і вченими стерлися. Тенденція до їх злиття поки що охопила тільки найкваліфікованіші кадри.

Взаємопроникнення функцій учених і найкваліфікованіших інженерів є одним з показників поступового перетворення науки на безпосередню продуктивну силу. Зближення і взаємодія суспільних наук з природничими і технічними науками, з виробництвом, як вже відзначалось у нашій літературі, веде до поступового перетворення на безпосередню продуктивну силу і деяких суспільних наук — економічної, соціологічної, психологічної, естетичної.

Найновіші тенденції у зміні професіональних функцій і структури інтелігенції мають об'єктивний характер, але вони реалізуються не стихійно, а під керівництвом партії і уряду. У цьому зв'язку велике значення мають ухвалені в останні роки постанови ЦК КПРС про поліпшення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів, про дальший розвиток економічної освіти, про заходи по підвищенню кваліфікації кадрів спеціалістів, зокрема створення інститутів і факультетів по вивченню нових напрямів наук.

Ускладнення завдань, поставлених перед радянською інтелігенцією, веде також до посилення в усій її діяльності питомої ваги ідейно-виховних і науково-популяризаторських функцій. Ці функції завжди лежать в основі роботи певних категорій спеціалістів — діячів науки, літератури і мистецтва, працівників культурних установ, педагогів, працівників партійних і громадських організацій. Природно, що ця частина інтелігенції робить найбільший внесок у вирішення і здійснення ідеологічних завдань нашої партії. На XXIV з'їзді КПРС було загострено увагу на принципі єдності господарсько-організаторської і ідейно-виховної роботи. Про це нагадує ЦК КПРС і в постанові «Про участь керівних і інженерно-технічних працівників Череповецького металургійного заводу в ідейно-політичному вихованні членів колективу» (листопад 1971 р.). Центральний Комітет партії рекомендував залучити всіх керівних і інженерно-технічних працівників до ідейно-політичного виховання трудящих. Це ще раз показує, що партія прагне до того, щоб кожний радянський інтелігент був носієм і поширювачем марксистсько-ленінської ідеології, провідником політики партії. І не лише у виробничій, а й у громадській діяльності (агітатори, пропагандисти тощо).

Єдність ідеологічних і науково-пропагандистських завдань радянської інтелігенції знаходить свій яскравий вияв у діяльності товариства «Знання», в науково-технічних об'єднаннях, інших організаціях,

де разом з передовими робітниками докладають зусиль мільйони представників розумової праці.

Громадська діяльність інтелігенції різноманітна і за сферами вивау і за характером громадських функцій; спеціалісти чимдалі ширше ведуть роботу за межами своїх колективів як на виборних постах, так і за дорученням. На всіх рівнях партійні й радянські органи, громадські організації залучають найосвіченішу і найкваліфікованішу частину інтелігенції до вивчення, розробки, обговорення проблем ідеології, культури, економіки, науки, до обстеження підприємств і установ.

Висока громадсько-політична активність характеризує всю інтелігенцію. Конкретно-соціологічні дослідження, що були проведені у 1971 році в Харкові, показали, що питома вага громадських працівників серед науково-технічної і виробничої інтелігенції за останнє десятиріччя значно зросла і складає близько 70—80 процентів. Характерні відповіді представників інтелігенції на запитання: «Як Ви оцінюєте вагомість громадсько-політичної діяльності з погляду інтересів суспільства і особисто Ваших інтересів?». Ось найтиповіші відповіді спеціалістів: «громадсько-політична діяльність має величезне значення для згуртування членів суспільства, розвинення духу товарищескості і дисципліни»; «громадсько-політична діяльність розширює діловий і ідеологічний світогляд спеціаліста, без чого неможливе формування нової людини». Та все ж потенціальні можливості прикладення сил інтелігенції ще далеко не вичерпані.

На сучасному етапі значно підвищується відповідальність радянської інтелігенції, бо розширюються обсяг і масштаби її діяльності. Нині радянський інтелігент творить не тільки для свого народу, а й для народів усїєї світової системи соціалізму. Краще із здобутків радянських майстрів культури, науки і техніки стає надбанням усіх народів. У діяльності інтелігенції знаходять своє яскраве втілення ідеї пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів, мирного співіснування двох систем, ідеї комунізму.

Досягнення радянської інтелігенції в комуністичному будівництві — результат цілеспрямованого керівництва Комуністичної партії, підвищення її провідної ролі в радянському суспільстві. Керівництво партії — найважливіша закономірність усього процесу розвитку інтелігенції. Здійснюючи комплексне наукове керівництво соціалістичним суспільством, партія розробляє свою політику в техніко-економічній, соціально-політичній і духовно-ідеологічній сферах життя і на цій основі визначає напрям діяльності інтелігенції, створюючи для неї найсприятливіші умови. Партія високо цінує зусилля спеціалістів, з повагою ставиться до їхніх знань і досвіду, подає їм велику допомогу. Видатним діячам науки і техніки, культури і мистецтва присуджуються Ленінські, державні, відомчі премії, почесні звання.

Чуйність і увагу до інтелігенції партія поєднує з високою вимогливістю. Високо оцінюючи її діяльність, партія на своєму XXIV з'їзді піддала принциповій і конструктивній критиці деяку частину науково-технічної і художньої інтелігенції.

Вирішальною умовою успішної роботи інтелігенції є засвоєння нею комуністичної партійності, в якій знаходять своє найповніше втілення класова свідомість і активність у боротьбі за комуністичні ідеали. Становлення комуністичної партійності інтелігенції виступає як історична необхідність. Партійність в соціалістичному суспільстві є найзагальніша закономірність духовного життя, об'єктивно властива усім формам громадської свідомості, ідеології і культури, з якими пов'язана різноманітна діяльність інтелігенції.

Комуністична партійність не складається стихійно і автоматично. Ідейно-політична позиція інтелігенції не є пасивний продукт об'єктивних закономірностей і обставин. Велике значення має комуністичне виховання інтелігенції. Ідейне озброєння радянських спеціалістів у сучасних умовах робиться чимдалі необхідніше як для суспільства, так і для самої інтелігенції. Участь у здійсненні завдань комуністичного будівництва, в ідеологічній боротьбі двох систем і в широкому міжнародному співробітництві вимагає глибоких і різнобічних марксистсько-ленінських знань, широкого громадсько-політичного кругозору, високої ідейної зрілості. Слід врахувати також, що у складі інтелігенції відбулися серйозні вікові зміни. 52 проценти всієї інтелігенції — молоді люди у віці до 34 років. А це значить, що багато з них хоча і володіють сучасними знаннями, ще не мають великого життєвого і політичного досвіду і особливу потребує марксистсько-ленінського загартування.

Особливу увагу партія приділяє вихованню молодого інтелігенції, висуненню здібних і талановитих молодих людей на відповідальні посади, зміцненню співробітництва і взаєморозуміння старих і молодих кадрів. При цьому партія дбає про постійне оновлення кадрів, дбайливо ставиться до старих досвідчених працівників, спеціалістів своєї справи.

Центральний Комітет КПРС постійно вдосконалює систему, форми і методи ідейно-теоретичної підготовки інтелігенції як у навчальних закладах, так і на місці роботи. Молодий спеціаліст приходить на підприємство з вузу чи технікуму, маючи солідні знання в галузі суспільних наук, які він може застосовувати у вирішенні питань, що висувають наука і практика. Більшість інтелігенції збагачує свої знання в галузі марксистсько-ленінської теорії у мережі партійного навчання або шляхом самоосвіти.

Партія як ідейний вождь народу глибоко зацікавлена у його плідному духовному розвитку, вона не може бути нейтральною до ідейного змісту праці інтелігенції. Партія відкриває перед інтелігенцією широкі можливості для творчого пошуку. Партія разом з тим добивається ясності і чіткості ідейних позицій інтелігенції, непримиренно бореться проти ідеологічних викривлень у науковій і художній творчості. І це відповідає ідейним і творчим інтересам самої інтелігенції, яка усвідомлює свою відповідальність перед народом. З'їзди письменників, художників, пленуми творчих спілок, сесії Академії наук й інші форуми інтелігенції, що відбулися за останні роки, знову і знову показали її безмежну відданість Комуністичній партії, соціалістичній Батьківщині.

Радянська інтелігенція дає рішучу відсіч антирадянським і антикомуністичним вигадкам, ідеологічним диверсіям класових ворогів. Тому безперспективні і безгрунтовні їхні надії на так звану «лібералізацію» й ідейне «переродження» радянської інтелігенції.

Понад шість мільйонів радянських спеціалістів (кожний третій-четвертий) є членами партії, кілька мільйонів молодих інтелігентів перебувають у лавах Ленінського комсомолу. І партійні і безпартійні спеціалісти назавжди пов'язали свою долю з Комуністичною партією. Вся радянська інтелігенція стоїть на позиціях партії і бачить у ній свого загально визнаного політичного і духовного вождю. Є лише один прапор, говорив на ХХІV з'їзді КПРС письменник О. Б. Чаковський, під яким гідно жити і творити радянській людині, — це прапор ленінської Комуністичної партії. У цих словах відомого діяча радянської культури висловлено думки і почуття всієї радянської інтелігенції, міцно згуртованої навколо партії.

Історичні досягнення КПРС і радянської держави у справі формування й ідейно-політичного розвитку інтелігенції стали надбанням братніх комуністичних і робітничих партій, які творчо застосовують радянський досвід з врахуванням специфіки своїх країн. Досвід КПРС, діяльність радянської інтелігенції вивчаються і прогресивними партіями країн, які розвиваються і формують свою революційно-демократичну інтелігенцію.

До радянської інтелігенції звернені погляди і передових людей Заходу. На прикладі СРСР вони переконуються в тому, що лише в союзі з робітничим класом і під керівництвом Комуністичної партії інтелігенція знаходить сприятливі умови для своєї діяльності і відіграє таку значну роль у суспільстві, якої вона ніколи не мала і не може мати за капіталізму.

* * *

Формирование и развитие советской интеллигенции обусловлено действием общих закономерностей коммунистического строительства. Процесс социально-политического и идейного развития советской интеллигенции нашел теоретическое обоснование в ленинских идеях об авангардной роли рабочего класса, о его прочном союзе с интеллигенцией, о необходимости партийно-государственного руководства ее деятельностью, о становлении и утверждении коммунистической партийности интеллигенции. В условиях зрелого социализма происходит дальнейшее укрепление союза интеллигенции с рабочим классом, возникают и совершенствуются новые формы их сотрудничества. В развитии социалистическом обществе закономерно повышается роль интеллигенции, быстро растет ее численность, изменяется профессиональная структура. На базе интеграции и дифференциации науки, техники, производства в недрах интеллигенции развиваются процессы специализации и универсализации профилей, прогрессирует сближение практических работников с учеными по уровню образования, научной подготовки и функциям. Усложняются и обогащаются профессиональные и общественные функции интеллигенции при повышении удельного веса идеологических и научно-пропагандистских задач.

Залогом эффективного роста и деятельности интеллигенции в интересах удовлетворения разнообразных потребностей общества, строящего коммунизм) является партийное руководство интеллигенцией.

Єдність і спадкоємність поколінь у соціалістичному суспільстві

У постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» відзначається, що за роки будівництва соціалізму і комунізму в СРСР виникла нова історична спільність людей — радянський народ, який сформувався на базі соціалістичної власності на засоби виробництва, єдності економічного, соціально-політичного і культурного життя, марксистсько-ленінської ідеології. Однією з передумов соціально-економічної і ідейної єдності радянського народу є спільність, революційна спадкоємність поколінь.

Марксизм-ленінізм розглядає спадкоємність поколінь як об'єктивну закономірність розвитку людства. Кожне нове покоління є продуктом попереднього, спадкоємцем його суспільного багатства і духовного розвитку. «Історія, — пишуть К. Маркс і Ф. Енгельс, — є не що інше, як послідовна зміна окремих поколінь, кожне з яких використовує матеріали, капітали, продуктивні сили, передані йому всіма попередніми поколіннями»¹.

Об'єктивною основою суспільного розвитку є матеріальне виробництво. Зміна форм матеріального виробництва зумовлює спадкоємність форм духовного життя. З іншого боку, ці останні залежать також від мислительного матеріалу, накопиченого попередніми поколіннями. Спадщину, одержану від старших поколінь, молоді можуть сприймати або не сприймати, але їхня діяльність обов'язково виходитиме з об'єктивних, успадкованих від минулого основ. «Люди, — говорить К. Маркс, — самі роблять свою історію, але вони роблять її не так, як їм спаде на думку, при обставинах, що їх не самі вони вибрали, а що безпосередньо вже є, дані їм і перейшли від минулого»².

Нове покоління одержує від попереднього певний суспільний лад, економіку, виробничі і соціальні відносини, ідеали. Старше покоління передає молодшому також свій досвід і знання, своє вміння орієнтуватися в складних соціальних явищах. Без такої передачі від покоління до покоління продуктивних сил, нагромадженого досвіду в усіх галузях діяльності людей неможливий соціальний прогрес.

Марксистсько-ленінське положення про суспільний прогрес базується на діалектичному розумінні заперечення старого в житті і утвердження нового. Діалектичне заперечення передбачає не просто подолання старого, яке віджило, а збереження позитивного, досягнутого попереднім розвитком. Спадкоємність — це не просте, а розширене відтворення досвіду попередніх поколінь. В. І. Ленін зазначав: «Охороняти спадщину — зовсім не значить ще обмежуватися спадщиною...»³ Засвоюючи досвід старших, збагачуючи його досягненнями сучасності, молоде покоління створює новий досвід, нові цінності, нові традиції. У цьому і полягає сенс поступального розвитку суспільства.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 42.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 8, стор. 113.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 474.

Спадкоємність поколінь як закономірність суспільного прогресу набуває особливого значення в період побудови комунізму. Соціалізм, ліквідуючи соціально-класові антагонізми, тим самим знищує основу конфліктів поколінь. Соціально-політична й ідейна єдність суспільства як рушійна сила розвитку соціалістичного суспільства передбачає і єдність поколінь. Наслідок торжества соціалістичних суспільних відносин — спадкоємність поколінь у свою чергу справляє зворотний вплив на удосконалення цих відносин та формування підвалин комуністичних суспільних відносин, сприяє зміцненню соціальної єдності радянського народу, зближенню різних соціальних груп, досягненню також соціальної однорідності та соціальної рівності. Спільність комуністичних ідей, спільність корінної мети і прагнень, спільність дій у будівництві комунізму — ось що поєднує покоління, цементує єдність «батьків» і «дітей». Спадкоємність поколінь виступає як передумова і результат цієї єдності. Засвоєння спадщини, яку залишили попередні покоління, цементування єдності «батьків» і «дітей» відбуваються не механічно, а передбачають активне ставлення нового покоління до надбань минулого. На кожному етапі розвитку соціалістичного суспільства проблема спадкоємності поколінь має певний зміст, визначається специфічними умовами періоду. Правильне вирішення цієї проблеми можливе лише тоді, коли враховуються умови і особливості формування нових поколінь.

Умови формування сучасного молодого покоління специфічні. Для вступу в життя потрібна спеціальна підготовка, яку молодь одержує в навчальних закладах (школа, вуз тощо) та виробничих колективах. Концентрація молоді в навчальних закладах, підприємствах і установах веде до створення специфічних юнацьких груп з певною групою свідомістю, спільністю поглядів, емоційною настроєністю, що дозволяє розглядати молодь як специфічну соціальну групу. Соціологи відзначають навіть існування певної «юнацької підкультури», до якої входять стиль життя, естетичні смаки, особливості поведінки тощо. Природно, ця «підкультура» не є єдиною для молоді різних класів антагоністичного суспільства. Психологія юнацьких груп є відображенням специфічних соціально-економічних умов їхнього життя, навчання і складається, по-перше, із взаємовідносин індивідів усередині колективів, з викладацьким складом і адміністрацією, з громадськими організаціями; по-друге, з потреб, інтересів, настроїв, звичаїв і традицій, з ілюзій і забобонів, які існують у молодіжному середовищі; по-третє — з форм поведінки в колективі, у побуті, громадських місцях тощо. Молодь має свої вікові психологічні особливості, специфічні інтереси, вона є «бурливою, шукаючою»⁴. Сама специфіка молодості спонукає її до вияву активності.

Наш час характеризується зростаючою суспільною активністю молоді як у нашій країні, що є наслідком розвитку основних закономірностей будівництва комунізму, зростання ролі суб'єктивного фактору та рівня свідомості мас, так і за рубежом, де молоде покоління активно включається в демократичний та революційний рух, який став складовою частиною антиімперіалістичних сил. Молоде покоління чимдалі ефективніше виявляє себе в громадському житті як активна соціальна сила.

У зв'язку з цими обставинами проблема виховання молодого покоління набула в сучасний період важливого теоретичного і практичного значення, стала предметом особливої уваги радянських філософів,

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 145.

соціологів, психологів, педагогів, стала однією з важливих тем наукових досліджень.

Увага, яку радянські дослідники приділяють молодіжним проблемам, не лишилася непоміченою деякими буржуазними вченими, особливо так званими «спеціалістами по Радянському Союзу». Фальсифікуючи дійсність, вони пишуть про наявність непримиренного ідеологічного конфлікту між батьками і дітьми. Сьогодні пропагандисти антикомунізму й опортунізму всіх гатунків намагаються поцілити в революційну єдність поколінь у соціалістичних країнах. Вони перебільшують і факти розходжень між представниками різних за віком груп, твердячи про ідеологічні конфлікти. Механічно поділяючи суспільство на «молоде» та «старе» покоління, протиставляючи їх одне одному, буржуазні ідеологи переслідують дві цілі: по-перше, підмінити марксистське поняття класу поняттям покоління, а по-друге, знайти основу роз'їдаючих капіталістичне суспільство конфліктів у біологічних, а не в соціально-економічних та історичних факторах. Неважко зрозуміти, чому класи та класова боротьба як рушійна сила суспільного розвитку замінюються буржуазними ідеологами «конфліктом поколінь». Це спроба підірвати єдність робітничого класу на «теоретичному» рівні, звести всі відносини між поколіннями до антагоністичних суперечностей, заперечити їхню спадкоємність.

Марксизм учить, що конфлікти поколінь залежать від таких визначальних чинників розвитку суспільства, як спосіб виробництва, рівень розвитку класової боротьби, і є особливою формою вияву соціальних суперечностей класового суспільства. Специфіка цієї форми в тому, що вона виступає як частковий випадок класових суперечностей антагоністичного суспільства, в даному разі — суперечностей між представниками різних поколінь. У соціалістичному суспільстві відсутні антагоністичні класи, ліквідовано приватну власність на засоби виробництва і тим самим знищено основи конфлікту поколінь. Ідеологи антикомунізму не в змозі посягти недовіру між класами соціалістичного суспільства, отож розраховують на буржуазну еволюцію в свідомості молоді. Саме через маси молоді проходить один з найвідповідальніших ідейно-політичних, класових фронтів. Боротьба за молодь, за її розум і серце, за визначення її життєвої позиції, за формування її світогляду, моралі, ідеалів — одна з головних ділянок класової, ідеологічної боротьби між робітничим класом і буржуазією, соціалізмом і капіталізмом. Успіх боротьби того чи іншого класу за свої соціальні інтереси і цілі багато в чому залежить від того, наскільки він зуміє залучити молоде покоління до діяльності в своїх класових інтересах.

Соціалістичне суспільство не може бути байдуже до того, на що спрямовує молодь суспільну активність, які цілі переслідує, якої мети прагне. Управління підрастаючим поколінням, правильне виховання вимагають знання його особливостей, специфіки вступу в суспільне життя. Все це зумовлює необхідність постійної і пильної уваги до всіх питань, пов'язаних з молодим поколінням, у тім числі і теоретичної розробки поняття «покоління». Поняття «покоління» застосовується в кількох значеннях. Найчастіше йдеться про людей, які народились приблизно водночас або які є ступенем в походженні від спільного предка. Велика Радянська Енциклопедія дає таке визначення покоління: «1) Особи однакового ступеню спорідненості щодо спільного предка (старше покоління, молоде покоління); 2) люди близького віку, які живуть водночас»⁵. Іноді поняття покоління вживається в розумінні

⁵ Большая Советская Энциклопедия, т. 33, стор. 487.

періоду від народження їхніх дітей (приблизно 30 років). Термін «молоде покоління» має більш однозначне визначення як контингент дітей та молоді, що не досягли повної зрілості. Цей термін іноді замінюється ідентичним — підростаюче покоління.

У багатьох визначеннях, які зустрічаються в літературі, поняття покоління отожднюється з поняттям вікової групи. Такі визначення не можна вважати повними, тому що покоління розглядаються поза зв'язком з соціально-економічними факторами і відмінності між ними в такому випадку зумовлюються тільки віковими особливостями фізіологічного і психологічного порядку. Покоління слід розглядати як категорію соціальну. Кожне покоління пов'язане з певним способом виробництва, певною класовою структурою, його формування і розвиток є наслідком певних економічних і суспільно-політичних умов. Не можна говорити про формування діяльності поколінь без урахування соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві, в якому воно живе. На практичну діяльність покоління, його мету, ідеали, духовне обличчя в цілому накладає відбиток класова, ідеологічна боротьба, своєрідні риси епохи. Так, суттєвою ознакою покоління в соціалістичному суспільстві є не тільки вік, а й єдність переконань, спільність поглядів, мети, ціннісних орієнтацій. Почуття спільності цінностей, уподобань, настроїв й інших соціально-психологічних елементів — найважливіша ознака покоління в суспільстві.

Між поколіннями існують відмінності, зумовлені епохою, соціально-економічним і культурним середовищем, в якому формуються покоління, а також їхніми віковими, психологічними особливостями. Кожне нове покоління вирішує нові історичні завдання, виробляє відповідні їм методи боротьби, має свої інтереси і потреби, смаки і звички. Проте наявність таких відмінностей не заперечує спадкоємності і спільності кількох поколінь. І саме ця спадкоємність реалізується через різноманітність і відмінності. Таким чином, вирішення проблеми єдності та спадкоємності поколінь неможливе без урахування особливостей формування нового покоління, специфічних та конкретних обставин, що впливають на цей процес.

Відмінності сучасного молодого покоління в нашій країні від старшого зумовлені не тільки і не стільки віковими особливостями, скільки своєрідними умовами формування: значно зрослий рівень розвитку матеріального виробництва, культури, добробуту, вищі темпи технічного і наукового прогресу. Красномовним є хоча б такий факт. За останні 20 років загальна кількість інформації (преса, радіо, телебачення, тощо) збільшилась у чотири з лишком разів. У сучасному світі створилися умови, які сприяють прискоренню фізіологічної зрілості (процес акселерації). Отже, розглядаючи питання «покоління», необхідно підкреслювати зв'язок формування, розвитку поколінь з соціальними факторами суспільного розвитку.

Заслугує на увагу положення про критерії визначення поняття «покоління», які наводить польська дослідниця М. Оссовська. Вона розглядає покоління як окремий ланцюг біологічної генеалогії; окремий ланцюг культурної генеалогії; групу людей, що стоять на одних позиціях, визначених спільно пережитими історичними подіями⁶.

Стосовно першого визначення підкреслюється біологічна залежність поколінь, спорідненість, походження від спільного предка, вік при цьому не відіграє істотної ролі. Щодо другого — перевага надається «культурному» критерію. Передавання традицій, набутого вміння,

⁶ «Studia Sociologiczne», 1963, № 2, s. 47—51.

знань своїм нащадкам — одна з основних функцій батьків. На думку М. Оссовської, аналогічна функція вчителя, викладача дає підставу відносити і їх і їхніх учнів до різних поколінь. Це теж генеалогія, але не біологічна, а культурна.

У третьому випадку покоління розглядаються в історичному плані, особливо наголошується на зв'язку покоління з окремими датами суспільного процесу. Для ілюстрації застосування цього критерію М. Оссовська звертається до книги західнонімецького соціолога неопозитивістського напрямку Х. Шельського «Скептичне покоління». Той вважає, що протягом ХХ століття в Німеччині змінилося три покоління.

Перше — романтичне (1900—1919 рр.) — шукало й виявляло себе в ідеалістичній філософії, в абстрактних ідеях розуму, добра. На зміну йому прийшло «політичне» покоління, що було молодим у 1920—1944 роках (згідно з концепцією Х. Шельського, молоді — від 14 до 25 років). Це покоління жваво цікавилось політикою, включалось у політичну діяльність дорослих. І, нарешті, третє покоління — «скептичне», до якого Х. Шельський відносить німецьку молодь 1945—1955 років. Воно позбавлене ілюзій, зневажливо ставиться до суспільних ідеалів та цінностей і зайняте, головним чином, влаштуванням особистого життя.

У Х. Шельського вік не є чимсь істотним, вирішальним критерієм виступає спільність позицій та цінностей, які засвоює молодь. Як справедливо зазначає Ю. В. Покальчук, «певна глобальність соціології молоді у Шельського, недиференційований підхід до різних прошарків молоді і різного (часом навіть діаметрального протилежного за характером) забарвлення цього «скептицизму» значно знижує вартість загалом цікавої його роботи»⁷.

Велике теоретичне і практичне значення мають питання відносин старшого і молодого поколінь. У кінці XVIII століття середній вік дітей у момент смерті одного з батьків дорівнював 16 років, а в момент смерті другого — 32 рокам. Середній вік дитини, коли вона втрачала батька, становив 20 років. Сучасні двадцятирічні мають обох батьків, а часто і дідів⁸. Представники старшого покоління часто надовше зберігають працездатність, що спричиняє їхню «опіку» над молодшими, яка інколи затягується і штучно продовжує період дитинства молодшого покоління. Виникає своєрідна ситуація: з одного боку, у зв'язку з більш ранньою фізичною зрілістю, спостерігається потяг молоді до самостійності, а з другого — у зв'язку з подовженням терміну навчання, пізніше починається самостійна трудова діяльність. Розрив між фізіологічною та соціальною зрілістю дуже великий. Разом з тим, в сучасну епоху більш ніж будь-коли молодь одержує самостійність, право займати відповідальні пости. Громадське становище і престиж сьогодні визначаються не віком, а насамперед знаннями, здібностями. Науково-технічна революція веде до специфічного поділу ролей. Молодь заповнює нові галузі праці, сфери діяльності, які швидко розвиваються під впливом досягнень науки, техніки. Половина наукових співробітників у СРСР — люди не старші 30 років. Молодь нині становить майже половину працюючих в провідних галузях народного господарства. Тільки на Україні в сфері матеріального виробництва зайнято два мільйони молодих людей. Участь молоді в науково-технічному прогресі має не тільки господарське, а й величезне політичне і соціальне значення. Ось чому таке важливе збереження та дальше зміцнення спадкоємності поколінь, збагачення молоді досвідом комуністичного будівництва.

⁷ Ю. В. Покальчук. Самотнє покоління. К., 1972, стор. 18.

⁸ Див. Й. С. Кон. Соціологія личности. М., 1967, стор. 118—119.

Проблема взаємовідносин поколінь в соціалістичному суспільстві наповнюється новим змістом. Знищення соціально-класового антагонізму суспільного розвитку і досягнення соціальної єдності дій суспільства зумовили специфіку вияву і розв'язання суперечностей суспільного поступу і, зокрема, вирішення проблеми взаємовідносин поколінь. Специфіка взаємовідносин поколінь полягає в тому, що їхній розвиток збігається із загальною тенденцією суспільного прогресу, старші і молодші покоління мають спільну мету, ідеали, обстоювання яких посилює активну діяльність поколінь.

Об'єктивною основою єдності поколінь у нашій країні є соціалістичний суспільний лад, спільність соціально-економічних і політичних умов життя, інтересів робітників, селян та інтелігенції. Дружба народів, відданість ідеям марксизму-ленізму і соціалістичного інтернаціоналізму зумовлюють нерозривний зв'язок і єдність поколінь радянського народу.

Велика всенародна справа боротьби за соціалізм і комунізм є тією основою, на якій складалась єдність і творча спадкоємність революційних поколінь. В. І. Ленін надавав дуже великого значення спільній практичній діяльності старшого покоління і молоді, коли плідний досвід минулого набуває дальшого розвитку і революційно-перетворююча основа знаходить постійне втілення в цілком конкретних практичних справах.

Марксистсько-ленінська філософія розглядає проблему взаємодії поколінь як відбиття діалектичної єдності перервного і безперервного. Нове покоління — це нова якісна визначеність, яка успадкувала частину рис старого, але, разом з тим, має свої особливості.

Діалектичне розуміння спадкоємності поколінь не виключає суперечностей між ними. Але характер цих суперечностей залежить насамперед від соціальних зрушень, що відбуваються в суспільстві, від ступеня загострення суперечностей, об'єктивно притаманних тій або іншій суспільно-економічній формації. В умовах класово-антагоністичного суспільства суперечності між поколіннями відбиваються у соціально-класовому конфлікті, розв'язання якого під силу тільки соціальної революції.

У соціалістичному суспільстві відсутні антагонізми між поколіннями. Натомість існують відмінності між поколіннями, що сформувалися в різних життєвих умовах. Підрастаючі покоління стоять перед новими соціальними завданнями, які і вирішувати слід новими методами, засобами, темпами.

Соціальні відмінності між поколіннями зумовлені об'єктивними і суб'єктивними причинами. Об'єктивні причини полягають у своєрідності тих умов, в яких кожне покоління починає життя, трудову діяльність, у рівні розвитку продуктивних сил, науки, культури. В умовах сучасного науково-технічного прогресу покоління більше відрізняються одне від одного. Дуже швидко відбуваються значні зрушення в економіці, змінюються погляди, смаки, звичаї.

Суб'єктивні причини полягають у вікових особливостях поколінь і специфічних рисах характеру, що з них випливають, у наявності пережитків минулого в свідомості, які більше притаманні старшому поколінню. Молоде покоління, поки воно не набуло необхідного досвіду й ідейного гарту, більш сприйнятливим до розтлінного впливу буржуазного світу. Наші вороги постійно роблять ставку на ідейне роззброєння молоді, намагаються послабити її революційний ентузіазм, притупити класову самосвідомість, посіяти в її середовищі скептицизм і аполітичність. В. І. Ленін свого часу писав, що інтерес молоді до політичних і

соціальних явищ життя є «природним і відрадним» і що «...всьяке за-судження втягнення в політику, хоча б і «раннього», є лицемірство і обскурантизм»⁹.

Особливо гостро стоїть питання про формування класової свідомості молодого покоління, його політичну орієнтацію. Для молоді характерна відносна нестабільність соціального становища, більш висока здатність до міграції. Деяка частина молоді недостатньо стійка ідеологічно, здатна до суперечливих оцінок, схильна підпадати під різні впливи. Слід пам'ятати ленінські думки про те, що революційні партії повинні охороняти молодь від розтлінного впливу буржуазної ідеології, терпляче і наполегливо виробляти у неї соціалістичний світогляд. Світогляд молоді формується під впливом виховної діяльності старшого покоління тим успішніше, що більше підтверджена практикою істинність принципів і норм життя, якими керується старше покоління.

Покоління по-різному оцінюють досягнуте. Те, що старші вважають здійсненням мрії, молоді сприймають як належне, а іноді визнають недостатнім. Саме по собі таке незадоволення, якщо це не вияв нігілізму, цілком виправдане, воно значною мірою і є передумовою творчої діяльності людини. Його потрібно не засуджувати, а вважати закономірним явищем, що сприяє рухові вперед. Інша річ — критиканство, огульне заперечення, відкидання всіх досягнень, завойованих попередніми поколіннями. Таке нігілістичне ставлення окремих представників молодшого покоління до здобутків старших може бути використане ворожими елементами. Тому важливо роз'яснювати молоді велич заслуг старших, але при цьому необхідно враховувати, що, запозичуючи революційну спадщину батьків, молодь не може задовольнитись досягнутим і споглядало милуватись ним. Саме в цьому дійсне значення повертання молоді до славних революційних традицій старшого покоління¹⁰. У сучасному світі відбувається гостра ідеологічна боротьба за позиції і погляди молоді. Зброєю ідеологічної обробки є створені буржуазними ідеологами теорії «конфлікту поколінь» (Дж. Кенан, О. Ран), «історичної невідповідності молоді» (А. Шлезінгер, Р. Арон, З. Бжезінський), «особливої ролі молоді в суспільстві» (Г. Маркузе, П. Мартен). Концепції, які вони висувають, суперечать одна одній лише про людське око. Насправді вони спрямовані проти марксизму-ленінізму, міжнародного робітничого руху, країн соціалізму. Якщо, наприклад, теорія «конфлікту поколінь» має на меті відірвати працюючу молодь від старшого покоління, то теорія «надрадикалізму» орієнтує на політичний авантюризм і анархічні дії ті верстви молоді, які, відчувачи несправедливість і антигуманність капіталістичних порядків, кризу його цінностей, мають намір діяти рішуче, але не бачать шляхів і засобів реалізації ідеалів. Молоді люди часто виступають з протестом проти існуючих порядків у формі пасивного ігнорування дійсності.

Буржуазні ідеологи знову підхопили давно розкритиковану троцькіську концепцію «особливої» ролі молоді в суспільстві про те, що її настрої, переживання, невдоволеність є «барометром» стану суспільства. Вони заграють з молоддю і намагаються виставити її «особливим класом» і тим самим відвернути від революційної боротьби, перетворити її революційні поривання в безпредметний бунт. Такою є позиція Герберта Маркузе, який називає молодь «новим класом», сучасним пролетаріатом, що здійснює в умовах буржуазного суспільства свою революційно-критичну і руйнівну функцію. Мета подібної концепції зрозумі-

⁹ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 22, стор. 369.

¹⁰ Див. Л. И. Брежнев. Речь на XV съезде ВЛКСМ. М., 1966.

ла — відірвати молодь від робітничого класу, протиставити юнацький рух класовій боротьбі міжнародного пролетаріату, посяяти сумніви в правоті марксистсько-ленінського вчення. На аналогічну позицію стає також французький соціолог Ален Турен. Він хоч і погоджується з тим, що робітничий клас не зникає і не слабшає в сучасних умовах, проте вважає, що він перестає бути провідною силою соціальної дії. Соціальні конфлікти, на думку Турена, виникають, як і завжди, в центрі системи виробництва. Але таким центром поступово стає нібито не промислове підприємство, а університети. Звідси — зміна природи соціального конфлікту і суб'єкта історичної дії.

Відомо, кому вигідна така позиція. Революційне перетворення суспільства під силу тільки робітничому класові. Ізольовані дії молоді, зокрема студентства, у відриві від боротьби робітничого класу, мимовідчезають зазнаючи поразки. Виступаючи разом з робітничим класом, студентство стає реальною силою. Як відзначено в основному документі міжнародної Народи комуністичних і робітничих партій у Москві (1969 р.), «тільки тісний зв'язок з робітничим рухом і його комуністичним авангардом може відкрити перед молоддю дійсно революційну перспективу»¹¹.

У наш час комуністичні партії західних капіталістичних країн вживають рішучих заходів до зміцнення і розширення зв'язків з молодіжними і студентськими рухами, враховуючи психологічні особливості сучасної молоді, її специфічні запити і поривання. Всебічне використання революційних потенцій молоді, подолання впливу на неї дрібнобуржуазних ідейних течій вони вважають головним завданням на цій дуже важливій ділянці своєї роботи.

Імперіалістична буржуазія та її теоретики всіляко прагнуть «експортувати» свої концепції в країни соціалізму, культивують псевдоідеї про особливе місце і роль молоді в політичному житті соціалістичного суспільства, про неминучість її «зіткнення» із старшим поколінням. Марні зусилля буржуазних ідеологів. Уся історія існування СРСР свідчить про те, що в процесі будівництва комунізму зв'язки і взаємовплив поколінь радянського народу стають міцнішими. Це зумовлено, по-перше, тим, що прискорюються темпи суспільного розвитку, зростає розмах, складність господарських і політичних завдань будівництва нового суспільства. Кожне нове покоління радянських людей успадковує більш високий рівень розвитку продуктивних сил, суспільних відносин, духовної культури. Внаслідок цього на старше покоління покладена особлива відповідальність за передачу досягнутого рівня розвитку суспільства в надійні руки, за виховання гідної зміни, здатної зберегти і примножити соціалістичні завоювання радянського народу. Ще на світанку становлення робітничого класу Карл Маркс писав: «...найбільш передові робітники цілком усвідомлюють, що майбутнє їх класу, і, значить, людства, цілком залежить від виховання підрастаючого робітничого покоління»¹². Могутнім засобом досягнення цього майбутнього є виховання молоді на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу.

Революційні, трудові традиції є важливим фактором забезпечення і зміцнення єдності поколінь радянського народу. Як методи та засоби діяння, що склались в процесі класової боротьби і творчої діяльності трудящих мас, вони перетворились на сталі норми і правила життя,

¹¹ Міжнародна Народа комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. К., 1969, стор. 278.

¹² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 16, стор. 193.

мислення, поведінки. У них закріплені найбільш передові соціальні погляди, почуття, трудові навички, які передавались з покоління в покоління. Революційні і трудові традиції є великим моральним капіталом, своєрідним «живим джерелом», з якого нинішнє молоде покоління черпає ідейну й моральну силу і мужність¹³.

Революційні і бойові традиції наближають до сучасного покоління героїчні звершення старших, перекидають «міст» між минулим і сучасним, ставлять на служіння сучасності такі відмітні особливості перших комуністів і комсомольців, як глибока переконаність, висока суспільно-політична активність, почуття класової солідарності, правдивість, щирість.

Пропаганда передових традицій серед молоді, так само як і зміцнення спадкоємності духовного обличчя поколінь, не має нічого спільного із спробами консервації тієї конкретно-історичної своєрідності в мисленні, почуттях, вчинках, смаках, яка була властива людям старших поколінь внаслідок неповторних особливостей їхнього життя, праці і боротьби в роки революції або в перший період будівництва соціалізму.

Молоде покоління повинно не сліпо копіювати традиції старших поколінь, а всіляко розвивати і збагачувати їх відповідно до нових історичних умов. В. І. Ленін нагадував, що «...Маркс, який так високо цінував революційні традиції і невблаганно бичував ренегатське чи філістерське ставлення до них, вимагав водночас уміння мислити від революціонерів, уміння аналізувати умови застосування старих прийомів боротьби, а не просто повторювати відомі лозунги»¹⁴. Вивчаючи і творчо застосовуючи досвід минулого, втілений в революційних традиціях, соціалістичне суспільство збагачує і примножує його досвідом сучасного комуністичного будівництва.

Питання про виховання молоді на революційному досвіді минулого, революційних і трудових традиціях робітничого класу має велике практичне значення для діяльності всіх громадських організацій. Передавання молодим поколінням норм поведінки, що міцно усталені в моральній свідомості старших, здійснюється в складній взаємодії різноманітних засобів. Ця взаємодія, так само, як і вікові особливості молоді, обов'язково повинні враховуватись у виховній роботі. У дитячому віці першорядну роль відіграє поведінка старших, моральний приклад батьків. У міру розвитку свідомості дітей чимдалі більше місце посідають політичні і моральні знання, література і мистецтво, думка дорослих і однолітків. Прагнення морального самоутвердження викликає посилений потяг до оригінальності та виключності і часто суперечить думці старших щодо того чи іншого вчинку. Особливості юнацького віку потребують посилення засобів емоційного впливу в процесі передачі поколінню традицій старших. Це необхідно ще й тому, що ранній період життя людини вельми багатий «точками росту», в яких встановлюються його нові відносини: вступ до школи, до піонерської організації, до комсомолу, одержання паспорту, першої зарплати, призов до армії тощо. Важко переоцінити значення героїчного прикладу старших поколінь для тих, хто тільки вступає в життя. Тут особливо яскраво виявляється активний характер революційних традицій, вірність яким означає не тільки визнання заслуг старших поколінь, а й обов'язково розвиток досягнутого.

¹³ Днев. 50 лет Великой Октябрьской социалистической революции. Документы и материалы. М., 1967, стор. 24.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 16, стор. 25—26.

У наш час поширення набули такі форми виховання молоді на традиціях, як тижні пам'яті героїв, походи по місцях революційної, бойової і трудової слави, зустрічі молоді з Героями Радянського Союзу, з старими комуністами і ветеранами війни, створення музеїв бойової і трудової слави, вивчення історії заводів, фабрик.

Найважливішою умовою життєдіяльності революційних традицій, їх поглиблення і розвитку є надання партією молоді широкого поля діяльності в усіх галузях господарського, політичного і культурного життя, природно, з урахуванням тих завдань, які дійсно здатна і повинна своїми силами, самостійно вирішити молодь. Молодь Радянської країни брала участь у революції і громадянській війні, в будівництві гігантів металургії і колективізації села, в захисті Вітчизни від фашизму і відбудові зруйнованого загарбниками народного господарства країни, у великих будовах комунізму. Тут вона набувала революційного гарту, а саме за це В. І. Ленін найбільше цінував людину. Виступаючи на III з'їзді комсомолу, він казав: «Тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами... І от, покоління, якому тепер 15 років... повинно всі завдання свого навчання ставити так, щоб кожного дня, в першому-ліпшому селі, в першому-ліпшому місті молодь розв'язувала практично те або інше завдання спільної праці, нехай найменше, нехай найпростіше»¹⁵.

Практика комуністичного будівництва формує у молоді революційний світогляд, ідейну переконаність, розвиває і надає можливості застосовувати енергію соціальної активності. Переконливим доказом того, що молодь одержала в спадщину від старшого покоління кращі якості та риси, є її справи. В останні роки, відповідаючи на заклик партії, на будови Сибіру, Далекого Сходу, на цілину поїхало більше мільйона комсомольців. Під час літніх канікул десятки тисяч студентів беруть участь в електрифікації сільського господарства, в будівництві залізниць і житла на цілині.

В. І. Ленін, говорячи про роботу старших з молоддю, відзначав необхідність повсякденної допомоги, терплячого ставлення до помилок, поступового їх виправлення переважно шляхом переконавання. Він також вважав, що важливо враховувати зміни, які відбуваються в соціальному житті і визначають особливий досвід кожного покоління в його русі до соціалізму. «Нерідко буває, — писав Ленін, — що представники покоління літніх і старих не вміють підійти, як слід, до молоді, яка з необхідності змушена наближатись до соціалізму інакше, не тим шляхом, не в тій формі, не в тій обстановці, як її батьки»¹⁶. Ця вказівка В. І. Леніна має важливе методологічно-теоретичне і практично-політичне значення. У ній містяться положення про обов'язковість удосконалення і збагачення досвіду кожного покоління в боротьбі за соціалізм, необхідність конкретно-історичного, а не абстрактного підходу старшого покоління до проблем молоді.

Величні завдання комуністичного будівництва наполегливо вимагають неухильного поліпшення комуністичного виховання трудящих і особливо молодого покоління радянських людей. Комуністична партія надає великого значення роботі з молоддю, допомагає їй усвідомити свою високу відповідальність за дальші успіхи комуністичного будівництва. «Партія по праву пишається молодими будівниками комунізму, — говорив Л. І. Брежнев. — Наш обов'язок — передавати новим поколінням свій політичний досвід, досвід розв'язання проблем

¹⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 261—263.

¹⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 145.

мислення, поведінки. У них закріплені найбільш передові соціальні погляди, почуття, трудові навички, які передавались з покоління в покоління. Революційні і трудові традиції є великим моральним капіталом, своєрідним «живим джерелом», з якого нинішнє молоде покоління черпає ідейну й моральну силу і мужність¹³.

Революційні і бойові традиції наближають до сучасного покоління героїчні звершення старших, перекидають «міст» між минулим і сучасним, ставлять на служіння сучасності такі відмітні особливості перших комуністів і комсомольців, як глибока переконаність, висока суспільно-політична активність, почуття класової солідарності, правдивість, щирість.

Пропаганда передових традицій серед молоді, так само як і зміцнення спадкоємності духовного обличчя поколінь, не має нічого спільного із спробами консервації тієї конкретно-історичної своєрідності в мисленні, почуттях, вчинках, смаках, яка була властива людям старших поколінь внаслідок неповторних особливостей їхнього життя, праці і боротьби в роки революції або в перший період будівництва соціалізму.

Молоде покоління повинно не сліпо копіювати традиції старших поколінь, а всіляко розвивати і збагачувати їх відповідно до нових історичних умов. В. І. Ленін нагадував, що «...Маркс, який так високо цінував революційні традиції і невблаганно бичував ренегатське чи філістерське ставлення до них, вимагав водночас уміння мислити від революціонерів, уміння аналізувати умови застосування старих прийомів боротьби, а не просто повторювати відомі лозунги»¹⁴. Вивчаючи і творчо застосовуючи досвід минулого, втілений в революційних традиціях, соціалістичне суспільство збагачує і примножує його досвідом сучасного комуністичного будівництва.

Питання про виховання молоді на революційному досвіді минулого, революційних і трудових традиціях робітничого класу має велике практичне значення для діяльності всіх громадських організацій. Передавання молодим поколінням норм поведінки, що міцно усталені в моральній свідомості старших, здійснюється в складній взаємодії різноманітних засобів. Ця взаємодія, так само, як і вікові особливості молоді, обов'язково повинні враховуватись у виховній роботі. У дитячому віці першорядну роль відіграє поведінка старших, моральний приклад батьків. У міру розвитку свідомості дітей чимдалі більше місце посідають політичні і моральні знання, література і мистецтво, думка дорослих і однолітків. Прагнення морального самоутвердження викликає посилений потяг до оригінальності та виключності і часто суперечить думці старших щодо того чи іншого вчинку. Особливості юнацького віку потребують посилення засобів емоційного впливу в процесі передачі поколінню традицій старших. Це необхідно ще й тому, що ранній період життя людини вельми багатий «точками росту», в яких встановлюється його нові відносини: вступ до школи, до піонерської організації, до комсомолу, одержання паспорту, першої зарплати, призов до армії тощо. Важко переоцінити значення героїчного прикладу старших поколінь для тих, хто тільки вступає в життя. Тут особливо яскраво виявляється активний характер революційних традицій, вірність яким означає не тільки визнання заслуг старших поколінь, а й обов'язково розвиток досягнутого.

¹³ Див. 50 лет Великой Октябрьской социалистической революции. Документы и материалы. М., 1967, стор. 24.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 16, стор. 25—26.

У наш час поширення набули такі форми виховання молоді на традиціях, як тижні пам'яті героїв, походи по місцях революційної, бойової і трудової слави, зустрічі молоді з Героями Радянського Союзу, з старими комуністами і ветеранами війни, створення музеїв бойової і трудової слави, вивчення історії заводів, фабрик.

Найважливішою умовою життєдіяльності революційних традицій, їх поглиблення і розвитку є надання партією молоді широкого поля діяльності в усіх галузях господарського, політичного і культурного життя, природно, з урахуванням тих завдань, які дійсно здатна і повинна своїми силами, самостійно вирішити молодь. Молодь Радянської країни брала участь у революції і громадянській війні, в будівництві гігантів металургії і колективізації села, в захисті Вітчизни від фашизму і відбудові зруйнованого загарбниками народного господарства країни, у великих будовах комунізму. Тут вона набувала революційного гарту, а саме за це В. І. Ленін найбільше цінував людину. Виступаючи на III з'їзді комсомолу, він казав: «Тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами... І от, покоління, якому тепер 15 років... повинно всі завдання свого навчання ставити так, щоб кожного дня, в першому-ліпшому селі, в першому-ліпшому місті молодь розв'язувала практично те або інше завдання спільної праці, нехай найменше, нехай найпростіше»¹⁵.

Практика комуністичного будівництва формує у молоді революційний світогляд, ідейну переконаність, розвиває і надає можливості застосовувати енергію соціальної активності. Переконливим доказом того, що молодь одержала в спадщину від старшого покоління кращі якості та риси, є її справи. В останні роки, відповідаючи на заклик партії, на будови Сибіру, Далекого Сходу, на цілину поїхало більше мільйона комсомольців. Під час літніх канікул десятки тисяч студентів беруть участь в електрифікації сільського господарства, в будівництві залізниць і житла на цілині.

В. І. Ленін, говорячи про роботу старших з молоддю, відзначав необхідність повсякденної допомоги, терплячого ставлення до помилок, поступового їх виправлення переважно шляхом переконавання. Він також вважав, що важливо враховувати зміни, які відбуваються в соціальному житті і визначають особливий досвід кожного покоління в його русі до соціалізму. «Нерідко буває,— писав Ленін,— що представники покоління літніх і старих не вміють підійти, як слід, до молоді, яка з необхідності змушена наближатись до соціалізму інакше, не тим шляхом, не в тій формі, не в тій обстановці, як її батьки»¹⁶. Ця вказівка В. І. Леніна має важливе методологічно-теоретичне і практично-політичне значення. У ній містяться положення про обов'язковість удосконалення і збагачення досвіду кожного покоління в боротьбі за соціалізм, необхідність конкретно-історичного, а не абстрактного підходу старшого покоління до проблем молоді.

Величні завдання комуністичного будівництва наполегливо вимагають неухильного поліпшення комуністичного виховання трудящих і особливо молодого покоління радянських людей. Комуністична партія надає великого значення роботі з молоддю, допомагає їй усвідомити свою високу відповідальність за дальші успіхи комуністичного будівництва. «Партія по праву пишається молодими будівниками комунізму,— говорив Л. І. Брежнев.— Наш обов'язок — передавати новим поколінням свій політичний досвід, досвід розв'язання проблем

¹⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 261—263.

¹⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 145.

економічного і культурного будівництва, керувати ідейним вихованням молоді, робити все, щоб вона гідно продовжувала справу своїх батьків, справу великого Леніна»¹⁷.

Готуючись разом з усім радянським народом гідно відзначити 50-річний ювілей Союзу РСР, молоді будівники комунізму ще раз демонструють перед усім світом свою непохитну згуртованість навколо Комуністичної партії, свою відданість багатонаціональній соціалістичній Вітчизні.

* * *

Важнейшей предпосылкой социально-экономического и идейного единства советского народа является преемственность поколений. Условия жизни, цели и задачи каждого поколения, как учит марксизм, predetermined, обусловлены достижениями предшествующих. Новое поколение не просто получает наследие предыдущего, а преобразует, видоизменяет его в соответствии с потребностями и задачами общественного прогресса. Общность социально-экономических и политических условий, жизненных интересов и целей рабочих, крестьян, интеллигенции, дружба народов, единство мировоззрения обуславливают неразрывную связь и единство поколений советского народа. Важным фактором обеспечения и укрепления единства поколений советского народа выступают революционные и трудовые традиции. В этой связи исследуется «механизм» передачи опыта, заключенного в традициях. Необходимым средством приобщения молодежи к революционным и трудовым традициям является практическая деятельность. Практика коммунистического строительства формирует у молодежи революционное мировоззрение, идейную убежденность, развивает и дает возможность применить энергию социальной активности. Неразрывная связь поколений, верность революционным традициям — источник повышения трудовой и общественно-политической активности молодежи, возрастания ее роли в коммунистическом строительстве.

¹⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, стор. 92.

Діалектика соціальних і національних відносин в історичному процесі

Проблеми національних відносин завжди привертала пильну увагу соціологів-марксистів. Цілком закономірне посилення інтересу до проблем національних відносин у зв'язку з наближенням 50-річчя утворення СРСР — першої в світі соціалістичної багатонаціональної держави, яка протягом своєї історії демонструє принципово новий тип відносин між багатьма націями, народностями та етнографічними групами.

У статті йтиметься про діалектичну взаємодію соціальних і національних відносин, загальносоціальні характеристики, рівні такої взаємодії та її конкретні вияви у період комуністичного будівництва. У літературі, присвяченій національним проблемам, на нашу думку, ще зустрічаються положення, які не зовсім узгоджуються з діалектико-матеріалістичним тлумаченням національних відносин, їхнього зв'язку з іншими відносинами та сторонами суспільного процесу¹.

Інколи дослідники не враховують того, що зближення і злиття націй у сфері економічного і політичного життя не може не викликати з об'єктивною необхідністю аналогічних процесів і в духовному розвитку націй. Крім того, мало зважають на ту обставину, що нації і національні відносини — соціальні феномени, що нації і народності є елементом соціальної структури і як такі підлягають законам її розвитку. З останнього й почнемо розгляд діалектики соціальних і національних відносин в історичному процесі. Національні відносини виділяються як самостійне явище в соціальній структурі завдяки особливостям виникнення, розвитку та функціонування національно-етнічних спільностей людей.

Під соціальними відносинами розуміємо відносини між основними елементами соціальної структури — класами, верствами, прошарками, групами, на які поділяються класи (внутрішньокласові групи) тощо. Головна відмінність між соціальними і національними відносинами полягає в тому, що перші існують між групами, які визначають функціонування націй як суспільних утворень і відносини між ними. Соціально-етнічні спільності людей, зокрема нації, цементуються спільністю господарських, економічних відносин. Ознаки національної спільності кінець кінцем складаються на основі спільності економічного, господарського життя.

Проте в утворенні етнічних спільностей відіграють певну роль і природні фактори, зокрема спільність території проживання, географічних умов. Роль окремих факторів в утворенні й розвитку етнічних,

¹ Прикладом відходу від послідовно матеріалістичного вирішення деяких аспектів національного розвитку може бути стаття А. Е. Мординова «Актуальные проблемы развития национальных отношений в СССР» («Вопросы философии», 1971, № 6). У ній штучно, на наш погляд, розділяються і розглядаються як відносно самостійні процеси зближення і злиття націй, внаслідок чого матеріальний розвиток націй протиставляється духовному, напрошується висновок про «ічність націй як соціальних утворень, хоч прямо автор його і не робить.

зокрема національної, спільностей залежить від історичного періоду, коли формуються спільності. Формування первісних людських колективів спочатку мало за основу кровнородові зв'язки, які забезпечували об'єднання індивідів. На цьому історичному етапі розвитку кооперації і поділу праці зберігається її соціальна однорідність, всезагальність і рівність. Соціально однорідне суспільство вже поділяється на етнічні групи, які відрізняються низкою ознак, що в наступному оформляються в національні риси. Отож, основою будь-якого початкового поділу суспільства на етнічні групи була кооперація праці, вона зумовлювала господарську єдність індивідів, а первісний функціональний і територіальний поділ праці спричиняв господарську відокремленість, замкнутість, самостійність окремих трудових колективів і, відповідно, етнічних груп. Поділ і кооперація праці зумовлювали, були основою поділу суспільства на відносно сталі історико-етнічні регіони як первинні елементи соціальної структури суспільства. Різні історичні форми кооперації і поділу праці не втрачають значення такої основи на всіх етапах розвитку історії, включаючи поділ людства на нації. При цьому поділ праці спричинив виникнення окремих історичних спільностей, а кооперація праці — господарську єдність і відносну самостійність окремих груп.

З розвитком людства виявляються все більш складні залежності між етнічним поділом і розвитком форм кооперації і поділом праці зокрема. Різні історичні типи кооперації і поділу праці по-різному впливають на формування і розвиток соціальної структури. Проте загальносоціальним законом є залежність основних характеристик соціальної структури суспільства від історичного типу кооперації і поділу праці як їхньої першооснови. Зародження, розвиток і перетворення суспільного поділу праці на вирішальний чинник господарського, економічного функціонування суспільства внесли докорінні зміни в соціальну структуру суспільства, зробивши основними її елементами соціальні групи, які відрізняються, насамперед, за місцем у системі суспільного виробництва і за своїм відношенням до засобів виробництва. Класовий поділ суспільства, який має за основу економічний поділ праці і антагоністичну її кооперацію, визначає всі характеристики взаємодії між елементами соціальної структури, всі характеристики національних відносин.

Отже, природа соціальної структури суспільства, характер елементів цієї структури, взаємодія між ними ґрунтується на певному типі кооперації і поділу праці. Соціальний і територіальний поділ праці є основою класової і національної структури суспільства, причиною замкненості її елементів і антагонізму між ними в умовах панування приватної власності. Кооперація праці, спільність економічних, господарських інтересів, господарська самостійність, відокремленість і відносна замкненість є головними факторами національної єдності, цілісності націй.

Загальновідоме положення про залежність національних відносин від соціально-класових. Нації і національні відносини складаються в процесі становлення капіталістичного поділу праці і капіталістичної форми приватної власності. Вони виникають, з одного боку, на ґрунті вже існуючих етнічних спільностей і відносин між ними, а з іншого — на основі пануючих економічних і соціально-класових відносин. Національні відносини і, відповідно, національне питання ніколи не існували у «чистому» вигляді, хоч із часом вони і набувають певної самостійності і створюється видимість їхньої незалежності від соціальних відносин і класових антагонізмів. Гострота соціально-класових суперечностей де-

термінує ступінь національних антагонізмів. «Щоб народи могли дійсно об'єднатися,— писали основоположники марксизму,— у них повинні бути спільні інтереси. Щоб їх інтереси могли бути спільними, повинні бути знищені існуючі відносини власності, бо існуючі відносини власності зумовлюють експлуатацію одних народів іншими»².

Для з'ясування діалектики соціальних і національних відносин в історичному процесі методологічно важливо встановити субординацію характеристик, ознак соціально-класових і національних груп з позицій матеріалістичного тлумачення історії. У визначенні класів В. І. Ленін зосереджує головну увагу на їхньому місці в системі суспільного виробництва, на відношенні до засобів виробництва та інших відмінностей між класами в сфері економічних відносин. Але, крім цього, між класами і соціальними прошарками обов'язково існують відмінності в сфері побуту, духовної культури, в суспільній ідеології і психології. Такі відмінності похідні від економічних, проте і вони впливають на соціальні відносини. Тому соціально-класові відносини впливають на матеріальне і духовне життя суспільства, базисні і надбудовні явища, а класова боротьба відбувається в усіх сферах суспільного розвитку і має різні форми.

Прийняте в марксистській соціології визначення нації вказує на ті спільні ознаки, за якими люди поділяються на нації. Ці ознаки охоплюють як матеріальне, так і духовне життя суспільства. Спільність території і економічного, господарського життя служать основою для формування інших ознак націй, детермінують їх, проте не завжди прямо і однозначно, не завжди передують їм у часі як цілком сформовані. Вони первинні і головні щодо значущості для консолідації етнічних груп у нації. Відносини націй у сфері матеріальної в кінцевому підсумку визначають всі інші відносини. Тенденції в поступу духовної культури націй можна правильно тлумачити, тільки враховуючи їхню залежність від розвитку матеріальної культури націй і їхнього економічного розвитку. Вельми важливо послідовно дотримуватися матеріалістичного розуміння історії в аналізі двох тенденцій у розвитку націй, оскільки ці тенденції діють по-різному в сферах матеріального і духовного життя. Господарські, економічні відносини між націями динамічніші, міцніше переплітаються з соціальними відносинами. Духовна культура націй не є простим породженням їхнього економічного життя. Вона складалася в процесі і на основі довготривалої відособленості й іманентного розвитку окремих національних груп. У конкретні історичних умовах національна замкненість у розвитку духовної культури вступає у суперечність з посиленням і урізноманітненням господарських зв'язків між націями та поступовим взаємопроникненням і уніфікацією їхніх матеріальних культур.

Спроби націоналістів усіх мастей штучно обмежити національний розвиток сферою духовного, зокрема мистецького, життя, гальванізувати віджилі національні елементи духовних культур суперечать об'єктивним тенденціям суспільного прогресу, гальмують розвиток націй. Зводячи всі національні характеристики до духовної культури і намагаючись будь-що зберегти їх у незмінному вигляді, вони ігнорують економічні основи існування і розвитку націй, об'єктивну неминучість зближення господарського життя в сучасну епоху.

Зрозуміти і правильно витлумачити співвідношення інтернаціонального і національного в історичному процесі можна тільки з діалектико-матеріалістичних позицій. Співвідношення і взаємодія між

інтернаціональним і національним визначається конкретно-історичними особливостями суспільного розвитку. Соціальні відносини за своєю сутністю інтернаціональні, вони не залежать від особливих характеристик націй, за змістом спільні для всіх націй на конкретному етапі їхнього історичного розвитку. Разом з тим, соціальні відносини існують у конкретних національних формах, у різноманітних явищах національного розвитку.

Виходячи з такого розуміння природи соціальних і національних відносин, далі розглянемо їхню діалектику в період комуністичного будівництва.

В. І. Ленін відкрив закон дії двох тенденцій у національних відносинах капіталізму, підкреслюючи переважання в умовах імперіалізму тенденції до інтернаціоналізації усіх сторін національного життя. Як характерну ознаку цього він відзначав «розвиток і частішання всьляких зносин між націями, ломку національних перегородок, створення інтернаціональної єдності капіталу, економічного життя взагалі, політики, науки і т. д.»³. Прогресуючий інтернаціональний поділ і кооперація праці за імперіалізму, формування світового капіталістичного господарства порушують замкнуту структуру господарського, економічного життя окремих націй. Відбувається зближення націй в усіх сферах життя, передусім у матеріальній і, певною мірою, духовній культурі. Проте створенню єдиного господарства і кооперації праці у всесвітньому масштабі як економічних передумов зближення і злиття націй перешкоджає антагоністично суперечливий характер суспільного розвитку імперіалізму. Панування приватної власності і капіталістичного товарного господарства спричиняє експлуатацію одних націй і народів іншими, створює неоднакові можливості для їхнього розвитку.

Зближення і злиття націй, як не раз зазначали основоположники матеріалістичного вчення про суспільство, вимагає їхньої рівності в усіх соціально-економічних, політичних і духовних відносинах. Саме тому В. І. Ленін підкреслював, що відмирання національних відмінностей, зближення і злиття націй вимагають перемоги диктатури пролетаріату і встановлення суспільної власності у всесвітньому масштабі. Всесвітня кооперація праці і створення єдиної всесвітньої системи господарства можливі тільки на основі суспільної власності. Без звільнення праці, ліквідації її відчуження й експлуатації не може бути соціальної свободи, не може бути соціальної і національної рівності.

В. І. Ленін не раз настійно підкреслював, що завданням соціалістичного будівництва є зближення націй і наступне їх злиття⁴. «Метою соціалізму, — писав він, — є не тільки знищення роздробленості людства на малі держави і всякої відособленості націй, не тільки зближення націй, але й злиття їх... Подібно до того, як людство може прийти до знищення класів лише через перехідний період диктатури пригнобленого класу, подібно до цього і до неминучого злиття націй людство може прийти лише через перехідний період повного визволення всіх пригноблених націй»⁵.

Ленінська програма Комуністичної партії в галузі національних відносин висуває головні завдання, спрямовані на досягнення повної єдності націй, на створення єдиної загальнолюдської культури комуністичного суспільства. Разом з тим у Програмі КПРС підкреслюється, що національна структура суспільства і відповідно національні відно-

³ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 11.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 301—302; 314—316; т. 23, стор. 54; т. 24; стор. 51 та ін.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 131—132.

сини збережуться значно довше, ніж класова структура. Ліквідація поділу людства на соціальні системи і класи створить сприятливий ґрунт для абсолютного злиття націй. Це станеться внаслідок утвердження комунізму у всесвітньому масштабі.

З перемогою соціалістичної революції і встановленням диктатури пролетаріату в нашій країні почався принципово новий історичний етап у розвитку націй, докорінно змінилися економічні, політичні і духовні основи цього розвитку. «Старому світові, світові національного гноблення, національної гризні або національного відособлення, робітники протиставляють новий світ єдності трудящих усіх націй, в якому немає місця ні для одного привілею, ні для найменшого гноблення людини людиною»⁶. Вважаючи зближення і поступове злиття націй об'єктивною закономірністю, завданням і метою соціалізму, В. І. Ленін ґрунтовно розробив принципи політики партії і пролетарської держави в національному питанні. Несхибно йдучи ленінським курсом, радянський народ утвердив принципово нові, ще не бачені світом національні відносини.

На XXIV з'їзді КПРС відзначалося, що за роки соціалістичного будівництва в нашій країні виникла нова соціальна спільність людей — радянський народ. Вона є результатом зближення націй і народів нашої країни, знищення соціальних і національних антагонізмів, становлення соціальної однорідності суспільства.

У межах радянського народу як нового соціального утворення ще зберігаються національні відмінності між окремими групами людей, національні відносини. Проте вони ґрунтуються на нових закономірностях функціонування націй як соціальних утворень. У постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» дається всебічна характеристика природи соціалістичних націй, тенденцій їхнього розвитку і сутності національних відносин в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. Передусім, економіка соціалістичних націй розвивається на засадах планового господарства і загальнодержавної кооперації праці, передбачає її розподіл між націями і народами згідно з можливостями і потребами їхнього розвитку. На такій господарській, економічній основі, яка забезпечує рівномірне зростання добробуту всіх націй, діє в нерозривній єдності союзна і національна державність, що будується на принципах інтернаціоналізму і політичної рівноправності. Суспільство в цілому і кожна нація і народність мають однотипну соціальну структуру, яку складають робітничий клас, колгоспне селянство і трудова інтелігенція, — зазначається в постанові ЦК КПРС. На спільній світоглядній і ідеологічній основі, в процесі активного, всезростаючого обміну матеріальними і духовними цінностями відбуваються розквіт і зближення, взаємозбагачення і взаємопроникнення національних культур, що мають єдиний соціалістичний зміст.

Розвиток соціалістичних націй від початку визначався докорінними змінами в соціальній структурі, формуванням нових суспільних верств і нових суспільних відносин. Справжньої, фактичної рівноправності націй можна було досягти, тільки ліквідувавши антагоністичну соціальну структуру суспільства загалом, подолавши відмінності в соціальній структурі окремих націй і народів. Капіталістична кооперація праці, яка спричиняла економічну нерівність націй, капіталістичний поділ праці, що позбавляв уярмлені народи можливості розвитку свого національного господарства, породили великі відмінності в соціальній

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 70.

структурі окремих націй. Певні відмінності такого характеру були властиві всьому періодові побудови соціалізму в нашій країні, але поступово згладжувалися. У розвинутому соціалістичному суспільстві, як уже відзначалося, всі нації і народи мають однотипну соціальну структуру.

Господарська і національна політика Радянської держави і Комуністичної партії забезпечує вирівнювання господарського розвитку і економіки всіх націй. Плановість розвитку народного господарства всієї країни, кооперація праці в межах держави, порушення замкнутої структури національних господарств та інші чинники створили рівні можливості для розвитку економіки усіх націй і народів. Але ще досі в нашій країні зберігаються відмінності в кількісних і якісних характеристиках економічного розвитку окремих республік і народів. На характеристики соціальної структури окремих націй впливає не стільки рівень розвитку їхнього господарства, економічний потенціал, скільки структура цього господарства. Специфічні природні умови розвитку господарства, конкретне співвідношення і питома вага промислового і сільськогосподарського виробництва та деякі інші чинники призводять до відмінностей в елементах соціальних структур.

Відмінності в соціальній структурі окремих націй і народів нашої країни існують у межах її однотипності. Якщо в цілому по країні у суспільному виробництві (по валу) питома вага промислової продукції становить 64 проценти, продукція сільського господарства — 16, а решта припадає на будівництво, транспорт й інші галузі народного господарства⁷, то в окремих республіках ці характеристики інші. Це викликає відмінності в особливостях соціальної структури окремих націй. У республіках з більш розвинутою промисловістю процент робітників і технічної інтелігенції вищий, ніж у тих республіках, де у структурі господарства переважає сільськогосподарське виробництво. Є відмінності у кількісних характеристиках інтелігенції різних націй. З цих же причин існують відчутні відмінності в демографічній структурі націй, у співвідношенні міського і сільського населення, в рівні урбанізації матеріальної культури та ін.

Різниця в структурі певних галузей національних господарств зумовлює відмінності внутрішньокласової структури окремих націй. Це стосується, насамперед, структури робітничого класу. Питома вага і співвідношення певних його груп (зайнятих у видобувній і обробній промисловості, на транспорті і в будівництві, різної кваліфікації й освітнього рівня та ін.) неоднакові в окремих республіках. Відрізняються за своєю внутрішньою структурою й національні загони інтелігенції. Особливості структури національних господарств залишаються важливим чинником, який визначає темпи перетворень у соціальній структурі.

В умовах розвинутого соціалістичного суспільства перетворення та удосконалення національних відносин відбуваються в процесі зростання соціальної однорідності радянського народу загалом й усунення відмінностей в соціальній структурі окремих націй. Успішна побудова матеріально-технічної бази комунізму посилює соціальну мобільність радянського суспільства, розмиваються межі між окремими суспільними верствами, змінюються їхні характеристики. За збереження основних суспільних верств на весь період комуністичного будівництва і, відповідно, однотипної соціальної структури націй, відбувається їхнє зближення і взаємопроникнення. Разом з тим, під впливом розвитку народного господарства і науково-технічної революції, внаслідок неухиль-

⁷ Див. Народное хозяйство СССР в 1970 г., стор. 60.

них змін у кількісних характеристиках робітничого класу, колгоспного селянства й інтелігенції змінюється співвідношення їхньої питомої ваги і ролі в різних галузях суспільного життя.

Посилення вертикальної і горизонтальної мобільності радянського суспільства безпосередньо впливає на соціальні характеристики націй, є провідним чинником їх розвитку.

Особливості соціалістичної економіки й організації господарства забезпечують чимдалі посиленіший обмін матеріальними цінностями, зміцнення й урізноманітнення економічних зв'язків між націями, урівнюють усе більшою мірою їхні соціально-економічні характеристики. Охоплені загальнодержавною кооперацією праці і централізованим плануванням економічного життя, національні господарства зберігають цілісну структуру. Тому у сфері економіки національні відносини існують як певний вид суспільних відносин. Зближення економік республік і поступове усунення відмінностей між ними в епоху комуністичного будівництва відбувається як наслідок вирівнювання економічних потенціалів республік, посилення однотипності соціальних характеристик господарського життя. Поступове переростання соціалістичної кооперації праці в комуністичну є не чим іншим, як процесом посилення єдності економічного розвитку і подолання національних відмінностей. Економічна цілісність є основою зростання соціальної мобільності суспільства, зближення, вирівнювання й усунення національних відмінностей економічного розвитку, тобто поступового відмирання національних відносин у сфері економіки як специфічної форми соціальних відносин. У цій сфері відносини між національними групами перетворюються на «чисто» соціальні, національно не забарвлені. Відмінності в економічному розвитку і господарському житті окремих районів країни, а в майбутньому комуністичному суспільстві у світі в цілому, зберезуться ще дуже довго (якщо не назавжди), проте вони матимуть у своїй основі галузевий і територіальний, а не національний поділ праці.

Розглянуті тенденції розвитку національних відносин в економічному житті відбуваються на ґрунті і в процесі науково-технічного прогресу, який вносить докорінні зміни у всі характеристики праці, формує новий тип виробника, нову структуру народного господарства, змінює співвідношення і питому вагу окремих його галузей. Перетворення, що відбуваються в ході науково-технічної революції і створення матеріально-технічної бази комунізму в сфері матеріальної культури, характеризуються зростанням загальносоціальних, інтернаціональних факторів у економічних відносинах. Для всіх націй є спільним збільшення маси надбань матеріальної і духовної культури, її інтернаціоналізація.

Науково-технічна революція посилює соціальну і національну мобільність населення, спричиняє складання багатонаціональної структури різних районів країни, що активізує обмін матеріальними і духовними цінностями між різними націями і народами, підвищує питому вагу інтернаціонального в національних культурах. Отож, об'єктивним наслідком науково-технічного прогресу є зростання питомої ваги загальносоціального в національному.

У процесі побудови матеріально-технічної бази комунізму на ґрунті удосконалення соціальних і національних відносин у сфері матеріальної культури і господарського життя відбуваються перетворення духовних характеристик соціальних і національних груп радянського суспільства, неухильно пошквляються і урізноманітнюються духовні зв'язки. Успіхи виробництва в усіх районах країни, вирівнювання їхнього економічного розвитку з об'єктивною необхідністю зумовлюють

загальний розвиток і вирівнювання загальноосвітнього і культурно-технічного рівня не тільки соціальних верств, а й національних груп.

Активний обмін матеріальною діяльністю і матеріальними цінностями, спільний економічний розвиток і соціалістичне ставлення до праці, соціалістична ціннісна орієнтація забезпечили утвердження єдиної за соціальною сутністю моралі всіх верств і національних груп. Успішно подолано замкненість окремих національних груп, які склалися на ґрунті багатовікової відокремленості господарського життя та політики національної ізоляції, що її проводили експлуататорські класи.

Духовне вдосконалення націй розвинутого соціалістичного суспільства відбувається на основі вільного розвитку національних культур, національного мистецтва і взаємопроникнення, зближення, інтернаціоналізації національних культур. Обидві тенденції закономірні і прогресивні, діють на спільному суспільно-економічному і політичному ґрунті. Поступово перша тенденція перетворюється на певний аспект другої, оскільки удосконалення, розвиток національних культур відбуваються не шляхом посилення національної замкненості і штучного збереження застарілих елементів національного, а шляхом активного духовного обміну між націями, збагачення національних елементів, засвоєння кращого з братніх національних культур, шляхом зростання питомої ваги інтернаціонального змісту в національних культурах.

Такі процеси зачіпають усі елементи національних культур, проте різною мірою, що залежить від особливості їх детермінації розвитком матеріальної культури. Національні мистецтво і мова відіграють надзвичайно велику роль у суспільному прогресі. Але у їхній сфері відбувається неухильне зростання інтернаціональних елементів. Відбувається поступове перетворення специфічно-національного на загальносоціальне як наслідок зближення і злиття націй. Сплікування, обміни і зближення націй і, відповідно, інтернаціоналізація національних відносин відбуваються на рівні всіх ознак і характеристик націй: у галузі економіки і господарського життя, в матеріальній культурі, в етнодемографічних процесах, у духовній культурі, в мистецтві і мові.

Період комуністичного будівництва характеризується поглибленням інтернаціоналізації всіх сторін національного життя, органічним злиттям специфічно-національних відносин з загальносоціальними.

* * *

В статті аналізуються діалектика взаємодіяння соціальних і національних відносин і його конкретно-історичні проявлення в період стронительства комунізму. Рассматриваются основные направления взаимодействия национальных и социальных явлений, их соотношение и субординация.

Действие двух тенденций в национальной жизни рассматривается на примере функционирования развитого социалистического общества, выясняются основные направления совершенствования социальных и национальных отношений под воздействием коммунистического строительства. Возникновение новой исторической общности — советского народа — анализируется как результат углубления интернационализации различных сторон и явлений в жизни наций, как становление социальной однородности общества. Главными факторами и основой этого процесса являются научно-техническая революция и создание материально-технической базы коммунизма.

Науково-технічний прогрес і становлення повної єдності соціалістичних націй

Сучасна науково-технічна революція дедалі відчутніше впливає на всі сфери суспільного життя. За соціалізму технічний прогрес є головною підмогою створення матеріально-технічної бази комунізму, могутнім фактором прискорення суспільного прогресу. З розгортанням науково-технічної революції здійснюється дальший могутній розквіт економіки і духовного життя всіх націй і народностей, посилюється їх інтернаціоналізація і всебічне зближення, відбувається даліше вирівнювання рівнів розвитку економіки і культури, зростає значення дружби народів як рушійної сили радянського суспільства. Невпинне зростання єдності соціалістичних націй становить основний напрям в їхньому розвитку. У постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» як основний результат братерського співробітництва народів відзначено те, що в нашій країні «утвердилась ідеологія марксизму-ленінізму, соціалістичного інтернаціоналізму і дружби народів, інтенсивно відбуваються процеси обміну матеріальними і духовними цінностями, кадрами, в різних формах посилюється взаємовплив, інтернаціоналізація всього укладу життя»¹.

Тепер стає очевидним, що достатньо повний і всебічний розгляд кардинальних питань національного життя, що набули дальшої розробки у матеріалах XXIV з'їзду КПРС, таких, як закономірності розвитку націй в умовах розвинутого соціалізму, формування і зміцнення нової історичної спільності людей — радянського народу, зростання єдності і згуртованості радянських націй у процесі побудови комунізму, особливості інтернаціонального виховання трудящих в сучасних умовах тощо, — неможливий без врахування впливу науково-технічної революції на всю систему міжнародних відносин у країні.

Вплив науково-технічної революції на розвиток національних відносин є складним і багатограним, що визначається складністю структури самих національних відносин, які включають у себе різні елементи суспільного життя: і матеріальні, і духовні. Ці елементи характеризують специфічні, історично сформовані риси спільності в економічному, соціальному, духовному і мовному житті кожного народу. Тому природно, що вплив науково-технічної революції на різні сторони національного життя соціалістичного суспільства неоднаковий з огляду на їх специфіку, характер взаємозв'язку й інтенсивність взаємодії їх з технікою, наукою, матеріально-технічною базою загалом. У матеріалах XXIV з'їзду КПРС підкреслюється, що важливим є не лише економічний аспект науково-технічної революції. Великої теоретичної і практичної ваги набувають усі питання, пов'язані з нею².

¹ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року. К., 1972, стор. 16—17.

² Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1972, стор. 63—64, 156—157.

Серед проблем, пов'язаних із вивченням суті і соціальних наслідків науково-технічної революції, важливе місце посідає з'ясування характеру її впливу на сферу національних відносин у соціалістичному суспільстві. Вихідним моментом дослідження, на наш погляд, мають стати такі положення. В умовах соціалізму науково-технічний і соціальний прогрес, що охоплює і сферу національних відносин, діють в одному напрямі³. Науково-технічна революція не створює в розвитку суспільних, у тім числі національних, відносин будь-яких нових закономірностей, вона готує основу для поступового якісного перетворення їх змісту.

Роль науково-технічного прогресу в розвитку і вдосконаленні національних відносин постійно зростає у міру дальшого перетворення технічної основи соціалістичного суспільства і найповнішого поєднання його досягнень із перевагами соціалістичної системи господарства, з новими суспільними відносинами.

Методологічною основою дослідження впливу науково-технічної революції на національні процеси є положення марксизму-ленінізму про зміну способу виробництва як визначального фактора у розвитку всіх сторін суспільного життя, у тому числі національних відносин⁴. Ці питання набули розвитку в працях В. І. Леніна, який вказав на нові соціальні процеси в суспільстві, пов'язані з технічним прогресом, революційними змінами у виробництві на імперіалістичній стадії розвитку капіталістичних країн. Він писав, що у цей час весь «світ зливається в єдиний господарський механізм, весь світ поділений між жменькою великих держав»⁵. В. І. Ленін підкреслював разом з тим, що процес інтернаціоналізації не може бути завершений у рамках капіталізму, на основі приватної власності, і лише соціалізм створює умови для зближення і злиття націй⁶.

Під впливом науково-технічної революції найшвидше змінюється зміст такої ознаки соціалістичних націй, як спільність їх економічного життя. Спільність економічного життя націй — це сукупність органічно пов'язаних між собою галузей народного господарства, що склалася у межах національної консолідації і становить господарський комплекс, матеріально-виробничу основу нації. Спільність економічного життя кожної нації включає як важливий складовий елемент техніку. Техніка визначає якісні зміни у розміщенні виробництва, у галузевій структурі народного господарства республік, визначає постійну необхідність зростання спеціалізації їх виробництва, зумовлює постійне посилення кооперування. Ці процеси зачіпають глибинні підвалини життя і діяльності кожного народу.

Ті величезні зміни, які відбуваються в економіці соціалістичних націй під впливом науково-технічної революції, можна показати на конкретних прикладах розвитку кожної з республік Радянського Союзу. Так, Українська РСР за роки Радянської влади на основі високих темпів індустріального розвитку перетворилася на район багатогалузевого машинобудування, хімічної, паливної, харчової та інших галузей промисловості, добре оснащеного у технічному відношенні сільського господарства. Лише за роки восьмої п'ятирічки на Україні видобуто понад 1 млрд. тонн вугілля, вироблено близько 600 млрд. кіловат-годин

³ Див. П. Федосеев. XXIV съезд КПСС и основные направления исследований в области общественных наук. «Коммунист», 1971, № 1, стор. 59.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 119.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 302.

⁶ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 131—132; т. 24, стор. 51.

електроенергії, виплавлено 220 млн. тонн сталі, введено в дію 250 великих промислових підприємств⁷.

Економічний розвиток союзних республік здійснюється на сучасній технічній основі, на базі широкого використання досягнень науково-технічної революції. В Узбецькій РСР, колишній відсталій феодальній окраїні царської Росії, успішно розвивається чорна і кольорова металургія, хімічна, машинобудівна, газовидобувна, паливна й інші провідні галузі сучасного промислового виробництва. Узбекистан — одна з найбільших бавовняних баз країни. За роки восьмої п'ятирічки були створені й успішно розвивалися золотовидобувна промисловість, тракторобудування; кольорова металургія переросла з гірничозбагачувальної у гірничометалургійну, розпочато випуск хімічних волокон і продуктів органічного синтезу. За п'ятирічку введено в дію близько 100 промислових підприємств і виробництв, причому випереджуючими темпами розвивалися електроенергетична, машинобудування, хімічна і газова промисловість, кольорова металургія, тобто галузі, що визначають технічний прогрес⁸.

Аналогічні процеси в економічному житті відбуваються в усіх без винятку національних районах країни. В республіках на нинішньому етапі розвитку радянського суспільства створено розвинену, озброєну сучасною технікою промисловість, відбуваються суттєві зрушення у галузевій структурі народного господарства за рахунок прискореного розвитку галузей, пов'язаних із здійсненням науково-технічної революції. Це свідчить про те, що науково-технічна революція є важливою умовою дальшого розквіту економіки націй в умовах розвинутого соціалізму. На основі сучасної технічної озброєності економічний потенціал радянських республік може і далі розвиватися такими ж високими темпами.

Разом з тим для економічного розвитку соціалістичних націй під впливом науково-технічної революції характерна певна спрямованість. Вона виявляється, з одного боку, в економічному розквіті кожної з союзних республік, а з іншого — в дедалі більшому об'єднанні національних економік у взаємопов'язану економічну систему. Постійно зростає кооперування виробництва між республіками на основі дальшого поглиблення спеціалізації виробництва в загальносоюзному масштабі. У 1969 році в Латвійській РСР вироблялося радіоприймачів на душу населення у 7,7 раза більше, ніж у США, у 8,5 раза більше, ніж у ФРН, у 13,4 раза більше, ніж у Франції, у 21,3 раза більше, ніж у Англії⁹. Ризькому заводу ВЕФ постачали деталі і вузли майже 400 підприємств Російської Федерації, України, Білорусії та інших республік. Одночасно десятки заводів Латвії постачали різні вироби, деталі і вузли для комплектації готової продукції, що виготовляється на заводах інших республік¹⁰.

Важливі об'єкти народногосподарського значення споруджуються за методом всенародних будов. Так, у будівництві Нурекської ГЕС, що має величезне значення не лише для Таджикистану, на території якого вона міститься, а й для інших середньоазіатських республік, бере участь уся країна. На цю будову постачають устаткування й матеріали понад 300 підприємств союзних республік. На ній працюють металурги

⁷ В. В. Щербинський. Речь на XXIV съезде КПСС. «Правда» від 7 квітня 1971 року.

⁸ Страна Советов за 50 лет. Статистический сборник. М., 1967, стор. 300.

⁹ И. Я. Иверт. Печать и интернациональное воспитание трудящихся. Таллин. 1969, стор. 8—9.

¹⁰ «Коммунист», 1971, № 13, стор. 104.

України, турбобудівники Ленінграда, проектувальники і машинобудівники багатьох міст, люди десятків національностей і сотень професій¹¹. Всесоюзними ударними будовами є освоєння багатих газових і нафтових родовищ в Західному Сибіру, на півострові Мангишлак у Казахстані, будівництво Казахстанської Магнітки — Карагандинського металургійного комбінату, створення нафтопереробної промисловості у Білорусії в районі Полоцька й сотні інших об'єктів.

Про широке зближення соціалістичних націй в економіці на етапі розвинутого соціалістичного суспільства в нашій країні свідчить швидке зростання транспортної сітки (насамперед таких видів транспорту, як повітряний, трубопровідний, автомобільний)¹², створення єдиної енергетичної системи у масштабі Радянського Союзу¹³, початок будівництва єдиної автоматизованої системи зв'язку¹⁴ й інші технічні спруди, що характеризують високий рівень інтернаціоналізації народного господарства союзних республік, дальший розвиток і зміцнення загальносоюзного економічного комплексу.

Міжреспубліканські економічні зв'язки свідчать про посилення економічної єдності народів на основі загальносоюзного господарського комплексу. Народне господарство в сучасних умовах — це складна система взаємодії загальносоюзного і національних економічних комплексів. Закономірністю функціонування цієї системи є постійне збільшення обсягу і значення інтернаціональних зв'язків. Характеризуючи дію цієї тенденції у восьмій п'ятирічці, Л. І. Брежнев відзначав на XXIV з'їзді КПРС, що в нашій країні розширилася економічна основа союзу і братерства усіх наших народів¹⁵.

Широке розгортання науково-технічної революції, використання її досягнень для дальшого розквіту економіки республік і національних областей створює матеріальну основу не лише для посилення співробітництва і зближення народів, а й для остаточного вирівнювання у недалекій перспективі рівнів їх економічного і культурного розвитку. Про це свідчать темпи економічного розвитку республік. Якщо з 1913 по 1970 роки обсяг промислової продукції зріс у РРФСР у 92 рази, то у Казахстані і Молдавії — у 146 разів, у Киргизії — у 188 разів, у Вірменії — у 184 рази тощо¹⁶.

Ця тенденція діє й на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. Так, у Директивах по дев'ятому п'ятирічному плану передбачено збільшення обсягу промислової продукції загалом по Союзу на 42—46 процентів, тоді як в Узбекистані він зростає за цей час на 46—49, у Казахстані — на 57—60, у Молдавії — на 56—59, у Литві — на 46—49 процентів тощо¹⁷.

Зближення соціалістичних націй відбувається не лише в галузі економіки, а й галузі соціально-класової структури. На основі широкого розгортання науково-технічної революції в усіх республіках зростають робітничий клас й інтелігенція, відбувається зближення основних класів і соціальних груп радянського суспільства, посилюється його соціальна однорідність. Так, з 1928 по 1966 рік чисельність робітничого класу РРФСР зросла у 6,3 раза, а в Казахстані — у 19 разів, у Біло-

¹¹ «Правда» від 28 лютого 1972 року.

¹² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 301—302.

¹³ Там же, стор. 277.

¹⁴ Там же, стор. 288.

¹⁵ Там же, стор. 42.

¹⁶ Народное хозяйство СССР в 1970 г. М., 1971, стор. 138.

¹⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 317—332.

русії — у 8,8 раза, в Киргизії — у 20 разів, у Вірменії — в 13,4 раза ¹⁸.

В усіх республіках збільшується частка представників корінної національності в складі робітничого класу. З 1939 по 1959 роки вона зростає: у Вірменії — з 77,9 до 88,2 процента, у Грузії — з 35,7 до 48,9, в Азербайджані — з 29 до 47,7, в Узбекистані — з 36,5 до 43 процентів тощо ¹⁹. Якщо на час Великої Жовтневої соціалістичної революції багато з нинішніх радянських республік були переважно аграрними, відсталими в економічному і соціальному відношенні районами, то вже до 1959 року чисельність робітників і службовців у більшості з них складала понад половину населення. Середньорічна чисельність робітників і службовців у промисловості зростає з 1940 по 1970 роки в СРСР у 2,4 рази, у Білорусії — 2,6, Узбекистані — 3,2, Казахстані — 5,9, Молдавії — 11,3 раза тощо ²⁰. Це свідчить про посилення соціальної єдності радянського суспільства, формування спільної для усіх націй і народів соціальної структури.

Науково-технічна революція справляє великий вплив на все соціальне життя народів. К. Маркс і Ф. Енгельс свого часу зазначали, що на основі великого машинного виробництва постійно інтернаціоналізується не лише економічне, а й духовне життя народів, формуються спільні риси в культурі і психічному складі людей. Духовне життя нації — явище багатогранне. Воно включає в себе ідеологію, науку, мистецтво у його різних видах, мораль тощо. Вплив науково-технічної революції на різні складові елементи духовного життя неоднаковий. Він розрізняється за характером, обсягом і глибиною викликає змін.

Найбільших змін зазнають розвиток науки, освіти і виховання трудящих, деякі види мистецтва (кіно, телебачення тощо). В ході науково-технічної революції збільшується вплив науки на усі сторони суспільного життя. Дальший розвиток науки на сучасному рівні вимагає насамперед спільних зусиль великих колективів учених багатьох націй. За соціалізму таке опівробітництво здійснюється цілеспрямовано і планомірно в інтересах усього народу. Кооперація дозволяє кожному народові без зайвих витрат використати результати наукових досліджень, отриманих спільними зусиллями.

Науково-технічна революція вимагає високими темпами розвивати науку, будувати нові наукові центри, готувати велику кількість наукових кадрів в усіх національних республіках. Якщо 50 років тому в нашій країні було не більше десяти наукових центрів, то тепер вони сформувалися в усіх союзних і автономних республіках. Лише за роки Радянської влади в усіх союзних республіках створено Академії наук. У 1970 році Академія наук України об'єднувала 75 наукових установ, Білорусії — 32, Узбекистану — 31, Грузії — 41, Казахстану — 36, Латвії — 16 ²¹. За роки восьмої п'ятирічки в Узбекистані створено 20 нових наукових установ, у тім числі інститути кібернетики, електроніки, біохімії, сейсмології тощо; відкрито шість вищих і 59 середніх спеціальних учбових закладів ²². У Білорусії останнім часом набули значного розвитку дослідження у таких новітніх галузях науки, як технічна кібернетика, електроніка, приладобудування. Інтенсивно розгортаються дослідження в галузі математичних і фізико-технічних наук, біології тощо ²³.

¹⁸ Розраховано за: Страна Советов за 50 лет, стор. 220.

¹⁹ Классы, социальные слои и группы в СССР, М., 1968, стор. 39.

²⁰ Розраховано за: Народное хозяйство СССР в 1970 г., стор. 159.

²¹ Народное хозяйство СССР в 1970 г., стор. 660.

²² «Коммунист Узбекистана», 1971, № 3, стор. 28.

²³ «Правда» від 23 грудня 1969 року.

Широкий розмах науково-технічної революції визначає ріст наукових працівників у республіках. У Вірменії, наприклад, за роки восьмої п'ятирічки їх число зросло з 7,7 тис. до 12,8 тис. чоловік²⁴, у Білорусії відповідно — з 14,6 до 21,8 тис. чоловік²⁵. Характерною особливістю розвитку науки є творча співдружність учених країни, які надають допомогу один одному у розв'язанні складних наукових проблем. Найбільший у світі кільцевий електронний прискорювач у Єревані проектувався і створювався за участю десятків наукових і проектних установ країни. Провідні вчені-генетики Москви, Ленінграда, Києва та інших міст надають допомогу вірменським ученим у розробці проблем молекулярної генетики.

В умовах науково-технічної революції успішно розвиваються театр, музика, література. Це пов'язано також із розширенням матеріально-технічних можливостей деяких видів мистецтва, з розширенням поліграфічної бази, розвитком технічних винаходів, що їх використовують для поширення науки і культури. У восьмій п'ятирічці нові театри відкрито в містах Узбекистану — Ташкенті, Андижані, у Сирдар'їнській області тощо²⁶. З 11 до 14 збільшилось число театрів за цей час у Вірменії і Білорусії²⁷. Відзначаючи високі досягнення у розвитку культури народів СРСР, Л. І. Брежнев говорив на XXIV з'їзді КПРС: «Викликає велике задоволення той факт, що плідотворний розвиток літератури і мистецтва відбувається в усіх наших республіках, на десятках-мов народів СРСР, в яскравій різноманітності національних форм»²⁸.

Створювана на основі синтезу здобутків національних культур народів, інтернаціональна культура втілює у собі їхні кращі риси, які в процесі здійснення науково-технічної революції стають спільним надбанням духовного життя радянського народу. Сучасна техніка з її потужними засобами масових комунікацій — радіо, телебачення, кінематограф, друкована продукція — сприяє інтернаціоналізації життя народів у галузі науки і культури, поліпшує їх спілкування.

Кожна соціалістична нація робить свій внесок у скарбницю багатонаціональної соціалістичної культури, примножуючи її цінність, і водночас кожна нація має повну можливість використати її досягнення для свого дальшого духовного зростання. Національні культури, що розквітають через взаємозбагачення, створюють єдину соціалістичну культуру радянського народу, в якій дедалі більшу роль відіграють спільні для усіх народів риси. Вони відбивають їхню дедалі міцнішу ідейну єдність, спільність їхньої духовної основи, яка зумовлена спільністю корінних соціально-економічних і політичних завдань. Радянським людям усіх національностей однаково близькі й дорогі творчість М. Шолохова, К. Симонова, О. Твардовського, М. Ауезова, О. Гончара, Ч. Айтматова, Р. Гамзатова, М. Стельмаха, І. Мележа, Б. Кербабаєва і багатьох інших поетів і письменників нашої країни.

Процеси зближення духовного життя соціалістичних націй відбуваються і в суспільній психології. Закономірним є формування єдиного для усіх народів духовного обличчя, поширення і зміцнення спільних рис психічного складу. У постанові ЦК КПРС «Про підготовку до

²⁴ Народное хозяйство Армянской ССР в 1970 г. Стат. ежегодник. Ереван, 1971, стор. 187.

²⁵ Народное хозяйство Белорусской ССР в 1970 г. Минск, 1971, стор. 355.

²⁶ «Коммунист Узбекистана», 1971, № 3, стор. 31.

²⁷ Народное хозяйство Армянской ССР в 1970 г., стор. 193; Народное хозяйство Белорусской ССР в 1970 г., стор. 387.

²⁸ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 100.

50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» підкреслено, що в процесі комуністичного будівництва «склалися чудові риси радянської людини: відданість справі комунізму, соціалістичний патріотизм та інтернаціоналізм, висока трудова і громадсько-політична активність, непримиренність до експлуатації і гноблення, національних і расових передсудів, класова солідарність з трудящими всіх країн»²⁹.

Ці риси склалися в ході економічного, політичного і культурного будівництва у нашій країні, в результаті спільних зусиль на трудових фронтах і в ратних подвигах, на основі співробітництва і непохитної єдності радянських народів. Неухильне зростання духовної єдності радянських народів є закономірністю розвитку соціалістичних націй в умовах розвинутого соціалізму.

Формування економічної, політичної і духовної єдності радянських народів характеризує становлення й дальший розвиток нової історичної спільності людей — радянського народу. Розвиток радянського народу як системи міжнаціонального співробітництва і великої співдружності національностей становить вищу форму зближення і єдності націй. Це свідчить про те, що інтернаціональна єдність народів в усіх галузях суспільного життя стала органічною складовою частиною радянського способу життя. Ця єдність зростає і міцніє з нарощуванням економічного потенціалу і технічної озброєності кожної республіки. Здійснення науково-технічної революції на етапі розвинутого соціалізму припускає як адекватну для себе форму розвитку у сфері національних відносин наявність вищого типу взаємозв'язку між націями і народностями країни. Це свідчить про те, що в умовах соціалізму національні процеси розвиваються в одному напрямі з прогресом соціальної системи в цілому. Основу цього процесу становить соціально-економічна база соціалізму, радянський політичний лад, спільність корінних інтересів усіх народів країни, марксистсько-ленінська ідеологія. Науково-технічна революція — це необхідний засіб підойма розв'язання спільного для усіх народів завдання — побудови комунізму. Вона сприяє розширенню співробітництва між народами, викликає до життя нові його форми, сприяє концентрації сил радянських народів на вирішальних ділянках комуністичного будівництва, зміцнює його єдність і згуртованість.

Вплив науково-технічної революції на інтернаціоналізацію життя радянських народів відбувається не автоматично. Для повного розгортання інтернаціоналізації потрібно уважне врахування інтересів кожного народу, вміле поєднання їх з інтересами усіх народів країни, з подоланням усього того, що заважає соціалістичному розвитку націй. Це, зокрема, вимагає посилення боротьби з націоналізмом і шовінізмом як явищами, що несумісні з нормами радянського способу життя, що заважають прогресивному розвитку народів. Проблеми національного розвитку — об'єкт постійної пильної уваги КПРС як в теоретичному, так і в практично-політичному плані. Послідовно втілюючи у життя принципи ленінської національної політики, Комуністична партія і Радянська влада згуртували усі нації і народності в єдину братню співдружність, вивели нашу країну на найпередовіші в світі рубежі економічного, соціального і культурного прогресу. Як підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу

²⁹ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 17.

Радянських Соціалістичних Республік», багатонаціональний радянський народ зустрічає свій ювілей «могутнім, монолітно згуртованим, впевнено і цілеспрямовано крокуючим під керівництвом Комуністичної партії вперед, по шляху, накресленому її Програмою, XXIV з'їздом КПРС»³⁰.

Формування і зміцнення єдності народів — головне у розвитку національних відносин в СРСР на сучасному етапі. Розвинуте соціалістичне суспільство становить новий щабель цього розвитку, який характеризується «дальшим зближенням націй і досягненням їх повної єдності»³¹. Науково-технічна революція — необхідна умова такої єдності. Використання її досягнень створює не лише необхідну матеріальну основу для повної єдності націй, а й пропонує засоби для керування процесами національного життя в суспільстві, для їх довгострокового наукового планування і прогнозування.

* * *

Развитое социалистическое общество характеризуется высоким уровнем развития экономики, наличием однотипной социальной структуры социалистических наций, торжеством идеологии марксизма-ленинизма, пролетарского интернационализма и дружбы народов, интенсивным обменом между народами материальными и духовными ценностями, ростом интернационализации всего уклада жизни народов. С развертыванием научно-технической революции осуществляется дальнейший мощный расцвет экономики и духовной жизни всех наций и народностей, усиливается их интернационализация и всестороннее сближение, происходит постепенное выравнивание уровней развития экономики и культуры, возрастает значение дружбы народов как движущей силы советского общества.

Быстрее всего под воздействием научно-технической революции происходят изменения в содержании такого основополагающего признака в характеристике наций, как общность их экономической жизни. Развитие техники вызывает качественные изменения в размещении производства, углубляет его специализацию и усиливает кооперирование. Все это определяет возрастание как внутринационального единства народов, так и их межнационального единства. Научно-техническая революция определяет необходимость дальнейшего объединения материальных и людских ресурсов в общесоюзном масштабе, укрепления территориально-экономического единства, проведения единой технической политики.

Такой характер развития экономики советских наций обуславливает их постоянное сближение не только в сфере экономики, но и в области социально-классовой структуры, духовной и языковой жизни. На современном этапе советского общества происходит дальнейшее укрепление новой исторической общности людей — советского народа. Развертывание научно-технической революции предполагает в качестве адекватной для себя формы развития в сфере национальных отношений наличие высшего типа взаимосвязи между нациями и народами СССР в масштабе всей страны. Именно такой формой и является нерушимое монолитное содружество советских народов. Формирование социальной однородности, дальнейшее сближение наций и достижение их полного единства являются главным направлением в развитии национальных отношений на этапе развитого социалистического общества. Научно-техническая революция выступает важным фактором достижения такого единства.

³⁰ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 22.

³¹ Див. XXIV съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет. М., 1971. т. III, стор. 312—313.

Управління соціалістичним виробництвом: загальні закономірності та специфічні риси*

Проблема управління соціалістичною економікою — одна із складних. Цілоком закономірно на XXIV з'їзді КПРС питання про вдосконалення механізму господарювання визнано одним із основних у здійсненні сучасної економічної політики. Порівняння зі штурвалом, який спрямовує рух до наміченої мети, образно розкриває роль і місце управління в системі суспільних відносин.

Теоретичне осмислення практики комуністичного і соціалістичного будівництва, загального і специфічного в ній має важливе значення для виявлення нових можливостей закладених у світовій системі соціалізму, дозволяє марксистсько-ленінським партіям передбачати хід суспільного прогресу, виробляти правильний курс на тривалий період.

Звернення до цих ключових питань важливе ще й тому, що навколо них точиться гостра ідеологічна боротьба. Нині вона ведеться творчим марксизмом як проти ревізіонізму, так і проти догматизму. Перший, спекулюючи на нових, нерідко складних, проблемах соціалістичного будівництва абсолютизує специфічне і прагне збудувати на цій основі так звані національні моделі, зокрема «модель ринкового соціалізму». Другий відмовляється бачити глибинні процеси, гіперболізує загальне, що приводить до невірної застосування закономірностей суспільного розвитку на практиці. Саме такої концепції дотримуються маоїсти, які прагнуть виставити свою спотворену модель соціалізму за якийсь загальний зразок.

Марксистське розуміння співвідношення загального і специфічного, як відомо, полягає в тому, що визначення загальних закономірностей — це визначення головних, провідних тенденцій розвитку соціалізму, які впливають із його сутності і знаходять підтвердження в кожній країні соціалістичної співдружності. При цьому враховуються і специфічні риси саме даної країни, без чого загальні закономірності не можуть бути втілені на практиці. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що єдність інтернаціональної тактики комуністичного руху всіх країн вимагає «...такого застосування основних принципів комунізму», яке б правильно видозмінювало їх відповідно «до національних і національно-державних відмінностей»¹. Отже, йдеться про розвиток загальних принципів, про їх збагачення суспільною практикою.

Осмисленню взаємозв'язку загального і специфічного в комуністичному та соціалістичному будівництві багато уваги приділено в документах міжнародної наради комуністичних і робітничих партій (1969 р.). Цій проблемі присвячено дискусії, що їх проводила редколегія

* Із досвіду соціалістичних країн — членів РЕВ.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 68.

журналу «Проблеми миру і соціалізму»², книги, статті³. На необхідності постійного врахування діалектики загального і специфічного у аналізі суспільних процесів наголошувалось на XXIV з'їзді КПРС, з'їздах братніх партій. «Прийняті на XXIV з'їзді КПРС тези про дальше будівництво комунізму,— говорив на VIII з'їзді СЕПГ Еріх Хонеккер,— мають загальне значення. Ми переймаємо величезний теоретичний і практичний досвід Радянського Союзу, застосовуючи його у відповідності з нашими конкретними умовами. Тим самим ми забезпечуємо повну єдність між визначальністю загальних принципів соціалістичного будівництва з урахуванням специфічних умов в кожній країні»⁴. Виступаючи на VI з'їзді ПОРП Едвард Герек відзначив: «Шлях до соціалізму, його головні риси визначаються загальними закономірностями, характерними для розвитку всіх соціалістичних країн. Ці загальні закономірності проявляються в конкретних формах, що відповідають історичним умовам і національній специфіці. Досвід нашої партії повністю стверджує цю діалектичну істину»⁵. Такий підхід цілком відноситься і до організації управління соціалістичною економікою.

Удосконалення наукового управління народним господарством у цілому, демократизація його основ здійснюється в кожній країні з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних передумов, загальних закономірностей властивих соціалізму, досягнутого на даному етапі рівня виробництва, а також соціальних, національно-історичних та інших особливостей.

В своїй діяльності братні партії соціалістичних країн враховують нагромаджений досвід, принципи, загальні закономірності організації управління соціалістичним виробництвом в СРСР. Система управління народним господарством в нашій країні стала зразком для інших країн, набула міжнародного значення.

Підсумовуючи зроблене нашою партією в цьому відношенні, XXIV з'їзд КПРС наголосив на необхідності комплексного підходу до проблеми управління соціалістичною економікою. Проблеми управління виробництвом розглядаються в матеріалах з'їзду в діалектичному зв'язку. Визначене їх коло, це — удосконалення планування і матеріального стимулювання; вироблення організаційної структури органів управління, а також системи роботи з кадрами; дальше поглиблення демократизації управління на всіх його рівнях. Комплексний підхід, таким чином, передбачає поєднання соціально-політичного та організаційно-технічного аспектів управління.

Господарська реформа, яка здійснюється в СРСР, є нині провідним напрямом удосконалення механізму соціалістичним виробництвом. Важливою особливістю сучасного етапу її здійснення є, по-перше, те, що в дев'ятій п'ятирічці на нові умови планування і стимулювання перейде все народне господарство, включаючи і сферу обслуговування; по-друге, буде активно відбуватись процес поглиблення змісту реформи, підвищення дієвості її механізму, зокрема, будуть уточнені дирек-

² Див. Проблемы развития социализма. Международные дискуссии марксистов. Прага, 1971.

³ Див. Б. Горбачев. Социализм: общие закономерности и многообразие форм развития. М., 1968; П. П. Бутенко. Общее и специфическое в теории и практике социализма. «Вопросы философии», 1971, № 1, стор. 16—25; Х. Момджян. Единая сущность и многообразие форм становления социализма. «Коммунист», 1972, № 6, стор. 34—41; Ю. Красин. Диалектика общего и особенного в революционном процессе. «Рабочий класс и современный мир», 1972, № 2, стор. 23—42.

⁴ Э. Хонеккер. Отчетный доклад Центрального Комитета СЕПГ VIII съезду. Дрезден, стор. 11.

⁵ «Грудина ludu» від 7 грудня 1971 року.

тивні показники, механізм їх застосування, прискореним темпом впроваджуватиметься електронно-обчислювальна техніка, автоматизовані системи управління.

Нова система господарювання, яка впроваджується в європейських соціалістичних країнах, при всій різноманітності в підході до розв'язання окремих питань, має загальні тенденції, серед яких перш за все слід назвати:

— удосконалення централізованого планування і управління народним господарством в органічному зв'язку з розширенням економічної самостійності низових господарських ланок;

— створення найбільш дійових організаційних форм, відповідних органів управління;

— активізація участі колективів трудящих у плануванні й управлінні соціалістичним виробництвом.

Розв'язуючи проблему оптимального поєднання централізованого планування й управління з розширенням економічної та оперативної самостійності низових господарських ланок, державні органи соціалістичних країн підвищують науковий рівень планового керівництва підприємства в масштабах країни. Планування — і на цьому слід наголосити — розглядається як «центр і ядро управління народним господарством»⁶. Особлива увага приділяється науковому прогнозу економічного і соціального розвитку.

Безперечний інтерес викликає, зокрема, визначення понять прогнозу і планування. Під прогнозом вчені НДР розуміють «фазу наукового пізнання можливих в майбутньому процесів суспільного розвитку», а план — як «фазу формування необхідних майбутніх процесів суспільного розвитку»⁷. Визначені також рамки часу планування та прогнозування. Змістом першої фази, яка передбачає найвищі науково-технічні досягнення прогресивних галузей виробництва, є прогноз розвитку продуктивних сил на період від одного до двох десятиліть; друга фаза, виходячи з найвищих науково-технічних досягнень, що фактично існують у світі, планує розвиток продуктивних сил на найближчі п'ять — сім років.

Важливою особливістю перспективного планування в НДР є те, що в основу його покладено не тільки нинішній рівень виробництва в країні, а й найвищий світовий науково-технічний рівень, який за науковими прогнозами буде досягнуто в кінці строку, передбаченого перспективним плануванням. Планування здійснюється так би мовити «з 1980 року назад».

Варто уваги і те, що комплекс прогнозування продуктивних сил включає також розвиток творчих здібностей членів соціалістичного суспільства як об'єктів і суб'єктів прогнозування. Визначають критерії, за допомогою яких можна прогнозувати розвиток людини як особистості. Серед них: підготовка висококваліфікованих спеціалістів, покликаних вирішувати проблеми прогнозування; вивчення впливу техніки майбутнього на фізичний стан і психіку людини; прогнозування факторів, які б сприяли створенню атмосфери соціалістичного співробітництва у виробничому колективі; передбачення взаємозв'язку між природничонауковими і технічними досягненнями та їхнього впливу на розвиток культури і моралі.

Щодо цього непомітна інтересу постановка питання про «ушільнення» людських знань. Підрахунки соціолога із НДР Герберта Еделінга

⁶ Див. В. Штоф. Доклад о директивах VIII съезда СЕПГ по пятилетнему плану развития народного хозяйства ГДР на 1971—1975 гг. Берлин, 1971, стор. 48.

⁷ Г. Эделинг. Прогнозирование и социализм. М., 1970, стор. 178.

показують, що коли 15—20 років тому людина за все своє життя була спроможна використати 1/1000 всього запасу знань, які зберігала наукова інформація, то нині, навіть з урахуванням збільшення середнього віку людського життя, ця цифра, у зв'язку з зростанням обсягу інформації, знизилась до 1/2000, а через 10—15 років вона дорівнюватиме всього 1/4000⁸. Звідси необхідність прогностичної розробки структури освіти членів соціалістичного суспільства, яка б повною мірою відповідала вимогам сучасної науково-технічної революції.

Курс на глибоку розробку перспективного планування взято також у Болгарії, Польщі, Румунії, Угорщині та Чехословаччині. У Болгарії, наприклад, директивами X з'їзду БКП передбачено розробити план соціально-економічного розвитку країни до 1990 року⁹.

Неодмінною умовою підвищення наукового рівня планування, на думку вчених соціалістичних країн, є удосконалення системи показників. Насамперед слід відзначити зменшення кількості директивних показників, які доводяться центральними плановими органами до об'єднань і підприємств. Особливе місце в новій системі господарювання відводиться синтетичним показникам, зокрема такому, як маса прибутку. Це дозволяє більше уваги зосереджувати не лише на кількісних показниках загального обсягу продукції, а й повніше врахувати ефективність суспільного виробництва, його якісну сторону.

Заходи, спрямовані на удосконалення системи планових показників, сприяють поліпшенню всієї системи централізованого планування та управління соціалістичною економікою.

Головне у наданні підприємствам та об'єднанням оперативної і господарської самостійності — виявлення найбільш дійового механізму, який дозволив би поєднувати економічні підйоми господарського розрахунку (ціна, собівартість, обіг, прибуток, рентабельність), як з централізованим плануванням, так і з діяльністю підприємств і матеріально заінтересованих працівників виробництва. Йдеться про впровадження повного господарського розрахунку.

Як уже відзначалося, в більшості соціалістичних країн значне місце в системі економічних підойм посідає прибуток. Дієвість прибутку як важливого критерію оцінки роботи підприємства підвищилася з введенням платності виробничих фондів. Цей захід націонале підприємства та об'єднання на придбання тих фондів, які потрібні для виконання плану, змушує їх здійснювати планування і робити капіталовкладення на основі точного розрахунку, що, в свою чергу, створює передумови для госпрозрахункової системи планування й управління, тобто для такого ведення господарства, за якого колектив підприємства стає матеріально заінтересованим в ефективному використанні основних і оборотних фондів.

Важливими факторами, які сприяють підвищенню оперативної і економічної самостійності низових господарських ланок, є, по-перше, збільшення тієї частини доходів, якою вони можуть розпоряджатись, формуючи фонди як для розширення виробництва, так і для матеріального заохочення трудящих, по-друге, право підприємств встановлювати прями зв'язки як між собою, так із торговельними організаціями, на-решті, по-третє, можливість відігравати вагомішу роль у ціноутворенні.

⁸ Г. Э д е л и н г. Прогнозирование и социализм, стор. 102—103.

⁹ Див. Директиви по шестому пятилетнему плану социально-экономического развития Народной Республики Болгарии на 1971—1975 годы. София — пресс, 1971, стор. 47.

Намічається така схема функціонування соціалістичного підприємства в системі суспільного виробництва¹⁰. Підприємства, виходячи з директив центральних органів, складають господарські договори з поставачальниками та споживачами. Договір виступає основою виробничого плану підприємства. Після цього підприємство інформує вищий орган про складений план і в разі необхідності ставить питання про додаткове фінансування своєї діяльності. Вищий орган аналізує складений план, співставляє його із директивами та звітними даними про роботу підприємства і після внесення відповідних коректив, за які цей орган несе всю повноту економічної відповідальності, включає його до плану галузі. Отже, на всіх рівнях управління більш чітко визначаються обсяг і співвідношення прав і відповідальності за прийняті рішення.

Як теоретичний, так і практичний інтерес щодо цього має проблема співвідношення плану та ринку в соціалістичній економіці. Саме навколо цієї проблеми не стихають гострі ідеологічні суперечки. Практика стверджує, що абсолютизація плану веде до появи вольових рішень, бюрократичних перекручень. Гіперболізація ролі ринку, товарно-грошових відносин є передумовою стихійності, анархії в соціалістичному господарюванні і виступає провідною тезою ревізійністської концепції про можливість існування численних «моделей соціалізму», яка на практиці веде до розпорошення сил країн соціалізму.

Правомірною, на наш погляд, є позиція вчених, які стверджують, що головним, визначальним в економічному розвитку соціалізму є план, а риночний механізм повинен використовуватись як допоміжний засіб. «Ми не обожнювачі і ніколи не станемо обожнювачами ринку, не віримо в його всесильність. Ми — прихильники централізованого планування. Щодо ринку, ми визнаємо, що він об'єктивно існує, що залишати без уваги його було б шкідливо, що ринок є тим економічним середовищем, в якому ми працюємо»¹¹. Отже, йдеться не про протиставлення плану і ринку (така постановка питання неспроможна в теоретичному відношенні і шкідлива на практиці), а про оволодіння ринком. Звичайно, з урахуванням того, що і в сучасних умовах соціалістичного будівництва система товарно-грошових відносин є тим засобом, з допомогою якого здійснюється зворотний зв'язок споживачів і виробництва, визнається ефективність діяльності господарського механізму.

Отож, соціально-економічні перетворення, спрямовані на підвищення наукового рівня планування як в СРСР, так і в європейських соціалістичних країнах, при деяких специфічних рисах загалом зводяться до такого. По-перше, увага центральних планових органів зосереджується на науковому прогнозуванні розвитку продуктивних сил, у тому числі людини як об'єкта і суб'єкта управління; поєднанні перспективних та річних планів; центр ваги у плануванні значною мірою переноситься з адміністративно-директивних на економічні методи, у зв'язку з чим підприємства та об'єднання позбуваються зайвої опіки і дістають можливість якнайефективніше використовувати засоби, які є в їхньому розпорядженні. По-друге, здійснювані перетворення вносять істотні зміни у взаємовідносини між керівними органами та підприємствами: останні поряд з обов'язками мають тепер значні права, а керівні органи поряд з правами — певні обов'язки перед низовими господарськими ланками, управління якими дедалі більше будується на

¹⁰ Див. Н. Я. Петраков. Хозяйственная реформа, план и экономическая самостоятельность. М., 1971, стор. 43—44.

¹¹ И. Баллинт. Об осуществлении экономической реформы в Венгрии. Сб. Новое в управлении народным хозяйством в ВНР. М., 1969, стор. 361.

госпрозрахункових началах у рамках соціалістичного планового господарства.

Послідовне застосування економічних підойм в управлінні виробництвом, поєднання матеріального і морального стимулювання в свою чергу вимагає створення досконалих і ефективних організаційних форм, тобто відповідних органів управління народним господарством. Слід підкреслити, що в центрі уваги організаційних перетворень останніх років була і залишається галузь. Як прогресивну тенденцію в цьому напрямі слід відзначити утворення промислових, науково-виробничих об'єднань у європейських соціалістичних країнах. З одного боку, це організаційний вираз досягнутого рівня концентрації і спеціалізації виробництва; з другого, охоплюючи цілі галузі промисловості, об'єднання підготовлюють реальні передумови для ширшого використання економічних методів управління.

Процес створення виробничих об'єднань із урахуванням історичних особливостей кожної країни і досягнутого рівня виробництва відбувається в більшості соціалістичних держав. У Болгарії — це державні господарські організації, в Угорщині — трести, об'єднання, акціонерні товариства, в НДР — об'єднання народних підприємств (ОНП) і комбінати, в Польщі — об'єднання і комбінати, в Румунії — промислові об'єднання, в Чехословаччині — трести та концерни. Практика стверджує, що об'єднання утворюються двома шляхами. Перший — на основі горизонтальної інтеграції. У цьому випадку підприємства зберігають юридичну незалежність. Другий — на основі вертикальної інтеграції. Тут підприємства втрачають свій юридичний статус. Існують і змішані форми об'єднань. Останнім часом у рамках виробничих об'єднань створюються центри по науці і техніці.

До специфічних особливостей виробничих об'єднань у європейських соціалістичних країнах слід віднести створення своєрідних органів управління, які займаються поточними і перспективними проблемами розвитку галузі, тобто галузевою координацією. Як відомо, організаційна структура промисловості спирається на галузевий принцип. Разом з тим, технологія виробництва не дозволяє повністю врахувати інтереси галузі в організаційному відношенні. Постає необхідність у координації роботи підприємств однієї й тієї ж галузі, зокрема, це стосується невеликих підприємств місцевого підпорядкування. У Польщі координація здійснюється у вигляді галузевих угод, де головну роль виконують провідні об'єднання даної галузі. В НДР функції галузевої координації прибирають так звані групи виробів, в ЧССР — інститут «гесторів». Деякі заходів щодо підготовки і розробки системи галузевої координації вживають в Угорщині. При певній різноманітності форм суть галузевої координації полягає в тому, щоб згуртувати підприємства галузі в єдиний економічний орган і досягти на цій основі найбільшої ефективності суспільного виробництва, технічного прогресу.

Організаційною формою управління є також територіальне координування. Так, у Польщі місцеві народні ради координують діяльність підпорядкованих центру підприємств у розв'язанні таких проблем, як розташування промислових та інших об'єктів, водопостачання і водочищення, транспорт, зайнятість населення, соціально-побутова діяльність підприємств тощо.

Створення нових організаційних форм управління підприємствами — виробничих об'єднань істотно впливає на зміст діяльності керівних господарських органів. Система керівництва і управління народним господарством в європейських соціалістичних країнах, як відомо, скла-

дається із законодавчих органів влади та розпорядчо-виконавчих органів управління¹². До перших належать Народні збори в НРБ, Державні збори в УНР, Народна палата в НДР, Сейм в ПНР, Великі національні збори в СРР, Федеральні збори в ЧССР. Це — законодавчі органи, які затверджують народногосподарські плани та бюджети, ухвалюють закони, організують і контролюють діяльність виконавчих органів.

Рада Міністрів, яка призначається в кожній країні законодавчим органом, міністерства та відомства належать до розпорядчо-виконавчих органів управління. Міністерства та відомства в свою чергу поділяються на функціональні та господарчо-галузеві. У нових умовах господарювання зростає роль планових органів, які позбуваються розв'язання численних організаційних питань і зосереджують увагу на ключових проблемах соціалістичної економіки. До цих органів належать державне планове управління в УНР, державна планова комісія в НДР, комісія планування в ПНР. Дещо виділяються Комітет господарської координації в НДР та Економічна рада в СРР. Остання діє як партійний і державний орган під керівництвом ЦК РКП і Державної Ради СРР.

Розв'язуються ці та інші проблеми переважно економічними методами. Так, до повноважень державного планового управління в Угорщині входить підготовка погоджених пропозицій по народногосподарському плану. Держплан готує також висновки для уряду з питань відповідності тих чи інших заходів сучасної економічної політики, координує застосування економічних підойм, контролює виконання народногосподарського плану. Отже, державні органи дедалі більше перетворюються на економічний центр управління соціалістичним виробництвом. Необхідно мати на увазі й те, що як на сучасному етапі, так і до того часу, поки не відіме держава, економічна політика господарських органів буде спиратись на силу юридичних законів, що обумовлює застосування поряд з економічними і адміністративних методів управління.

Слід наголосити, що основним у діяльності органів управління є оптимальне поєднання методів централізованого планування і госпрозрахункової самостійності підприємств. При цьому відкидаються будь-які спроби допустити на практиці елементи безплановості, лібералізму, стихійності, так само як і суб'єктивізму, волюнтаризму.

Удосконалення організаційних форм управління виробництвом поряд з економічними має важливе соціальне значення, тому що створює необхідні передумови для більш ефективної участі трудящих в управлінні соціалістичним виробництвом на сучасному етапі.

Навколо цього питання, так само як і навколо інших, ведеться гостра ідеологічна боротьба. Праві опортуністи, абсолютизуючи роль органів громадського самоврядування на виробництві, прагнуть протиставити їх державним органам управління, зображуючи останні якоюсь злою силою, що протистоїть інтересам трудящих. «Ліві» ж опортуністи, фетишизуючи роль центральних органів управління, по суті ігнорують участь трудящих у соціалістичному господарюванні, відводять їм роль інертної маси, якій нічого не залишається як тільки виконувати директиви центру.

Практика соціалістичного будівництва рішуче спростовує концепції і правих, і «лівих» ревізіоністів. У європейських соціалістичних

¹² Матеріали про основні органи управління народним господарством Польщі, Болгарії, Угорщини, НДР, Румунії, Чехословаччини див. «Экономическая газета», 1970, №№ 29, 33, 38, 40; 1971, № 50; 1972, № 3.

країнах, як і в СРСР, спостерігається процес широкого залучення трудящих до управління виробництвом. На етапі будівництва розвинутого соціалістичного суспільства, підкреслювалось на останніх з'їздах братніх партій, удосконалюється діяльність партійних і державних органів, а також поглиблюються демократичні засади в управлінні виробництвом.

Процес демократизації управління суспільством взагалі, виробництвом зокрема розглядається братніми партіями як об'єктивна закономірність і передумова успішного розвитку соціалізму. «Економічна система соціалізму стає ефективною тою мірою, — відзначалось на VIII з'їзді СЕПН, — якою вона сприяє творчій ініціативі та свідомим діям трудящих»¹³. В документах партійних з'їздів наголошувалось і на тому, що творчість мас — це не стихійний процес, а результат цілеспрямованої діяльності партії по розвитку соціалістичної демократії, широкому і всебічному стимулюванню творчої ініціативи всіх трудящих у будівництві нового суспільства. Про це, зокрема, говорилося на X з'їзді РКП¹⁴. X з'їзд УСРП підкреслив також, що «дальший розвиток соціалістичної демократії можливий тільки шляхом одночасного посилення громадської дисципліни і почуття відповідальності, зміцнення соціалістичної суспільної свідомості»¹⁵. Отже, розвиток ініціативи трудящих є основним засобом їхньої участі в розробці і здійсненні економічної політики партії, яка відображає їхні інтереси, прагнення і потреби.

Організаційні форми, в яких здійснюється участь трудящих в управлінні виробництвом, значною мірою визначаються рівнем економічного розвитку, історичними і національними особливостями соціалістичних країн. Це — виробничі наради в Болгарії, НДР, Угорщині та Чехословаччині, конференції робітничого самоврядування в Польщі, збори трудящих та комітети управління в Румунії. Помітно зросла роль профспілкових організацій, господарських договорів, виникли і діють численні громадські органи, що залучають працівників виробництва до вирішення ключових проблем господарювання.

Поряд з вивченням і осмисленням нагромадженого досвіду в братніх країнах інтенсивно шукають нових форм, які розвивали б господарське ставлення робітників до справ підприємств, ефективно підвищували роль виробничого колективу, якнайдієвіше поєднували єдиначальність і колегіальність в управлінні економікою на сучасному етапі.

Вчені соціалістичних країн вважають, що істотні зміни в принципах фінансування, розподілу прибутку і заробітної плати передбачають і зростання ролі колективу трудящих в управлінні підприємством. Робітники можуть і повинні більш активно допомагати державним органам в управлінні, плануванні та розробці комплексних прогнозів. «Врешті решт, обговорення, оцінка і прийняття рішень в галузі прогнозування — справа органів громадського управління»¹⁶. В цих умовах виникає нагальна потреба в нових громадських об'єднаннях, які ефективніше залучали б трудящих до управління виробництвом.

Одна з нових форм участі робітників в управлінні за нової системи керівництва народним господарством — господарські комітети, створені в Болгарії. X з'їзд БКП констатував, що на виробництві «створені господарські ради і комітети як колективні керівні органи господарських одиниць і підприємств, частина членів яких безпосередньо зайня-

¹³ Постановление VIII съезда СЕПГ по Отчетному докладу Центрального Комитета, стор. 18.

¹⁴ «Правда» від 8 серпня 1969 року.

¹⁵ X съезд Венгерской социалистической рабочей партии. М., 1971, стор. 204.

¹⁶ Г. Эделинг. Прогнозирование и социализм, стор. 107.

та в сфері матеріального виробництва»¹⁷. Господарчі комітети створені в НРБ на трьох тисячах підприємств. Понад половину членів цих комітетів беруть безпосередню участь у виробничому процесі¹⁸.

Що ж являють собою нові громадські органи? Досвід діяльності господарських комітетів на підприємствах Болгарії говорить про те, що це громадські об'єднання, які обираються колективом трудящих у складі від п'яти до 31 чоловіка. Як правило, членами комітетів є висококваліфіковані, технічно й економічно підготовлені, досвідчені працівники. Очолює комітет директор підприємства, що, на думку болгарських товаришів, сприяє більш оперативному виконанню колективно ухвалених рішень.

Як відомо, управління виробництвом становить систему різних ланок. Серед них адміністративний апарат управління, партійна, профспілкова, молодіжні організації, самодіяльні об'єднання, що залучають трудящих до управління, органи громадського контролю. У чітко функціонуючій системі управління кожна ланка, перебуваючи у взаємодії з іншими, виконує свої специфічні завдання. Господарський комітет як нова ланка вступає у певні відносини як з громадськими організаціями, так і з адміністративними органами управління.

Як громадські органи управління підприємством господарські комітети працюють під керівництвом партійних і в міцному співробітництві з профспілковими та іншими організаціями. Це не тільки визначає їхнє місце у системі громадських органів, а й характеризує політичну спрямованість їхньої роботи. Вони виступають як об'єднання трудящих, що проводять економічну політику державних органів. Їхня діяльність також зосереджується на розв'язанні основних виробничих питань, до вирішення яких, крім членів комітету, залучають широкі кола трудящих. Це дає змогу якнайповніше поєднувати інтереси суспільства, колективу з інтересами кожного трудівника.

Нарешті, господарські комітети виступають у ролі координаційних органів, що об'єднують зусилля всіх самодіяльних організацій (виробничі наради, економічні активи, ради раціоналізаторів тощо), які залучають трудящих до управління виробництвом. Це створює сприятливі умови для компетентного вирішення проблем господарювання, а також для ефективного поєднання єдиноначальності і колективних форм управління.

Процес утворення нових громадських органів відбувається і в інших країнах. Це виробничі комітети і робочі групи в НДР, комітети управління в Румунії. Отже, нові громадські об'єднання виступають на сучасному етапі як дійові органи соціалістичної демократії у сфері промислового виробництва.

Впроваджені економічні перетворення вносять істотні зміни у співвідношення єдиноначальності і колективних форм управління. Роль єдиноначальності не тільки не зменшується, а зростає. VIII з'їзд СЕПН у своїх директивах записав: «Зміцнювати принцип єдиноначальності при одночасному застосуванні форм колективного обговорення»¹⁹. І це природно. Адже керівник підприємства і нині відповідає перед державними органами і, більшою мірою, ніж раніше, перед колективом за ефективне господарювання. Наявність широкої системи громадських органів, ефективне поєднання єдиноначальності та колегіальності в

¹⁷ Т. Живков. Отчетный доклад ЦК БКП X съезду партии. София-пресс, 1971, стор. 35.

¹⁸ «Проблеми мира и социализма», 1971, № 11, стор. 45.

¹⁹ Директивы VIII съезда СЕПН по пятилетнему плану развития народного хозяйства ГДР на 1971—1975 гг., стор. 26.

управлінні сприяє тому, що єдиноначальність виступає збагачена досвідом всього колективу.

Останнім часом спостерігається процес виникнення нових колегіальних органів управління на рівні об'єднань. Це — громадські ради ОНП в НДР, господарські ради — в Болгарії, адміністративні — в Румунії та Чехословаччині, ради директорів — в Угорщині, колегії — в Польщі.

Особливий інтерес становить підхід до добору та навчання керівних господарських кадрів. У Польщі, наприклад, призначення на посаду генерального директора, директорів об'єднань та підприємств здійснюється за погодженням з органами робітничого самоврядування. З 1967 року конкурси на заміщення посади директора підприємства запроваджено в Болгарії, що було зафіксовано і на X з'їзді БКП²⁰.

У більшості європейських соціалістичних країн створено центри або інститути, які здійснюють роботу по підготовці та перепідготовці керівних кадрів. В НДР — Центральний інститут, в ПНР — Головний центр підвищення кваліфікації керівних кадрів, в НРБ — Академія по підготовці для соціального управління, в УНР — Всеугорський центр по підготовці керівників, в ЧССР — Інститут управління. Навчальні плани цих закладів передбачають вивчення актуальних проблем марксистсько-ленінської теорії, теорії і практики соціалістичного господарювання. Нагромаджений досвід становить безперечний інтерес для практики соціалістичного господарювання.

Одне з головних завдань, висунутих на перший план за нової системи господарювання, полягає у тому, щоб ефективно поєднати діяльність органів політичного керівництва з діяльністю органів оперативнотехнічного управління. Це — необхідна передумова піднесення ролі партійних організацій на промислових підприємствах.

Керівна роль партійних організацій на виробництві в нових умовах господарювання виявляється у тому, щоб, по-перше, виробити перспективи розвитку підприємства. По-друге, добрати, розставити, навчати й виховувати керівних господарських працівників. По-третє, організувати дійовий контроль за роботою апарату управління. По-четверте, знайти найоптимальніше поєднання єдиноначальності і колективних форм управління, щоб разом з підвищенням ролі єдиноначальності поглиблювати демократичні принципи у розв'язанні найважливіших проблем господарювання, постійно розвивати творчу активність трудящих, створювати на виробництві клімат співдружності і взаємодопомоги.

Безумовно, що в здійсненні економічних реформ є проблеми, які потребують дальшого дослідження і вирішення.

Найбільш складною і гострою проблемою є визначення оптимального співвідношення між централізмом і господарською самостійністю окремих господарських ланок, вироблення дійової системи ціноутворення. Актуальність цих питань особливо очевидна в умовах дальшого розвитку і поглиблення соціалістичної економічної інтеграції.

Як показує багаторічний досвід координації народногосподарських планів країн — членів РЕВ нині назріла необхідність визначення методологічних позицій з ряду важливих проблем інтеграції, вироблення наукових рекомендацій, спрямованих на підвищення заінтересованості всіх ланок нашої господарської системи в розвитку довгострокових економічних зв'язків з братніми країнами. Належить створити цілісну теорію управління процесами міжнародної соціалістичної інтеграції.

²⁰ «Назріла необхідність поступового впровадження виборного і конкурсного начал у добір господарських і адміністративних керівників». Т. Живков. Отчетный доклад ЦК БКП X съезду партии, стор. 117.

Інша група проблем зв'язана з ідеологічним аспектом інтеграції економіки соціалістичних країн. Йдеться про розвінчання як буржуазних критиків, які в своїх домислах прагнуть провести знак рівності між «загальним ринком» з його вовчими законами і соціалістичною РЕВ, так і критиків «зліва», що твердять про «економічне загарбання країн Східної Європи з боку РЕВ». Критика ця нерідко співпадає.

Як відомо, консолідація економічного і політичного життя країн соціалізму спирається на однотипову економічну основу, обумовлену нею однотиповий державний устрій — владу народу на чолі з робітничим класом і, нарешті, на єдину ідеологію — марксизм-ленінізм. Ось чому тільки соціалізм спроможний розвинути і завершити тенденцію до створення єдиного, що регулюється загальним планом, всесвітнього господарства як цілого комплексу.

Дальшого дослідження потребують процеси по залученню трудящих до управління виробництвом, розвитку та поглибленню демократичних начал. Серед них вплив стимулів матеріального і морального заохочення на зростання творчої активності мас, знаходження дієвого поєднання єдиноначальності та колективних форм управління, підвищення ролі партійних організацій у вирішенні важливих питань соціалістичного господарювання.

Економічні перетворення, що відбуваються в братніх соціалістичних країнах, підтверджують, що при всій різноманітності методів удосконалення господарського механізму, найбільш характерні риси їх однакові. Інакше кажучи, в основі їх здійснення лежить ленінський принцип демократичного централізму, тобто поєднання централізованого планового керівництва народним господарством з наданням значних повноважень низовим господарським ланкам і широкою участю трудящих в управлінні виробництвом.

* * *

Анализ диалектики общего и специфического в управлении современным социалистическим производством представляет не только практический, но и теоретический интерес. Организация научного управления народным хозяйством осуществляется в каждой стране с учетом общих закономерностей, присущих социализму, объективных и субъективных предпосылок, достигнутого на данном этапе уровня производства, а также социальных, национально-исторических и других особенностей.

Новая система хозяйствования, которая ныне внедряется в большинстве европейских социалистических стран, при некотором разнообразии в подходе к решению отдельных вопросов, имеет, как это отмечается в документах съездов братских партий, общие тенденции, среди которых прежде всего следует назвать: усовершенствование централизованного планирования и управления социалистической экономикой в органической связи с расширением экономической самостоятельности низовых хозяйственных звеньев; создание действенных организационных форм соответствующих органов управления; активизация участия коллективов трудящихся в планировании и управлении социалистическим производством.

Научный интерес представляет исследование таких проблем, как научный прогноз и планирование экономического и социального развития; соотношение плана и рынка в социалистической экономике; создание производственных объединений и их влияние на совершенствование организационных форм управления социалистическим производством; подготовка и переподготовка кадров, способных руководить на современном этапе; возникновение наряду с существующими новыми форм участия трудящихся в социалистическом хозяйствовании, а именно: производственных комитетов и комитетов управления, рабочих групп; сочетание единоначалия и коллективных форм управления; осуществление единства политического и хозяйственного подхода в управлении.

Розвиток духовної культури багатонаціонального радянського народу

Одним з найбільших завоювань соціалізму в галузі національних відносин є виникнення й розвиток нової історичної спільності людей — радянського народу. В основі її формування лежать інтереси і комуністичні ідеали робітничого класу, марксистсько-ленінська ідеологія, розвиток економічного, соціально-політичного і культурного життя на ґрунті соціалізму. Цементований соціалістичним інтернаціоналізмом, радянський народ уособлює політичну, ідеологічну, економічну й культурну спільність націй і народностей нашої країни. Ця спільність розвивається на основі дії закономірностей комуністичного суспільства, зокрема на базі закономірностей розвитку національних відносин зрілого соціалізму, а саме: на основі найтіснішої єдності, всебічного розквіту і неухильного зближення всіх націй і народностей.

Виникнення й розвиток соціалістичних націй проходили і проходять в умовах неупинного зростання і зміцнення інтернаціональних ознак, що фактично підготували ґрунт для згуртування націй в єдиний багатонаціональний радянський народ. До цих інтернаціональних ознак слід віднести: спільність політичного устрою, що характеризується соціалістичною демократією, яка забезпечує справжнє народовладдя, свободу і рівність всіх членів суспільства; спільність економічного життя, яка визначається єдністю соціалістичного народного господарства, що характеризується виробничими відносинами товариського співробітництва і братньої взаємодопомоги вільних від експлуатації людей; спільність соціальної, основою якої є відсутність експлуаторських класів і всіх видів соціального і національного гноблення та наявність дружніх класів і соціальних груп; спільність марксистсько-ленінського світогляду, ідеології пролетарського інтернаціоналізму, рівноправності, дружби і братерства народів; спільність прагнень у досягненні заповітної мети всіх людей праці — комунізму.

Проте радянський багатонаціональний народ не є просто сумою націй і народностей. Поняття «радянський народ» відображає характерні особливості соціалістичних націй, а саме: їх всебічне зближення, зростання інтернаціональних рис. Специфікою радянського народу як нової спільності є те, що він одночасно єдиний і багатонаціональний. Його єдність базується на спільних соціально-економічних, політичних і духовних засадах, що утвердились у масштабі всієї країни, його багатонаціональність засвідчена фактом охоплення новою спільністю понад ста націй і народностей країни. Нова історична спільність людей — багатонаціональний радянський народ є складною соціальною цілісністю, носієм основних властивостей і ознак соціалістичних національних спільностей людей.

Радянський народ — це національне та інтернаціональне в їхній найвищій єдності, що відбиває нові ступені суспільного прогресу. В. І. Ленін передбачив, що на противагу капіталізму новий суспільний лад соціалізм «...творить нові, вищі форми людського співжиття, коли

законні потреби і прогресивні прагнення трудящих мас *всякої* національності будуть вперше задоволені в інтернаціональній єдності»¹.

Інтернаціональна спільність не скасовує національної соціалістичної спільності, національної культури й мови, а підкреслює саме спільні, характерні риси, які притаманні усім соціалістичним націям і народностям. Кожна з національних соціалістичних спільностей «віддає» новій історичній спільності — багатонаціональному радянському народові все краще з її здобутку. Саме такий розвиток національних відносин в СРСР привів до формування й утвердження, як відзначено в Постанові ЦК КПРС про підготовку до 50-річчя утворення Союзу РСР, чудових рис радянської людини: «відданість справі комунізму, соціалістичний патріотизм та інтернаціоналізм, висока трудова і громадсько-політична активність, непримиренність до експлуатації і гноблення, національних і расових передсудів, класова солідарність з трудящими всіх країн»².

Ці нові моральні риси змогли виникнути і розвинутись лише на основі соціалізму, на базі співпраці всіх націй і народностей країни. Риси, притаманні усім членам нової історичної спільності людей, є більш значущими ніж ті, що їх відрізняють. У поняттях «радянський народ», «радянська людина» відбито те спільне, що притаманне представникам усіх соціалістичних націй і народностей. Кожна радянська людина, яка б національності вона не була, усвідомлює себе насамперед представником радянського народу. Її патріотичні почуття найповніше втілюються в радянському патріотизмі. Саме це сприяє створенню непорушної морально-політичної єдності радянського суспільства, міцності нашого суспільного і державного ладу.

Невипадково буржуазні пропагандисти намагаються «не помічати» факту виникнення радянського народу як нової історичної спільності. Директор інформаційного агентства ЮСІА (США) Шекспір у секретному меморандумі навіть заборонив своїм співробітникам вживати термін «радянський народ»³. Будь-що імперіалістичні ідеологи прагнуть спростувати великі успіхи лєнінської національної політики, пишуть про те, що метою комунізму є «злиття усіх націй і народів у єдиній нації радянсько-російського типу»⁴.

Наявність у багатонаціонального радянського народу спільних рис не означає перетворення його на нову, «радянську націю», як вважають деякі «дослідники» сучасних національних процесів. Це не якась «нова нація», а більш широка, ніж нація, нова інтернаціональна спільність народів СРСР. Радянський багатонаціональний народ тривалий час залишиться «мозаїчною» в національному відношенні спільністю людей. У межах нової спільності будуть і далі діяти інтеграційні процеси і розвиватимуться соціалістичні національні спільності, комуністичні нації. Вони зберігатимуть національні відмінності, стирання яких, особливо «мовних» — значно триваліший процес, ніж стирання класових граней»⁵. Сутність нової історичної спільності полягає в тому, що вона виконує роль перехідної форми від нації до безнаціонального людства.

Найповніше розкриття і вияв національного, використання внутрішніх потенцій радянських націй і народностей — єдино можливий

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 21.

² Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року. К., 1972, стор. 17.

³ Цит. за: «Комсомольская правда» від 2 липня 1972 року.

⁴ В. Meissner. Das Parteiprogramm der KPdSU, 1903 bis 1961. Köln. 1962. S. 111

⁵ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1968, стор. 99.

шлях утвердження справді інтернаціонального, джерело дальшого розквіту радянського народу. Інтернаціональне дає нове прогресивне спрямування національним процесам.

Діалектика взаємозв'язку національного та інтернаціонального рельєфно виступає в розвитку духовних рис радянського народу. Марксистсько-ленінські ідеї пролетарського інтернаціоналізму, що перемогли в боротьбі проти буржуазної ідеології націоналізму, а також утвердження інтернаціоналістичної свідомості у всіх членів суспільства склали ідеологічну основу формування й розвитку цих нових духовних рис.

Головним виразником тенденції духовного єднання трудящих, провідною силою цього єднання був радянський робітничий клас з його героїчними революційними традиціями, його послідовним інтернаціоналізмом, непримиренністю до будь-яких форм буржуазно-націоналістичної ідеології та політики. Виникнення радянського народу відповідало соціалістичним інтересам і комуністичним ідеалам робітничого класу.

Духовна спільність радянського народу знаходить свій вияв у розвитку радянської багатонаціональної культури. Як відзначено в Постанові ЦК КПРС про підготовку до 50-річчя утворення СРСР, «закономірними в духовному житті стали розквіт, зближення і взаємозбагачення культур соціалістичних націй та народностей»⁶.

Розвиток культури радянських націй і народностей, соціалістичної за змістом і національної за формою, визначається їхньою спільною економікою та ідеологією, а художня культура — ще й спільним методом художнього пізнання і відображення дійсності — методом соціалістичного реалізму. Саме в цьому закладені основи для невинного братнього спілкування і розвитку культур народів СРСР, для здійснення своєрідно виражених інтеграційних процесів у сфері культурного життя, які і сприяли виникненню радянської культури — цього видатного явища в історії світової цивілізації, в історії суспільства, в його духовному прогресі.

Радянська соціалістична культура — синтез всього найкращого, створеного народами нашої країни. Культурні цінності усіх націй і народностей стають загальнорадянськими, дорогими для всіх народів, проте вони аж ніяк не втрачають своїх коренів і своєї національної самобутності. Комуністична партія постійно дбає про невинне збагачення національних культур. На XXIV з'їзді КПРС у Звітній доповіді ЦК відзначалося: «Викликає велике задоволення той факт, що плідотворний розвиток літератури і мистецтва відбувається в усіх наших республіках, на десятках мов народів СРСР, в яскравій різноманітності національних форм»⁷.

Розвиток радянської культури — це двоєдиний процес: прогрес національних культур, які складають радянську культуру, з одного боку, і посилення їхньої єдності через духовне взаємозбагачення, взаємний обмін, з другого. У ході взаємодії культур поряд з розвитком кращих національних традицій з'являються і розвиваються інтернаціональні риси. Це сприяє щонайбільшій спорідненості культур соціалістичних націй і народностей. Культура кожної з них виражає національне і інтернаціональне в органічній єдності.

Діалектичний взаємозв'язок і взаємозалежність національного й інтернаціонального в радянській культурі виявляється в єдності її національної форми і соціалістичного змісту, відбиває складне співвідно-

⁶ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 16.

⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, стор. 100.

шення соціально-класових, інтернаціональних і національних моментів. Зміст радянської багатонаціональної культури, відображаючи класові інтереси трудящих мас, спільність мети всього радянського народу, виступає як загальне, інтернаціональне, як непохитна ідейна основа.

Соціалістичний зміст об'єднує національні культури в загально-радянську культуру. «Надаючи вирішального значення розвитку соціалістичного змісту культур народів СРСР, партія,— записано в Програмі КПРС,— сприятиме їх дальшому взаємозбагаченню і зближенню, зміцненню їх інтернаціональної основи...»⁸.

Взаємопроникнення та взаємозбагачення соціалістичних національних культур позначається не лише на змісті, а й на формі цих культур. Інтернаціональні, загально-радянські риси, утверджуючись у культурах соціалістичних націй і народностей, допомагають їм повніше розкрити власні можливості, збагачують новими художніми засобами. Загальні стилістичні риси виникли у всіх видах радянського мистецтва і літератури, що виявляється в ідейній єдності образної системи, у використанні подібних художніх виражальних засобів.

Разом з тим у процесі взаємодії національних культур невпинно збагачується їхня національна форма. Так, у середньоазіатських націй, у дагестанських і деяких північних та далекосхідних народностей виникло і розвинулось нове у формах художньої літературної творчості, з'явилося чимало жанрів образотворчого мистецтва: станковий живопис, графіка, скульптура та ін. Це збільшило можливості всебічного показу життя кожної нації і народності, сприяло наближенню його до життя інших народів, розкриттю різних сторін діяльності багатонаціонального радянського народу.

Історичний досвід розвитку соціалістичних націй, радянської культури показують, що національні форми не костеніють, а видозмінюються, удосконалюються і зближуються між собою, звільняючись від усього того, що застаріло, суперечить новим умовам життя. Національні форми соціалістичної культури можуть мати зворотний вплив на соціалістичний зміст, можуть служити повному розкриттю цього змісту, утвердженню інтернаціональних, загально-радянських рис у культурах народів СРСР і, навпаки, здатні гальмувати розвиток цього процесу, якщо вони не будуть відповідати соціалістичному змістові.

Взаємопроникнення національного й інтернаціонального у радянській культурі, в культурах соціалістичних націй — складний, часом суперечливий процес, який розвивається на основі закону заперечення заперечення, на основі наступності, трансформації прогресивного минулого з використанням його найбільш позитивних елементів. Нове в культурі радянських націй, радянській культурі загалом — не тільки збережене та збагачене прогресивне традиційне, а головним чином, нове, народжене на шляхах соціалістичного будівництва. Взаємозалежність і взаємодія цих компонентів є визначальними для розвитку інтернаціональної культури соціалізму й комунізму.

Взаємне збагачення культур відіграло вирішальну роль у забезпеченні фактичної культурної рівності. Відомо ж: що розвинутіший народ, то багатша його культура. Високі рівні культурного розвитку в той же час є новими вищими вихідними рівнями більшої тісного спілкування і зближення націй і народностей нашої країни.

Марксистсько-ленінське розуміння шляхів розвитку радянської культури та її сутності вимагає чіткого класового підходу до питань

⁸ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 101.

культурного будівництва, на противагу різним нігілістичним космополітичним твердженням, відходу від послідовно класової, строго наукової оцінки культурної історії народів.

Закономірності гармонійного поєднання національного й інтернаціонального, утвердження загальнонародянських рис у національних культурах народів СРСР ведуть до всебічного удосконалення й розвитку цих культур протягом тривалого історичного періоду. В межах нової історичної спільності — радянського народу відбуваються процеси, які сприяють «формуванню майбутньої єдиної загальнолюдської культури комуністичного суспільства»⁹.

Характер і спрямування згаданих процесів визначено марксизмом-ленінізмом, який спростовує провокаційні тези буржуазних пропагандистів про якийсь «збіднення», «стандартизацію», «уніфікацію» національних культур в СРСР, відкидає як негідне намагання буржуазних і ревізійністських ідеологів консервувати будь-які національні форми під виглядом захисту «культурного плюралізму» від «насиленницького поглинання» культурою великих націй культури малих націй та ін.

Марксизм-ленінізм рішуче виступив і проти всяких спроб обмежити розвиток культур соціалістичних націй вузько окресленим «національним», мисленням тільки як нескінченне розгортання національно-особливого без інтернаціонального. Обмежена націоналістична концепція суперечить практиці розвитку світової культури взагалі і соціалістичної культури особливо. У дійсності, вбираючи інтернаціональні риси культури, та чи інша нація не збіднює себе, не зменшує самотності, особливостей своєї культури, а, навпаки, одержує змогу творити оригінальне на основі досягнень культури всіх націй і народностей.

У зв'язку з цим доречно нагадати слова з виступу одного із новаторів багатонаціональної радянської літератури Єгіше Чаренца на I з'їзді письменників СРСР: «Велика роль національних культур у загальній системі радянського культурного будівництва... Проте не можна забувати, товариші, що роль ця може виявитись як прийнятна і плідна лише тоді, коли ми розглянемо її не через призму замкнених «національних культур». Я теж як вірменський письменник належу до «малої» народності і знаю, що коли я свою творчу діяльність психологічно обмежу рамками національної замкненості, то яким жалюгідним буде її діапазон і сфера впливу. Я щасливий і відчуваю себе частиною найпередовішого потоку людства завдяки тому, що Жовтнева революція вилучила із духовного поля мого зору цю жалюгідну химеру національних самообмеженостей»¹⁰.

Радянська література, радянська культура в цілому покликані відображати процес усе зростаючої єдності і співдружності соціалістичних націй і народностей, дальшого зміцнення «чуття єдиної родини», дружбу і братерство народів як загальну норму поведінки радянських людей, найважливішу передумову комуністичного будівництва.

Утвердженню нових інтернаціональних рис у духовному житті радянського народу послугують також процеси мовного спілкування народів, які відбуваються шляхом розвитку і взаємозбагачення мов, шляхом розвитку російської мови як мови міжнаціонального спілкування.

За переписом населення 1970 року майже 184 мільйони громадян Радянського Союзу назвали російську мову своєю рідною або ж дру-

⁹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 101.

¹⁰ Первый Всесоюзный съезд советских писателей. Стенографический отчет. М., 1934, стор. 560.

гою мовою, якою вони вільно володіють¹¹. Те, що російська мова зробилася мовою міжнародного співробітництва, відкрило для всіх народів СРСР можливість прилучитися до кращих здобутків вітчизняної і світової культури, що також благодійно позначилося на формуванні духовних рис нової історичної спільності — радянського народу. Трудячі Радянської країни, виходячи з доцільності, вибрали мовою взаємного спілкування саме російську, найпоширенішу в СРСР.

Ця історично складена роль російської мови в нашому суспільстві не означає, як прагнуть представити буржуазні ідеологи, «скасування» всіх інших і заміни їх однією — російською. Практика мовного спілкування в нашій країні свідчить про те, що всі національні мови мають великий простір для розвитку, всі вони виконують важливу соціальну функцію як засоби спілкування всередині націй та народностей. Про це свідчить той факт, що за останнім переписом основна маса населення (90-99 процентів корінної національності в союзних республіках) рідною мовою назвала свою власну.

Мовні процеси в нашій країні відбуваються за певної рівноправності мов без будь-якого суперництва. Саме це сприяє швидкому поширенню двомовності у всіх народів, хоч меншою мірою у російського, тобто ми є свідками такого явища, коли великі маси представників різних національностей крім своєї рідної мови оволодівають іншою, найчастіше російською.

Двомовність відіграє велику роль у розвитку радянських націй і народностей, у розвитку радянської культури, радянського народу загалом. Із 130 корінних народів СРСР близько 80 відчують потребу в двомовності у дошкільному вихованні і початковій освіті, понад 120 — у вищій освіті¹².

Перепис населення 1970 року показав також, що багато представників некорінної національності республіки назвали як таку, якою вони вільно володіють, мову цієї республіки. Наприклад, в УРСР, за даними цього перепису, 11,3 процента молдаван, 14,2 білорусів і 26 процентів росіян засвідчили вільне володіння українською мовою¹³.

Взаємне збагачення культур, мов соціалістичних націй і народностей розширює можливості пізнання дійсності, збагачує духовно. Про взаємодію культур соціалістичних націй український радянський письменник Юрій Збанацький пише: «Любов і повагу росіян до культури українців можна порівняти лише хіба тільки із захопленням українців культурою великого російського народу»¹⁴.

Виникнення й розвиток духовних рис радянського народу наповнює новим змістом саме поняття національного, яке в умовах соціалізму все більше зливається з інтернаціональним, зберігаючи в той же час своєрідність і оригінальність. Отже, інтернаціональне не стає антинациональним. Здійснилося передбачення В. І. Леніна, що повалення експлуататорського ладу «прискорить у величезних розмірах падіння всіх і всяких національних *перегородок*, не зменшуючи цим, а в мільйони раз збільшуючи «диференціювання» людства в розумінні багатства й різноманітності духовного життя...»¹⁵.

У дружному й згуртованому соціалістичному колективі — радянському народі — немає і не може бути протиставлення людей за

¹¹ «Правда» від 17 квітня 1971 року.

¹² Див.: Ленинизм и национальный вопрос в современных условиях. М., 1972, стор. 15.

¹³ «Радянська Україна» від 25 квітня 1971 року.

¹⁴ «Советская культура» від 17 лютого 1972 року.

¹⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 236.

національною ознакою. Адже кожного незалежно од національності оцінюють за працею, реальним вкладом у загальну справу комуністичного будівництва. У всіх сферах життя радянського народу утверджуються норми колективізму й інтернаціоналізму, все яскравіше виявляються риси радянського характеру.

В одній з анкет, уміщеній нещодавно соціологами на сторінках щотижневика «Неделя» і в такий спосіб розповсюджений серед людей різних національностей, віку і професій, було запитання: яка риса радянського характеру може бути названа найголовнішою? «Почуття відповідальності за Батьківщину, за її долю»,— це слова льотчика-космонавта СРСР, двічі Героя Радянського Союзу В. Шаталова; «радянський патріотизм»,— сказав В. Лобанок, перший заступник Голови Ради Міністрів Білорусії; «інтернаціоналізм»,— відповів учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції, член КПРС з 1910 року Ф. Матвеев; «високе почуття колективізму»,— така думка нафтовика з Азербайджану, Героя Соціалістичної Праці М. Байрамова¹⁶. Людям різних соціальних груп, національностей, поколінь притаманна глибока любов до своєї єдиної соціалістичної Батьківщини— Союзу РСР, це комуністична ідейність, безмежна відданість справі комунізму.

Глибокі соціально-економічні, культурні перетворення в соціалістичному суспільстві, цілеспрямована ідеологічна робота КПРС по формуванню нової людини привели до зміни в психології всіх радянських націй і народностей, сприяли утвердженню стійких політичних і моральних переконань, виробленню в усіх націй і народностей спільних економічних, політичних і духовних інтересів. У процесі соціалістичного будівництва виникають і зміцнюються інтернаціональні, загальнорадянські риси в психології різних націй і народностей, формується психологія нової історичної спільності людей. Риси радянського характеру виражають загальнопсихологічні риси всього радянського народу, прогресивні, демократичні загальнолюдські риси.

Корінні зміни всього укладу життя ведуть до змін у національному характері, психології. Народжується нова, соціалістична національна гордість, національне почуття стає більш глибоким. Це стало можливим тому, що соціалізм підніс честь і гідність усіх народів— великих і малих. Соціалізм породив чуття єдиної радянської сім'ї народів, зміцнив міжнародну солідарність і сприяв невпинному зростанню інтернаціонального і національного в соціально-психологічному житті народів.

Психологія багатонаціонального радянського народу є синтезованою соціально-психологічною системою, яка не поглинає психології соціалістичних національних спільностей, а відноситься до них як загальне до окремого. Психологія радянського народу, як і всяке загальне, виявляється через конкретне, окреме— через психологію соціалістичних націй і народностей. У свою чергу кожна соціалістична нація і народність є носієм як своєї національної психології, так і психології багатонаціонального радянського народу.

Інтернаціоналізація всіх сторін життя націй у нашій країні не означає втрати націями національно особливих якостей психічного складу, появи «безхарактерних» націй, не веде до заміни всіх національних характерів єдиним «уніфікованим». Марно буржуазні ідеологи твердять, що соціалізм буцімто «скасував свободу особи» та індивідуальність, розписують про якесь бажання комуністичного режиму закріпити тоталітарну партійну державу в психологічній та емоційній

¹⁶ «Неделя». 1972. №№ 9, 11, 16, 21.

свідомості населення»¹⁷ тощо. Разом з тим сучасні буржуазні етнопсихологи визнають, що вивчення національного характеру допоможе їм «зрозуміти реального або потенціального ворога», що національний характер став «зброєю в психологічній війні»¹⁸.

Проте спроби буржуазної пропаганди «розхитати» радянський лад, протиставити нації і народності СРСР одна одній приречені на повний провал. Правда життя незаперечна. Зарубіжні прогресивні діячі, наші друзі бачать реальні процеси у розвитку психології радянського народу. Цікавими є спостереження про єдність національного й інтернаціонального в характері радянської людини англійського письменника Джеймса Олдріджа: «Не знаю, якою є пропорція того і другого, проте в одному я абсолютно переконаний: хоч особистість кожної людини є виразом національного характеру (чи то росіянин, узбек чи українець), соціалізм збагатив індивідуальні якості людей різних національностей, а не знищив їх. Всі вони люди соціалістичного типу — соціалістичні письменники, соціалістичні поети. Це їхня така ж невід'ємна властивість, як і те, що вони узбеки, або росіяни... невірно думати, що ви нація розрізнених індивідуумів. Ще більшою помилкою було б вважати, що ваш народ складається з людей, які не мають індивідуальностей. Правда у тому, що за 50 років у вашій країні виріс новий тип людини, новий тип особи»¹⁹.

За роки соціалістичного будівництва, підкреслював у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії Л. І. Брежнев, у нашій країні в спільній праці, в боротьбі за соціалізм, у боях на його захист народилися нові гармонійні відносини між класами і соціальними групами, націями і народностями — відносини дружби і співробітництва. Встановлення і розвиток цих відносин забезпечується всім радянським соціалістичним ладом, базується на союзі соціалістичних республік як найбільш життєздатній і досконалій формі устрою державного життя, на політично-державній формі радянського народу як нової історичної спільності.

У всьому світі виявляють великий інтерес до духовного життя, духовної творчості багатонаціонального радянського народу, до радянської культури. На іноземні мови перекладено книги понад двох тисяч радянських авторів, їхні твори друкуються в десятках зарубіжних країн, останніми роками радянські вчені й діячі культури брали участь у більш як 500 міжнародних конгресах і конференціях²⁰.

Радянський багатонаціональний народ свою монолітну згуртованість навколо ленинської партії демонструє одноставним схваленням внутрішньої і зовнішньої політики КПРС, трудовим героїзмом на будовах п'ятирічки, своєю непохитною волею у боротьбі за комунізм.

* * *

Среди вопросов, связанных с возникновением и развитием советского народа как новой исторической общности, несомненный интерес представляют проблемы формирования духовных черт новой общности. Становление этих черт происходит на путях теснейшего единства, всестороннего расцвета и неуклонного сближения всех на-

¹⁷ E. Oberländer. Sowjetpatriotism und Geschichte. Dokumentation. Köln, 1967, S. 9.

¹⁸ H. C. Duijcer, N. H. Frijda. National Character and National Stereotypes. Amsterdam, 1960, S. 158.

¹⁹ «Советская культура» від 16 листопада 1967 року.

²⁰ «Правда» від 3 жовтня 1972 року.

ций и народностей. Именно такое развитие национальных отношений в СССР привело к формированию таких черт советского человека, как преданность делу коммунизма, социалистический патриотизм и интернационализм, высокая трудовая и общественно-политическая активность, непримиримость к эксплуатации и угнетению, к национальным и расовым предрассудкам, классовая солидарность с трудящимися всех стран. Эти новые моральные черты могли возникнуть и развиваться только в условиях социализма, на основе сотрудничества всех наций и народностей. Идейной основой формирования духовных черт советского народа является идеология марксизма-ленинизма, пролетарского интернационализма. Это формирование происходило на путях острой непримиримой борьбы против идеологии и политики буржуазного национализма. Важную роль в духовном развитии советского народа играет советская многонациональная культура, являющаяся синтезом всего лучшего, созданного народами нашей страны. В процессе социалистического и коммунистического строительства возникают и укрепляются общесоветские черты в психологии наций и народностей, формируется психология новой исторической общности людей. Изучение процесса развития духовной общности советского многонационального народа является важной задачей общественных наук.

Єдність інтернаціонального і національного в духовній культурі соціалістичних націй

Поняття «культура» охоплює ту сукупність цінностей, що задовольняють матеріальні і духовні потреби людей, сприяють розвитку і вдосконаленню суспільства та самої людини, а також особливості створення і функціонування цих цінностей в суспільстві. Згідно з головними сферами діяльності людей всю культуру прийнято поділяти на матеріальну і духовну. Остання характеризується цінностями в галузі духовного виробництва, особливостями їх створення, засвоєння і розподілу. Духовна культура — явище історичне. Її розвиток підлягає певним загальним і специфічним закономірностям розвитку суспільства. У кінцевому підсумку воно зумовлюється розвитком виробництва — основи існування людства. Марксизм розглядає культуру як загальнолюдське надбання і як наслідок творчої енергії творчих зусиль усіх народів у засвоєнні і перетворенні оточуючого світу згідно з інтересами суспільства, людини як роду. Культура почала розвиватися в умовах відсутності класового поділу суспільства, її майбутнє пов'язане з безкласовим комуністичним суспільством.

Розвиток культури в антагоністичному суспільстві, як і поступ суспільства взагалі, має суперечливий характер. Успіхи в галузі духовної культури класового суспільства нерідко досягаються ціною страждань і навіть загибелі мільйонів людей, приречення їх на темряву і безкультур'я. Як зазначали основоположники марксизму, в антагоністичному суспільстві *«всякий прогрес духа був досі прогресом на шкоду масі людства, яка потрапляла в усе більш і більш нелюдське становище»*¹.

В антагоністичному суспільстві не всі кращі здобутки людської думки використовуються в інтересах людства. У ньому панівними ідеями, як відомо, є ідеї пануючого класу, інтереси якого на певному етапі починають суперечити поступальному розвитку людства. За таких умов негативні щодо інтересів суспільного поступу духовні цінності насаджуються та протиставляються справжній культурі. Ідеологічна боротьба класів, з якою безпосередньо пов'язаний розвиток духовної культури, часто приводить до того, що навіть ідеї природознавства, що не мають самі по собі класового характеру, але у тій чи іншій формі пов'язані з іншими суспільними ідеями, використовуються реакційними класами.

Основою загальнолюдського змісту культури в усі часи є діяльність народних мас. Народ завжди лишається головним рушієм історії, забезпечує поступальний розвиток суспільства, створює необхідні передумови для розвитку духовної культури і сам створює духовні цінності. Трудящі маси першими усвідомлювали недосконалість суспільного життя, активізували пошуки способів перебудови суспільства відповідно до справді гуманістичних ідеалів, стимулювали розвиток прогресивних

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2, стор. 88.

напрямів у духовній культурі. За словами В. І. Леніна, «розум десятків мільйонів творців створює щось незмірно вище, ніж найбільш велике і геніальне передбачення»². Передові діячі культури антагоністичного суспільства так чи інакше пов'язані з народом, його життям, ідеалами. Вони спираються на суспільно-практичну діяльність і культурні досягнення народу. Потреби виробництва і інтереси прогресивних і пригнічених класів зумовлюють також тенденцію до єднання, взаємопроникнення культур всіх народів, завдяки чому культурний розвиток людства протягом історії здійснювався через зв'язки, взаємовпливи і взаємозбагачення культур різних народів, кращі здобутки духовної культури певного народу перетворювалися у загальне надбання всіх народів. Ця тенденція пробивала собі шлях, долаючи об'єктивні перешкоди, була найважливішим рушієм прогресивного розвитку культури.

Відомо, що всі зрушення в поступальному розвитку духовної культури відбуваються на основі засвоєння і переробки ідейної спадщини минулого. З розвитком суспільства, посиленням зв'язків між народами і континентами ідейна спадщина, на яку спирається духовна культура суспільства, певної епохи, дедалі більше «інтернаціоналізується». Певні досягнення в галузі духовної культури, в якій би частині світу чи країні вони не були здобуті, стають поступово надбанням інших народів, удосконалюючись та розвиваючись згідно з їхніми потребами та створюючи таким чином умови для виникнення нових самобутніх культур.

Від епохи до епохи зростали культурні взаємозв'язки між народами. Навіть за умов нерозвинутих комунікацій стародавнього світу не було ізолюваних один від одного народів. Історія свідчить, що найбільш життєвою і багатою завжди була культура того народу, який в своєму розвитку спирався не тільки на власну культурну спадщину, а й активно сприймав і розвивав культурні досягнення інших народів. Відомо, що певні досягнення стародавньої культури — однієї з найстародавніших культур на Землі — великою мірою пояснювалися тим, що Єгипет підтримував активні зв'язки не лише з багатьма народами Африки, а й з народами Азії.

Досягнення старогрецької культури пояснюються великим впливом на її культуру країн Сходу — Вавилону, Персії, Єгипту, Фінікії. Саме від своїх попередників або сусідів-сучасників на Сході стародавні греки запозичили космологічні уявлення, календар, елементи геометрії і алгебри. Досягнення стародавніх греків у галузі філософії не були б можливими без активного засвоєння грецькими філософами ідей інших народів.

Якщо посилення зв'язків між культурами різних народів, їх взаємовпливу було важливим стимулом розвитку цих культур, то ізолюваність культури, об'єктивно зумовлена чи свідомо підтримувана, завжди негативно позначалася на культурному розвитку. Темпи розвитку культури значно зростають зі зростанням економічного і культурного спілкування народів. Це доводиться хоча б тим фактом, що найбільших досягнень в галузі культури здобували ті народи, які в міру певних об'єктивних обставин активно підтримували зв'язки з іншими народами, з їх культурами. Так, у Європі XVIII ст. центром освіти, філософії, мистецтва була Франція. Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. значних успіхів досягають філософія і література у Німеччині. В XIX ст. духовний розвиток Росії привертає пильну увагу культурного світу. У ці періоди соціально-економічні процеси зазначених країн зумовили добру

² В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 425.

обізнаність представників їхніх культур з культурами інших народів. Так, російські революційні демократи XIX ст., ідеї яких знаменували великі зрушення у розвитку духовної культури людства, виявляли великий інтерес до теоретичних пошуків європейської думки, до досвіду всіх передових країн XIX ст. Ф. Енгельс, даючи високу оцінку російським революційним демократам, зазначав, що вони «знають мови, завдяки чому переважають французів і англійців близьким ознайомленням з рухом різних країн»³. Протягом історії центри світової культури постійно змінювалися, але наступність у засвоєнні і переробці кращих здобутків культурної спадщини завжди зберігалася.

З розвитком капіталізму економічні, а разом з тим і культурні зв'язки посилюються. За капіталізмом, як відомо, діють дві тенденції в національних відносинах: пробудження національного життя, національної самосвідомості, формування націй і національних держав, створення культур з яскраво вираженими національними особливостями, з одного боку, і ломка національних перепон, пов'язана з перетворенням капіталу в інтернаціональну силу, з другого. Створивши економічну базу формування націй, капіталізм створює і об'єктивні передумови інтернаціоналізації життя суспільства і його культури. «Замість старої місцевої і національної замкнутості та існування за рахунок продуктів власного виробництва,— зазначали основоположники марксизму,— приходить всебічний зв'язок і всебічна залежність націй однієї від одної. Це однаковою мірою стосується як матеріального, так і духовного виробництва... Національна односторонність і обмеженість стають все більш і більш неможливими...»⁴.

В. І. Ленін, відзначаючи наявність національних культур з їх специфічними особливостями, разом з тим констатував наявність у кожній національній культурі рис і властивостей, що були узагальненням, концентрацією досвіду розвитку всесвітньої цивілізації, зближували народи, були органічними частками загальнолюдської культури. Ці інтернаціональні елементи є важливими компонентами національної культури. Інтернаціональне не є чимось протилежним національному, бо інтернаціональне виявляє себе через національне. Інтернаціональне — це таке явище, подія в суспільному житті того чи іншого народу, в його культурі, що набирає загальнолюдського значення. Так, лєнінізм виник в Росії, але як вище досягнення передової культури людства він став надбанням усіх революційних сил сучасності в їх боротьбі проти імперіалізму.

Найцінніше в кожній національній культурі набирає інтернаціонального значення, сприяє прогресивному розвитку культури суспільства загалом. Виявити це цінне можна, керуючись критерієм партійності в оцінці культури. У буржуазному суспільстві не може бути якоїсь єдиної національної культури, як не може бути і якоїсь однорідної, єдиної буржуазної нації. В. І. Ленін з цього приводу писав: «Є дві нації в кожній сучасній нації... Є дві національні культури в кожній національній культурі»⁵.

Під цими двома культурами В. І. Ленін розумів панівну, буржуазну, культуру і елементи демократичної і соціалістичної культури. «В кожній національній культурі,— зазначав В. І. Ленін,— є, хоча б не розвинені, елементи демократичної і соціалістичної культури, бо в кожній нації є трудяща і експлуатована маса, умови життя якої

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, стор. 501.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 413.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 15.

неминуче породжують ідеологію демократичну і соціалістичну. Але в кожній нації є також культура буржуазна»⁶. І саме демократична і соціалістична культура, насамперед остання, що починає зароджуватися ще в умовах капіталістичного суспільства, є носієм прогресивного загальнолюдського, інтернаціонального начала культури доби розвинутого класу — пролетаріату, найбільш зацікавленого в прогресивному розвитку суспільства, а, отже, і в узагальненні і використанні всіх здобутків світової культури заради людського прогресу. «Інтернаціональна культура, вже тепер створювана систематично пролетаріатом усіх країн, сприймає в себе не «національну культуру» (якого б то не було національного колективу) в цілому, а бере з кожної національної культури виключно її послідовно демократичні і соціалістичні елементи»⁷.

Саме пролетарі всіх країн, на думку В. І. Леніна, створюють «свою, інтернаціональну культуру, яку давно підготовляли проповідники свободи і вороги гноблення»⁸. Розвиток цієї культури, зміцнення її інтернаціональної основи помітно гальмується за умов капіталізму. Панування буржуазної ідеології тут виявляється в тому, що загальнолюдські і найпрогресивніші елементи тієї чи іншої національної культури придушуються культурою, що виражає вузькокласові егоїстичні інтереси буржуазії? Буржуазія не тільки бореться проти прогресивної культури всередині нації, але й перешкоджає процесові взаємовпливу прогресивних культур різних націй. За капіталізму пануючі класи прагнуть законсервувати ті специфічні риси в житті націй, які їм вигідні, навіть, якщо це вже історично віджилі риси.

На розвитку культури за умов капіталізму негативно позначається також залежність одних народів від інших, свідоме гальмування економічного й культурного розвитку економічно нерозвинутих країн з боку країн, які випереджають їх щодо цього. Як відомо, саме внаслідок політики колоніалізму тривалий час свідомо затримувався розвиток народів Африки, Азії, Південної Америки. Ця політика обмежувала творчі можливості народів у розвитку світової культури. Щоб виправдати політику штучного затримання культурного розвитку одних націй з боку економічно більш сильних, буржуазними ідеологами створюються різні антинаукові теорії про культурну «нерівноцінність» націй, про їхній поділ на «творчі» і нездатні до творчості нації і народності.

Посилення тенденції до інтернаціоналізації культури в ході історичного розвитку — одна з найважливіших ознак культурного прогресу. Великим надбанням загальнолюдської, інтернаціональної культури є марксизм-ленінізм, що виник як узагальнення і дальший розвиток всієї прогресивної світової думки. Марксизм-ленінізм став теоретичною основою революційної перебудови суспільства, побудови соціалізму і створення об'єктивних умов для вільного розвитку соціалістичної культури, зміцнення її інтернаціональної основи. І на сьогодні марксизм-ленінізм є тим вченням, яке, постійно розвиваючись, вбирає в себе усі найкращі досягнення суспільної думки різних народів світу. Великим торжеством ідей марксизму-ленінізму була, зокрема, перемога соціалізму в нашій країні. Соціалізм поклав край соціальному антагонізмові, поділу культури на культуру пануючих і пригноблених, створив умови для формування єдиної за своєю класовою природою і суспільним призначенням

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 8.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 210.

⁸ Там же, стор. 70.

духовної культури. Однею із цих умов було успішне розв'язання національного питання. Ще до Жовтневої соціалістичної революції, закликаючи до єдності трудящих всіх націй, В. І. Ленін водночас наголошував на рівноправності націй, на неприпустимості надання привілеїв якійсь одній нації. Інтернаціональна єдність трудящих у ленінському її розумінні не тотожна відмові від національних особливостей у житті народів і їхніх культур. Після Жовтневої соціалістичної революції В. І. Ленін відзначав, що побудова соціалізму, створення нової, соціалістичної культури — це справа народів різних націй, що населяли нашу країну. Національні особливості, на думку В. І. Леніна, не є перешкодою до розвитку і зміцнення соціалістичної культури. Проте В. І. Ленін виступав проти абсолютизації національних особливостей культури різних народів. Тобто ленінське розуміння культури спрямоване як проти космополітичних, так і націоналістичних поглядів на це питання.

Соціалізм створює для розвитку культури найсприятливіші умови. До них, зокрема, належить перехід усіх матеріальних засобів розвитку культури до рук трудящих, відсутність антагоністичних класів, політика Комуністичної партії та Радянської держави, що спрямована на захист та зміцнення демократичних засад розвитку культури, а також те, що вона служить не купці обраних осіб, а мільйонам трудящих. Усе це приводить до закономірного за соціалізму прискореного розвитку культури всіх соціалістичних націй. Прикладом цього може бути хоча б культура Радянської України.

Україна — це республіка повної грамотності. Більшість населення, що працює, має вищу і середню освіту. В народному господарстві працює понад 2,5 мільйона спеціалістів (в 13 разів більше, ніж у всій Росії до революції). На кожні 10 тисяч чоловік у республіці припадає 74 інженери (в США — тільки 38). У школах, вузах, у середніх спеціальних та інших утворчих закладах навчається третина усього населення республіки. В УРСР створені усі необхідні умови для розвитку творчої наукової думки. В складі АН УРСР — близько 10 тисяч наукових співробітників. Відомі великі досягнення України в галузі художньої літератури та мистецтва загалом. Яскраві дані про розквіт культури можна було б навести і щодо інших радянських республік.

Розквіт культур соціалістичних націй забезпечується зокрема тим, що вони розвиваються на основі повного використання і узагальнення всього найціннішого і найпрогресивнішого, що є в здобутках культури всіх народів. За соціалізму зникають ті перешкоди, які чинились в експлуататорському суспільстві пануючими, реакційними класами у справі сприйняття і дальшого розвитку всього прогресивного з культури минулого. Соціалізм ліквідує і породжувану капіталізмом відчуженість однієї нації від іншої, усуваючи тим самим ґрунт для передсудів, що негативно позначалися зокрема на розвитку культури народів нашої країни, обмежували закладені в культурах цих народів можливості щодо взаємопливу та взаємозбагачення.

Досягнення наукової думки, передові для свого часу соціологічні ідеї, мрії про справедливий суспільний лад, передові естетичні ідеали, найкращі моральні якості, що насамперед формувалися в середовищі трудящих, — все, що було виявом творчої людської думки, спрямованої ідеалами гуманізму, прагненням до вдосконалення суспільного життя, встановлення гармонії в суспільних відносинах, стає надбанням соціалістичної культури, розвивається нею у нових історичних умовах, на якісно новій світоглядній основі. За роки Радянської влади видано і

перевидано твори майже усіх видатних мислителів, письменників і поетів країн світу, Заходу і Сходу, зберігаються різні пам'ятки культури минулого, твори образотворчого мистецтва тощо.

Ще в перші роки Радянської влади В. І. Ленін про нову соціалістичну культуру писав: «Без ясного розуміння того, що тільки точним знанням культури, створеної всім розвитком людства, тільки переробленням її можна будувати пролетарську культуру — без такого розуміння нам цього завдання не розв'язати. Пролетарська культура не є... вигадка людей, які називають себе спеціалістами по пролетарській культурі. Це все цілковита нісенітниця. Пролетарська культура повинна стати закономірним розвитком тих запасів знання, які людство виробило під гнітом капіталістичного суспільства, поміщицького суспільства, чиновницького суспільства»⁹.

В. І. Ленін піддав нищівній критиці ідеї пролеткультівців у галузі культурного будівництва, заперечення ними культурної спадщини, намагання відмежувати пролетарську культуру від кращих надбань світової культури минулого. Розвиток соціалістичної культури, відома річ, передбачає заперечення досоціалістичної культури, але «не голе заперечення, не пусте заперечення, не скептичне заперечення» старого, а як «момент розвитку, з вдержанням позитивного»¹⁰.

Марксистсько-ленінське розуміння соціалістичної культури, шляхів її розвитку несумісне не тільки з нігілістичним ставленням до культурної спадщини минувшини, а й з нехтуванням кращими досягненнями сучасної культури буржуазного суспільства. Відомо, що поняття «культура буржуазного суспільства» не тотожне поняттю «буржуазна культура». У буржуазному суспільстві поряд з реакційною за своїм ідейним спрямуванням культурою розвивається й прогресивна культура. Крім того, саму духовну культуру суспільства не можна зводити до ідеології; її органічною частиною є природничі й технічні науки, конкретні досягнення і висновки яких треба всіляко використовувати для розвитку соціалістичної духовної культури. Радянська держава прагне до встановлення міцних контактів між науковими силами нашої країни і вченими інших країн, а серед них і буржуазних, щоб обмінятися науковою інформацією, методикою проведення досліджень, обговорення актуальних проблем тощо. Але тут слід зазначити, що політика імперіалістичних держав набагато ускладнює культурний взаємообмін між народами, навіть в таких галузях знання, як природознавство і технічні науки.

Найважливішим рушієм процесу інтернаціоналізації соціалістичної культури є закономірне для соціалізму зближення націй, яке відбувається одночасно з їхнім розквітом. Основою зближення націй за соціалізму є єдність соціалістичних виробничих відносин, єдина соціалістична система господарства, єдність завдань, які вирішуються творчими зусиллями всіх радянських народів. Саме це зумовлює вироблення єдиного соціалістичного змісту духовної культури різних соціалістичних націй.

Соціалістична культура нашого суспільства становить єдине культурне утворення, в яке органічно вплітаються національні за своєю формою культури. У звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їзду партії зазначалося: «Національні і тому надзвичайно різноманітні за формою культури народів, які об'єднались в братній сім'ї Союзу Радянських Соціалістичних Республік, становлять разом з тим єдину за своїм соціалістичним змістом культуру нашого суспільства».

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 251.

¹⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 38, стор. 209.

лістичним змістом культуру, пройняту пафосом комуністичного будівництва, загальним піклуванням про благо і розквіт нашої великої багатонаціональної Батьківщини»¹¹.

Відсутність будь-яких перешкод на шляху культурного спілкування націй за соціалізму, обміну їх кращими культурними досягненнями приводить до вирівнювання рівнів культурного розвитку різних народів, зумовлює прискорення темпів розвитку соціалістичної культури загалом. На зазначений процес благотворний вплив робить політика Радянської держави, спрямована на ліквідацію будь-яких форм штучного гальмування культурного розвитку народів, свідомої підтримки духовної нерівності їх, що були і є за капіталізму. Відомо, що до Жовтневої соціалістичної революції культури націй, що входили до складу Росії, перебували на різних рівнях свого розвитку. Якщо одні народи мали свою високорозвинуту культуру, то інші не мали навіть писемної мови. Саме активна взаємодія культур, культурна допомога одних народів іншим дозволили багатьом націям нашої країни подолати культурну відсталість, посилити свою активну роль у розвитку соціалістичної культури. Адже, чим більше розвивається культура тієї чи тієї нації, тим більший вклад вона спроможна зробити в загальну скарбницю соціалістичної культури. Допомога більш розвинених націй менш розвиненим у їхньому культурному розвитку тепер поступила місцем процесові взаємозбагачення національних культур у нашій країні, який сприяє швидкому зростанню культур соціалістичних націй, всієї соціалістичної культури загалом.

Міцному єднанню, процесові взаємодії культур соціалістичних націй сприяють не тільки чинники об'єктивного характеру, а й суб'єктивний чинник, а саме політика Комуністичної партії, спрямована на посилення взаємозв'язків і взаємовпливів між культурами соціалістичних націй. Комуністична партія бореться з виявами національної обмеженості. Вона спрямовує роботу у справі вдосконалення організаційних форм культурного спілкування радянських народів, посилення активної участі мас у розвитку культурних взаємозв'язків. У практику життя нашої країни увійшли декади, тижні, місячники братніх літератур, мистецтва національних республік у Москві, в столицях союзних і автономних республік, а також інші форми культурних зв'язків та культурного обміну. В країні провадиться велика робота щодо здійснення перекладів творів російських письменників на мови різних національностей, а також творів письменників національних республік на російську мову.

Активізація взаємозв'язків і взаємовпливів культур соціалістичних націй, їх взаємозбагачення сприяють ще більшому зміцненню їхньої інтернаціональної основи. Серед закономірностей розвитку культур соціалістичних націй насамперед слід відзначити постійне зміцнення ідейної єдності цих культур, що відбувається в процесі комуністичного будівництва, а також у боротьбі з пережитками минулого, з впливом буржуазної ідеології та інших ворожих інтересам радянського народу явищ духовного життя. Ця закономірність виявляється протягом всієї історії існування соціалістичних націй.

Зміцнення інтернаціональної основи культури соціалістичних націй знаходить своє вираження не лише в змісті цих культур. Воно виявляється і в розширенні і зміцненні інтернаціональних елементів у їхній формі. Компонентами національної форми культур є національна мова, особливості національної психології, характеру побутових і трудових

¹¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., 1966, стор. 62.

традицій і звичаїв, пов'язаних з історичними і природними умовами розвитку націй тощо. У національній формі культури відбувається процес постійної зміни, відмирання всього старого, що не здатне вже виражати нового змісту культур соціалістичних націй, збереження і дальший розвиток тих елементів національної форми, що не суперечать новому змістові або здатні до його вираження. Як сказано в Програмі КПРС, «національні форми не костеніють, а видозмінюються, вдосконалюються і зближуються між собою, звільняючись від усього того, що застаріло, суперечить новим умовам життя»¹².

Буржуазні теоретики висувують теорії, згідно з якими особливості націй і їх культур становлять щось незмінне, раз назавжди дане. Неповторні риси національних культур, на їхню думку, визначаються якоюсь незмінною «душею» нації або незмінною природою представників певних націй. Цей підхід до національних культур є метафізичним, заснованим на антинауковому відриві культури від її матеріальної основи, від соціально-економічних і конкретно-історичних умов їхнього розвитку. Він спростовується історичним розвитком націй взагалі і соціалістичних особливо, які розвиваються в умовах братнього єднання і творчого спілкування.

У ході соціалістичного будівництва склалася така нова історична спільність, як радянський народ, якому притаманні спільні для усіх радянських людей духовні риси, зокрема риси характеру. Зазначимо, що чистих національних характерів взагалі ніколи не існувало. В характері людей будь-якої нації завжди виявлялися риси, спільні з рисами характеру представників інших націй. В національному завжди було й інтернаціональне, загальнолюдське, як наслідок загальних закономірностей розвитку людського суспільства і його культури, як наслідок спілкування народів між собою. На національних характерах досоціалістичного суспільства позначався і позначається тепер в буржуазних країнах класовий поділ суспільства. Кращі загальнолюдські риси характеру формувалися насамперед у середовищі трудящих.

У характері радянських людей склалися і щоразу зміцнюються такі найцінніші моральні риси, як «відданість справі комунізму, соціалістичний патріотизм та інтернаціоналізм, висока трудова і громадсько-політична активність, непримиренність до експлуатації і гноблення, національних і расових передсудів, класова солідарність з трудящими всіх країн»¹³. Ці спільні в характері радянської людини риси виявляються у національно забарвленій формі, зокрема у своєрідності виявлення почуттів, у різноманітності манер поведінки, смаків та звичок. Цим не слід нехтувати, але й не можна обмежувати характеру різних соціалістичних націй лише специфічними особливостями його вияву, не бачити в ньому інтернаціональних, загальних для всіх соціалістичних націй рис, що дедалі більше зміцнюються і становлять головну основу їх життєдіяльності. Характер радянської людини є на даному етапі розвитку нашого суспільства органічною єдністю національного й інтернаціонального. Виявляється також тенденція до щоразу більшого зміцнення в ньому інтернаціональних моментів, сторін.

Як відомо, найстійкішими в житті кожного народу, нації є їх традиції. Саме в них виявляються національні особливості. Важливою ознакою традицій є їхня спадкоємність, сприйняття норм поведінки і способу життя наступними поколіннями у попередніх. За соціалізму

¹² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 99.

¹³ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС, К., 1972, стор. 17.

деякі національні традиції лишаються без істотних змін, інші, зберігаючи свою національну форму, наповнюються новим, соціалістичним змістом, а ті, що не відповідають сучасним умовам життя, світогляду, психології і смакам людини соціалістичного суспільства, поступово зникають. Ці процеси не є наслідком якоїсь свідомої денационалізації, як твердять наші ідейні вороги, вони є виявом життєдіяльності націй за нових історичних умов, що відображаються у певних нових рисах національних культур.

Характерною особливістю розвитку соціалістичних націй є виникнення в їхньому житті нових, єдиних для всіх їх традицій, зокрема — традиції радянського патріотизму, дружби і взаємодопомоги народів, інтернаціональної солідарності. Невід'ємною частиною побутової культури всіх соціалістичних націй стали загальнорадянські свята — роковини Великого Жовтня, День Конституції СРСР, День Перемоги, День восьмого березня, День першого травня і т. д. Традиційними для всіх соціалістичних націй є також трудові свята, пов'язані з відзначенням героїв праці, вшануванням професій тощо. Багатими спільними рисами оновлюються й традиційні для всіх народів обряди, присвячені важливим подіям в житті людини: народження, вступу в шлюб, вшанування пам'яті померлих і т. д.

Найважливішим компонентом, що визначає національну форму культури, є мова. За роки Радянської влади мови народів нашої країни зазнали бурхливого розвитку. В соціалістичному суспільстві не існує будь-яких мовних, як і національних привілеїв, створені всі умови для розвитку національних мов. Саме завдяки цьому понад 40 народів, що не мали колись своєї писемності, в наш час здобули її і мають тепер розвинену літературну мову. В кожній республіці існує широка мережа національних шкіл, технікумів, вузів, бібліотек, театрів, мільйонними тиражами видається наукова і художня література. Лише за 1970 рік, наприклад, мовами народів Середньої Азії і Казахстану видано 2603 книжки загальним тиражем 46,9 мільйона примірників. У цих республіках національними мовами виходить друком 400 газет разовим тиражем в 5,8 мільйона примірників і 105 журналів тиражем в 117 мільйонів примірників на рік. Тільки за Радянської влади тут з'явилися театри національними мовами.

Процес розвитку національних мов буде продовжуватись далі, бо в наш час, як свідчать факти, більшість населення нашої країни розмовляє мовою своєї національності. Отже, національна мова залишається головним засобом спілкування народів СРСР. Але поряд з розвитком національних мов відбувається процес посилення ролі російської мови як мови міжнаціонального спілкування.

Наші ідейні вороги факт посилення ролі російської мови як мови міжнаціонального спілкування прагнуть витлумачити, як процес русифікації, але такі висновки — наслідок фальсифікації дійсності, класової ненависті до соціалістичної культури. Адже всім відомо, що вивчення російської мови в нашій країні справа цілком добровільна. Крім того, вивчення мови будь-якого іншого народу не є перешкодою для розвитку національної мови і культури. Навпаки, таке вивчення тільки сприяє розвитку національної культури. Через мову, яка вивчається поряд з рідною, засвоюються кращі здобутки культури інших народів. Це стосується особливо російської мови, тяжіння до якої, як мови міжнаціонального спілкування народів нашої країни, має свої основи. Як правильно зазначає в своїх працях М. С. Джунусов, виділенню саме російської мови, як мови міжнаціональної, у нашій країні сприяли такі чинники, як чисельність російського населення в країні (55 процентів

усього населення СРСР); близькість російської мови до мов таких братніх народів, як українці і білоруси, що разом з росіянами становлять три чверті всього населення Радянського Союзу; розселення російського народу на територіях усіх братніх республік, що склалося історично; високий розвиток російської культури. Важливим чинником, що зумовив згадану роль російської мови, є й те, що саме російський народ відіграв вирішальну роль в революційному русі, у здійсненні Жовтневої соціалістичної революції. Крім того, відомо, що російська мова належить до найрозвиненіших мов світу і робить значний вплив на формування словникового фонду мов інших народів нашої країни. Разом з тим російська мова також збагачується за рахунок мов народів СРСР. За даними дослідників, 70—80 процентів нових науково-технічних, суспільно-політичних та інших термінів, що вживаються в мовах більшості народів СРСР, є запозиченими з російської мови, а через неї й з мов інших народів. За переписом населення СРСР 1970 року російську мову своєю рідною визнають 13 мільйонів чоловік інших національностей. 41,9 мільйона чоловік назвали російську мову другою мовою, якою вони вільно володіють.

Процес добровільного вивчення поряд з рідною мовою і мови російської є позитивним явищем, бо це сприяє взаємному обміну досвідом і залученню кожної нації і народності до кращих досягнень культури всіх інших народів, а також і всієї світової культури.

Дальшому зміцненню дружби народів нашої країни, єднанню їх культур сприяє повага до мови і культури народу кожної республіки з боку представників інших національностей, що проживають на її території. Світогляд, що є панівним у нашій країні, принципи інтернаціоналізму несумісні з будь-якими виявами зневаги до мови, яка є рідною для більшості населення відповідної республіки.

Культурне єднання соціалістичних націй, посилення інтернаціональних моментів у їх культурах аж ніяк не зачіпає національної своєрідності останніх. Радянські народи розвивають свою культуру в формах, що відповідають її національним особливостям. Ствердження інтернаціонального в національному відбувається за умов, якщо воно відповідає національним потребам, і при збереженні найважливіших рис національної форми. Але в самій цій формі і змісті, який вона виражає, відбуваються зміни, що є наслідком соціально-політичних умов життя цих націй, їх взаємозбагачення, взаємопроникнення їхніх культур.

Розширення сфери інтернаціонального в культурах соціалістичних націй є яскравим свідченням процесу формування майбутньої комуністичної культури. Розквіт і дедалі ширше зближення націй в майбутньому закономірно приведе до злиття націй і національних культур в єдину загальнонародську культуру, яка становитиме синтез найкращого з культурних надбань усіх народів. Злиття націй і їхніх культур — це справа майбутнього, воно має відбутися внаслідок об'єктивних законностей розвитку націй в умовах комуністичного суспільства. Будь-який нігілізм щодо національного поступу, розвитку національних культур, зокрема національних мов, несумісний з політикою нашої партії, з науковим підходом до проблем культури, що виключає суб'єктивізм, волюнтаризм, нехтування об'єктивними законами розвитку суспільства.

Марні спроби буржуазних ідеологів довести, ніби мета КПРС полягає в штучному форсуванні злиття всіх націй в єдину націю «радянсько-російського типу», як пише, скажімо, заступник директора Російського дослідницького центру в Гарвардському університеті Р. Пайпф. Керуючись положеннями марксизму-ленінізму, КПРС виходить у прак-

тичний політиці з того, що людство прийде до злиття націй, а отже й культур у процесі їх тривалого всебічного розквіту і дедалі більшого зближення.

Буржуазні ідеологи зводять наклепи на нашу культуру, роблять спроби підірвати її з середини за допомогою протаскування націоналістичних передсудів, здійснення ідеологічних диверсій. З ними спілкуються і сучасні праві ревізіоністи, що галасують про якийсь особливий «демократичний соціалізм», який насправді означає відновлення буржуазної демократії в соціалістичних країнах. Ревізіоністів не влаштовують інтернаціональна єдність культур соціалістичних націй в нашій країні, керівна роль Комуністичної партії і Радянської держави в їхньому розвитку. Проте закономірності, за якими розвиваються соціалістичне суспільство і його культура, виявляють себе незалежно від бажань наших ідейних ворогів. Ці закономірності визначають бурхливий розвиток багатонаціональної радянської культури, яка разом з культурою інших соціалістичних країн є великим етапом на шляху формування справді гуманістичної загальнолюдської культури.

* * *

Важнейшим двигателем культурного прогресса была тенденция к единению, взаимопроникновению, взаимообогащению культур различных народов. Отсутствие простора для выявления этой тенденции в антагонистических общественно-экономических формациях значительно сужает возможности культурного развития человечества и общественного прогресса в целом. Противоречие между возможностями единения и взаимообогащения прогрессивной духовной культуры различных наций и теми препятствиями, которые возникают на пути к реализации указанных возможностей, особой остроты достигает в период господства капиталистических общественных отношений.

Социализм уничтожает социальный антагонизм, успешно решает национальные вопросы, обеспечивает все условия для ускоренного развития культуры на основе свободного общения и взаимообогащения культур различных народов. В результате этого расширяется интернациональная основа развития культур социалистических наций, что ведет к усилению в них общих черт как в содержании (прежде всего), так и в форме. Усиление сферы интернационального в культуре социалистических наций не исключает их национального своеобразия. Советские народы развивают свою культуру в формах, соответствующих их национальным особенностям. Но в то же время в самих этих формах так же, как и в содержании, которое они выражают, происходят изменения, соответствующие объективным конкретно-историческим условиям развития культур социалистических наций.

Расширение сферы интернационального в культурах социалистических наций является ярким свидетельством процесса формирования будущей общечеловеческой коммунистической культуры, которая станет итогом развития всего лучшего из культурных достижений всех народов.

22 вересня в Інституті філософії АН УРСР відбулося засідання Наукової ради АН УРСР з проблем історичного матеріалізму, де було розглянуто стан розробки в республіці філософських проблем соціалістичного інтернаціоналізму і патріотизму. Нижче друкуємо зміст доповіді, представленої бюро Наукової ради.

Про розробку в республіці проблем соціалістичного інтернаціоналізму і радянського патріотизму

У Постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» відзначається: «Всесвітня історія ще ніколи не бачила у взаємовідносинах десятків націй і народностей такої непорушної єдності інтересів і цілей, волі і дій, такої духовної спорідненості, довір'я і взаємного піклування, які постійно виявляються в нашому братньому союзі». Згуртування понад ста соціалістичних націй і народностей нашої країни, їхній бурхливий господарський і культурний розвиток, утвердження єдиної соціалістичної ідеології — такі досягнення соціалізму у вирішенні національної проблеми, яку неспроможний розв'язати будь-який інший лад. Побудовані на соціалістичному інтернаціоналізмі відносини народів породжують якісно новий соціальний фактор, нову рушійну силу розвитку суспільства — дружбу трудящих різних національностей, їхнє співробітництво і взаємодопомогу в інтересах прогресу і соціалізму. Яскраве підтвердження цього — монолітність і могутність Союзу РСР, піввіковий ювілей якого відзначає радянський народ і все прогресивне людство.

Вирішення національного питання в СРСР, проте, не означає, що для Країни Рад вже поринули у забуття проблеми розвитку націй і народностей, міжнаціональної свідомості, боротьби інтернаціоналізму проти проявів націоналізму тощо.

Остаточна перемога соціалізму в СРСР, успіхи у будівництві комунізму на сучасному етапі ознаменувалися тим, що на повну силу діють закономірності розвитку націй і їхнього зближення, а також вирівнювання рівнів економічного й культурного розвитку. Врахування закономірностей розвитку й зближення націй і народностей СРСР — головна передумова наукового дослідження національного питання.

Марксизм-ленінізм, показуючи закономірності революційного перетворення су-

спільства, приділяє постійну увагу національному питанню, бо соціальний прогрес неможливий без врахування національних проблем в житті окремих народів, у міжнаціональних відносинах.

Постійну увагу розвитку марксистсько-ленінського вчення про нації і національні відносини в умовах комуністичного будівництва приділяють з'їзди КПРС. Зокрема, XXIV з'їзд КПРС дав глибоке теоретичне обґрунтування і накреслив конкретні шляхи у вирішенні проблем розвитку і зближення націй, народностей, зміцнення їхньої дружби і всебічного співробітництва, дальшого зміцнення й розвитку радянського народу як нової історичної спільності людей, виховання трудящих у дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму.

Останні п'ять років розвитку радянського суспільства, що проходили під впливом історичних рішень XXIII та XXIV з'їздів КПРС, ознаменувалися подальшим розширенням та ідейним поглибленням досліджень радянських вчених, у тім числі суспільствознавців нашої республіки з питань соціалістичного інтернаціоналізму та патріотизму. Грандіозні масштаби сучасного міжнародного робітничого і комуністичного руху та всезростаючий глобальний вплив світового соціалізму, що було переконливо показано Міжнародною нарадою комуністичних та робітничих партій (1969 р.), зростання міжнародного значення комуністичного будівництва в СРСР, утвердження в нашій країні суспільства розвинутого соціалізму з притаманними йому закономірностями соціальної єдності, розвитку та зближення соціалістичних націй — все це зумовило особливу активність та ідейну значимість розробки проблем соціалістичного інтернаціоналізму та радянського патріотизму.

Головний зміст роботи вчених республіки у висвітленні проблем соціалістичного інтернаціоналізму та радянського патріо-

тизму, як і в інших галузях суспільної науки, визначався подальшим творчим засвоєнням лєнінської ідейної спадщини у зв'язку з значною подією в житті радянського суспільства — 100-річчям від дня народження В. І. Лєніна. Більш глибоко досліджувалася зокрема питання практичного втілення лєнінських стратегічних настанов щодо розв'язання національного питання та втілення принципів соціалістичного інтернаціоналізму у соціалістичному та комуністичному будівництві на Україні.

Лєнінська ідейна спадщина завжди була ідеологічним дороговказом для трудящих Радянської України. Україні В. І. Лєнін присвятив 700 своїх праць, вважаючи, що друга в СРСР за кількістю населення Українська республіка є важливою ланкою здійснення інтернаціональної програми в національному будівництві СРСР. Аналізів цих лєнінських інтернаціоналістських принципів розвитку радянського народу і в його складі української соціалістичної нації присвячено значну літературу¹.

Увагу привертають великі монографії М. Куліченка і В. Маланчука «В. І. Лєнін і розв'язання національного питання на Україні» (К., 1971) й В. Ю. Маланчука

¹ Торжество лєнінських принципів пролетарського інтернаціоналізму. Львів, 1971; В. І. Лєнін і формування комуністичних суспільних відносин. К., 1971; В. А. Чирко. Про праці В. І. Лєніна «Критичні замітки з національного питання» і «Про право націй на самовизначення». К., 1969; великий і багатоплановий праці проаналізував Л. Е. Беренштейн, В. В. Горак. Животворна сила лєнінської національної політики КПРС. «Комуніст України», К., 1972, № 2; Дружба народів СРСР — велике завоювання лєнінської національної політики КПРС. К., 1969; М. Куліченко, В. Маланчук. В. І. Лєнін і розв'язання національного питання на Україні. К., 1971; В. Е. Маланчук. Исторический опыт КПСС по решению национального вопроса и развитию национальных отношений в СССР. М., 1972; В. Ю. Маланчук. Развитие наций и международных отношений в СРСР на современном этапе. «Філософська думка», 1972, № 4; А. О. Молодцова. В. І. Лєнін про захист соціалістичної Вітчизни як вищий інтернаціональний обов'язок радянського народу. «Питання наукового комунізму». К., 1969, № 7; В. М. Токар. Лєнінське вчення з національного питання і деякі проблеми співвідношення національного та інтернаціонального в духовній культурі. «Вісник ордена Лєніна Львівського політехнічного інституту», № 33, К., 1969; В. К. Сульженко. В. І. Лєнін про інтернаціоналізацію всіх сторін життя націй як провідну тенденцію їхнього розвитку. «Вісник Львівського ордена Лєніна політехнічного інституту», № 52, Львів, 1971.

«Исторический опыт КПСС по решению национального вопроса и развитию национальных отношений в СССР» (М., 1972).

В цих працях на цікавому фактичному матеріалі змістовно розкрито революційне значення лєнінської програми національного будівництва в СРСР і переконливо показано, що історичний досвід Української Радянської Соціалістичної Республіки є підтвердженням та втіленням настанов лєнінської ідейної спадщини. Розкриваючи залежність національних відносин від магістральних шляхів соціального прогресу, спрямування партією і урядом розвитку радянських республік, і в їх числі УРСР на будівництво комунізму в нашій країні, монографії М. Куліченка і В. Маланчука на фактах висвітлюють соціалістичний інтернаціоналізм як закон розвитку соціалістичних націй. Разом з цим в обох монографіях показано, що соціалістичне розв'язання національного питання в СРСР є об'єктивною основою життєвості та сили соціалістичного інтернаціоналізму.

Суспільствознавці республіки останнім часом приділяли багато уваги висвітленню питань соціалістичного інтернаціоналізму як функції соціального прогресу сучасності, головний зміст якого зумовлюється боротьбою соціалізму і капіталізму². Найбільш вагомою у цьому аспекті є колективна праця «Торжество лєнінських принципів пролетарського інтернаціоналізму». У цій великій і багатопроbleмній праці проаналізовано новий лозунг пролетарського інтернаціоналізму, вироблений Міжнародною нарадою комуністичних і робітничих партій (1969 р.) — лозунг єдності народів соціалістичних країн, міжнародного пролетаріату і демократичних сил у країнах капіталу в боротьбі проти імперіалізму, за мир, національну незалежність, соціальний прогрес та соціалізм. У ній розкрито пролетарський інтернаціоналізм як основу всебічного співробітництва комуністичних партій. Велике місце у згаданій праці посідають дослідження процесу розвитку та зближення націй. Новим важливим моментом в аналізі проблем пролетарського інтернаціоналізму є його розкриття авторами як принципу радянської національної державності. У книзі розкрито розширення інтернаціонального змісту та ролі радянської держави в управлінні національними процесами у розвинутому соціалістичному суспільстві.

Велику увагу в дослідженні проблем со-

² Торжество лєнінських принципів пролетарського інтернаціоналізму. Л., 1971; В. І. Лєнін і формування комуністичних суспільних відносин. К., 1971; А. Лихолат. Пролетарський інтернаціоналізм — основа єдності та братської взаємодопомоги советських народів.— «Під знаменем лєнінізму», 1970, № 4; В. Чирко. Утворення і розвиток Союзу РСР — торжество лєнінської національної політики. «Під прапором лєнінізму», 1971, № 24.

ціалістичного інтернаціоналізму вченими республіки приділено питанню про діалектичне поєднання інтернаціональних інтересів трудящих з їхніми національними інтересами, що втілюється у радянському патріотизмі. Найбільш широким дослідженням цих питань є монографія А. Доронченкова, О. Макаренка, Ю. Римаренка «Єдність інтернаціональних і національних інтересів трудящих». У ній так само як і в інших працях³ з питань інтернаціоналізму, розглядається у зв'язку з даною проблемою єдність трьох головних революційних сил сучасності — світової соціалістичної системи, міжнародного робітничого і комуністичного руху та національно-визвольного руху. Автори дивляться на соціалістичний інтернаціоналізм як на важливий фактор соціального прогресу, найактивнішу протидію «глобальній» стратегії імперіалізму. Заслуговує на увагу аналіз тези про необов'язковість неповторних особливостей будівництва соціалізму в різних країнах. Автори справедливо твердять, що особливості будівництва соціалізму можуть виявлятися не в кожній окремій країні, а стосовно кількох країн. При цьому наголошується на думці про діалектичну рухливість форм інтернаціональної співдружності народів у боротьбі проти імперіалізму та у будівництві соціалізму. Автори досліджують також умови виникнення та прояву соціалістичного інтернаціоналізму.

Аналізуючи особливості соціалістичного інтернаціоналізму, автори монографії показали діалектичну єдність соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму. Важливим є те, що розкривається міжнародний характер соціалістичного патріотизму, підкреслюється, що патріотизм полягає у відданості і вірності не тільки своїй країні, а й усій соціалістичній сутності.

Характерною особливістю досліджень з питань соціалістичного інтернаціоналізму та патріотизму за останні роки є поєднання аналізу світоглядних питань інтернаціональних процесів з увагою до реальних проблем, з конкретизацією досліджень у галузі національних відносин. Новим кроком у дослідженні проблем соціалістичного патріотизму та інтернаціоналізму є збірник праць «Строительство коммунизма и проблемы сближения наций» (К., 1969), «Строительство коммунизма и проблемы интернационального воспитания» (К., 1969), «Национальное и интернациональное в жизни народа» (Материалы межреспубликанской научной конференции. Вып. 1—4, Киев, 1970).

³ Г. Л. Нікольников. Інтернаціоналізм і націоналізм — неперимиренні світогляди. К., 1969; С. Й. Шнєло. Сучасний етап у розвитку національних відносин в СССР. К., 1969; Ф. Я. Горюховський. Соціалістичні нації — нації нового типу. К., 1970.

У цих великих працях досліджуються закономірність та об'єктивність інтернаціональних процесів, загальні закони становлення інтернаціональних відносин, роль суб'єктивного фактору в їх здійсненні. Не випущено з уваги також соціальні основи пролетарського інтернаціоналізму. Важливими питаннями, що їх порушено у згаданих працях, є інтернаціональні основи національного життя, процеси освоєння культурних цінностей соціалістичних націй, створення СРСР як реалізація інтернаціональних основ соціалістичних націй, інтернаціональне значення створення матеріально-технічної бази комунізму, а також застосування принципу соціалістичного інтернаціоналізму в практиці взаємозв'язків соціалістичних країн⁴.

Цікавий підхід до проблеми класового і національного в суспільному розвитку, національного й інтернаціонального в соціалістичному патріотизмі⁵.

Для вивчення світоглядних питань теорії соціалістичного інтернаціоналізму істотне значення має висвітлення актуальних тем, що їх піднято І. П. Головахою та І. П. Стогнієм⁶. Йдеться про гуманістичний характер ідеології і політики пролетарського інтернаціоналізму та про працю як вива соціалістичного патріотизму й інтернаціоналізму. Розкриваючи нерозривність інтернаціоналізму і гуманізму, І. П. Головаха показує, що гуманістичний характер інтернаціональних відносин полягає в тому, що власником національних та загальносоюзних багатств у СРСР є народ. Привертає увагу розгляд таких явищ, як істина, добро та краса, що виступають елементами інтернаціональних відносин. Важливим є також аналіз руху за комуністичну працю як прояв радянського патріотизму. І. П. Стогній переконливо показує, що працелюбність та суспільна

⁴ В. А. Лівєнцов. Інтернаціональне значення строительства коммунизма в СССР; П. Д. Коваль. Против современных фальсификаций ленинских методологических принципов пролетарского интернационализма. У зб. «Строительство коммунизма и проблемы сближения наций». К., 1969.

⁵ В. К. Сульженко. О соотношении классового и национального в общественном развитии; Р. Я. Мирский. Соотношение национального и интернационального в социалистическом патриотизме. У зб. «Национальное и интернациональное в жизни народа». Вып. 1. К., 1970; В. Т. Оратовский. Советский патриотизм и социалистический интернационализм. «Коммунист Украины», 1972, № 5.

⁶ И. П. Головаха. Гуманистический характер идеологии и политики пролетарского интернационализма; И. П. Стогний. Труд как проявление советского патриотизма и социалистического интернационализма. Зб. «Строительство коммунизма и проблемы сближения наций».

активність є визначальними критеріями радянського патріотизму.

З конкретними питаннями процесів інтернаціоналізації знайомлять Й. Н. Глускін та Ф. Я. Горовський⁷. Їх цікавить процес переходу від нарізного розселення в СРСР до різно- і багатонаціонального розселення в районах інтенсивного економічного та господарського розвитку. Аналіз багатонаціональності розселення та мобільності населення є новим питанням, що його порушили радянські суспільствознавці. У статті Й. Н. Глускіна зокрема показано, що потреба у взаємодії націй все більше зростає з розвитком націй. Автор виявляє, що у Радянському Союзі вперше в історії утверджується взаємодія народів як природна потреба в розвитку народів, на протипагу здебільшого односторонньої взаємодії народів, характерній для буржуазного світу. Досліджується також процес злиття малих етнічних груп з великими націями у СРСР та роль міжнаціональних шлюбів у розвитку міжнаціональної консолідації народів. Новий якісний ступінь у розвитку консолідації соціалістичних націй досліджує Ф. Я. Горовський. Автор показує, що за соціалізму консолідація є проявом розквіту націй і неминує веде до інтернаціональної єдності народів СРСР.

Однією з актуальних та важливих проблем, що стоять перед радянськими суспільствознавцями у вивченні соціалістичного інтернаціоналізму та патріотизму, є зближення класів та соціальних груп в СРСР, яке втілюється у новій історичній спільності — радянському народі. Ці процеси відбуваються на основі марксистсько-ленінського світогляду, який виражає соціалістичний інтернаціоналізм і комуністичні ідеали робітничого класу. Аналізові братерства народів СРСР, нової історичної спільності людей, що її особливою радянський народ, загальнорадянських традицій та рис присвячено багато праць радянських учених⁸. В останні роки з таких пи-

тань публікувалися статті О. М. Горпинка, М. І. Великолуга, А. І. Доронченкова, В. М. Гончарова, В. Ф. Панібудьласка, А. Д. Скабі. У цих працях показано трансформацію внутрішньонаціональної консолідації за соціалізму в міжнародну та міжнаціональну консолідацію. Розкрито універсальність міжнаціональної консолідації за соціалізму, тобто вона розглядається як процес, що охоплює усі соціалістичні нації.

Дослідники аналізують радянський народ як вищу форму, вищий ступінь об'єднання людей в сучасну епоху, розкривають інтегративні якості радянського народу, багатогранність зв'язків, що єднують усі соціалістичні нації. А. І. Доронченков розглядає економічні, політичні і ідеологічні основи нової історичної спільності людей, що її називаємо радянським народом. Одним із проявів морально-політичної єдності радянських соціалістичних націй є нерозривна єдність національних і інтернаціональних завдань, пролетарського інтернаціоналізму і патріотизму. Аналіз категорії «радянський народ» як соціально-класової спільності, проведений В. М. Гончаровою, дозволяє адекватно розглянути діалектику національних і інтернаціональних процесів у соціалістичному суспільстві. Як нова історична спільність людей радянський народ інтегрує класові й національні якості. Радянський народ — це соціально-класова, інтернаціональна єдність трудящих, що визначає розквіт і зближення соціалістичних націй Радянського Союзу.

Поряд із плідними пошуками й успіхами слід згадати питання, які ще не дали достатнього висвітлення і потребують уваги з боку науковців. Партія вимагає від радянських суспільствознавців більш глибокого дослідження реальної практики та механізмів міжнаціонального спілкування за соціалізму, розкриття законів діяльності міжнаціональних колективів. Для цього слід перейти від вивчення проблем національних та інтернаціональних відносин в окремих республіках до узагальнення інтегративних закономірностей радянського багатонаціонального народу як нової історичної спільності. Важливою теоретичною проблемою є зміни природи та змісту національного на інтернаціональній основі в Радянському Союзі. Актуальним і ще мало дослідженим залишається питання управління процесами інтернаціонального розвитку в нашій країні. Потребує подальшої розробки методичний інструментарій дослідження національного та інтернаціонального, чекає на здійснення ком-

⁷ Й. Н. Глускін. Некоторые вопросы методологии и методики социологических исследований национальных отношений в СССР. — «Национальное и интернациональное в жизни народа», вып. 1; Ф. Я. Горовский. Социалистический тип консолидации наций и его национальные и интернациональные основы. — «Национальное и интернациональное в жизни народа», вып. 2; В. А. Шпилюк. Прогрес засобів зв'язку як фактор зближення соціалістичних націй. Вісник Львівського політехнічного інституту, № 33, 1969.

⁸ О. М. Горпинко, М. І. Великолуга. Радянський народ — нова історична спільність людей різних національностей. «Питання наукового комунізму». Міжвидання науковий збірник. Вип. 6, К., 1969; В. М. Гончарова. Радянський народ — нова історична спільність людей. «Філософська думка», 1972, № 2; А. І. Дорон-

ченков. Патріотизм і інтернаціоналізм радянського народу. «Філософська думка», 1972, № 1; В. Ф. Панібудьласка. Радянський народ — нова історична спільність людей. «Український історичний журнал», 1972, № 1; А. Скаба. Радянський народ — нова історична спільність. «Під прапором ленінізму», К., 1971, № 16.

плексне дослідження проблематики соціалістичного інтернаціоналізму та патріотизму.

Ідейним антиподом інтернаціоналізму є буржуазний націоналізм. Це ідеологічне знаряддя буржуазії справляє згубний вплив на соціально-політичну орієнтацію людини в суспільному житті, призводить до притуплення класової свідомості трудящих. Проблеми критики буржуазного, у тім числі українського націоналізму стали об'єктом уваги українських філософів. У працях В. Ю. Євдокименка, Ю. І. Рима-ренка та інших критично аналізуються буржуазні фальсифікації суті процесів розквіту та зближення націй у СРСР, розкриваються класові та гносеологічні корені українського буржуазного націоналізму. На ґрунті новітніх джерел викривається антинародний, антинаціональний й антидемократичний характер націоналізму, дається аргументована критика деяких лже-теорій безкласовості української нації, культу сліпої сили, волюнтаризму, елітизму тощо⁹. Аналізуються також об'єктивні і суб'єктивні причини пережитків буржуазного націоналізму й методи боротьби з ними¹⁰. Проте, слід підкреслити, що в деяких публікаціях намітилися односторонній підхід до теми, дублювання фактичного матеріалу, критика одних і тих самих, часом застарілих концепцій¹¹. У цілому ж, критикуючи націоналізм, автори одностайні у висновку, що справжнє братерство трудящих утверджується тільки соціалізмом та комунізмом, які забезпечують всебічний розквіт та зближення націй в умовах повної спільності економічних, суспільно-політичних і духовних інтересів, братерської дружби та співробітництва.

Дійовість принципів соціалістичного інтернаціоналізму вперше було перевірено півковою практикою національних відносин у СРСР, а досвід їхньої реалізації набув інтернаціонального значення. Як відзначив ЦК КПРС у постанові «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», «утворення й успішний розвиток СРСР має ве-

личезне міжнародне значення, є важливою віхою в соціальному прогресі всього людства. Радянський досвід створення багатонаціональної соціалістичної держави, побудови спільними зусиллями наших народів розвиненого соціалістичного суспільства, розв'язання надзвичайно складного національного питання дістав світове визнання і подає неocenну допомогу всім борцям за соціальне і національне визволення»¹².

Використання досвіду нашої країни у відносинах держав овітового соціалізму, так само, як і аналіз нових явищ, притаманих національним відносинам у системі соціалізму, становить досить актуальну, ще недостатньо розроблену теоретичну проблему, до якої протягом останніх років помітно посилюється інтерес філософів України. У 1969—1972 роках з'явилися статті¹³ та розділи у монографічних працях¹⁴, що так чи інакше стосуються цієї проблеми. Соціалістичний інтернаціоналізм характеризується у них як втілення єдності ідеологічних, політичних і моральних ідей та принципів робітничого класу у сфері внутрішньодержавних національних відносин та міждержавних взаємозв'язків, спрямо-

¹² Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року. К., 1972, стор. 19—20.

¹³ І. П. Головаха. Закономерности развития социалистического братства трудящихся. У зб. «Национальное и интернациональное в жизни народа», вип. 4; И. Дзюбка, А. Кизченко. Социалистическое содружество — торжество ленинских идей. «Коммунист Украины», 1970, № 5; А. І. Доронченко. Єдність національного та інтернаціонального в світовій соціалістичній системі. «Під прапором лєнінізму», 1970, № 11; його ж. Национальное и интернациональное в мировой социалистической системе. У зб. «Национальное и интернациональное в жизни народа», вип. 4; його ж. Мости, що еднають нас. «Наука і суспільство», 1971, № 1; А. А. Макаренко. Ленинские идеи единства национальных и интернациональных задач пролетариата и современности. У зб. «Национальное и интернациональное в жизни народа», вип. 1; М. Д. Семенчук. Культурное сотрудничество европейских социалистических стран — проявление принципа пролетарского интернационализма. У зб. «Строительство коммунизма и проблемы сближения наций».

¹⁴ А. Доронченко, О. Макаренко, Ю. Римаренко. Єдність національних і національних інтересів трудящих. К., 1971; В. І. Ленін і формування комуністичних суспільних відносин. Розд. II, К., 1971; І. Ю. Сущінська. Всеперемагаюча сила. К., 1969; «Торжество ленинских принципов пролетарского интернационализма». Львів, 1971.

⁹ В. Ю. Євдокименко. Критика идейных основ украинского буржуазного национализма. К., 1968; Ю. І. Римаренко. Український буржуазний націоналізм — ворог інтернаціонального єднання трудящих. К., 1970; його ж. Жовтоблакитний «месія», К., «Знання», 1969; В. І. Ленін і критика буржуазної ідеології. К., 1969; В. Череди́ченко. Націоналізм проти нації. К., 1970.

¹⁰ Торжество лєнінських принципів пролетарського інтернаціоналізму. Львів, 1971, стор. 144—145, 254—290; Г. Л. Нікольников. Інтернаціоналізм і націоналізм — непримиренні світоглядні. К., 1969.

¹¹ Див., наприклад: М. Хвостін. Вороги дружби й братерства. Кому служили й служать українські буржуазні націоналісти. Ужгород, 1970.

ваних на формування і зміцнення світової соціалістичної співдружності.

У соціалістичному інтернаціоналізмі як у системі принципів провідними є принципи міжнародної солідарності, взаємодопомоги та єдності державноорганізованих загонів робітничого класу. При цьому носієм соціалістичного інтернаціоналізму як панівної ідеології виступає все суспільство на чолі з марксистсько-ленінськими партіями.

Із згаданими питаннями тісно пов'язана проблема поєднання національних та інтернаціональних інтересів. Більшість авторів оперує поняттям «національне» та «інтернаціональне» стосовно до світової соціалістичної системи, на жаль, не конкретизуючи їхнього змісту. І тільки у деяких працях помітні спроби проаналізувати суть цих категорій¹⁵. Підкреслюється, що корінні національні інтереси трудящих можна задовольнити лише шляхом зміцнення пролетарської єдності, перемоги соціалізму і комунізму.

Інтернаціональне в діяльності робітничого класу соціалістичного суспільства кваліфікується як загальні закономірності його державно-політичної, економічної та ідеологічної діяльності.

Виконання і успішне функціонування світової соціалістичної системи, перетворення її на вирішальний фактор світового розвитку — найважливе завойовання світового революційного руху останніх десятиліть. Її поява, разом із створенням Союзу РСР, є новим важливим кроком на шляху всебічного зближення народів. Соціально-економічна, політична та ідеологічна спільність створює об'єктивні основи дружних міждержавних відносин всередині соціалістичної системи, що ґрунтуються на принципах соціалістичного інтернаціоналізму.

Аналіз цих відносин, передусім у рамках системи Ради Економічної Взаємодопомоги, містяться в багатьох статтях і монографіях¹⁶. Приділяючи велику увагу фактичній стороні міжнародного соціалістичного поділу праці та соціалістичних інтеграційних процесів, що саме по собі дуже цінне, автори досить детально аналізують об'єктивні і суб'єктивні фактори

створення братнього союзу соціалістичних країн. На значному матеріалі розкривається роль єдності національного та інтернаціонального в практичній діяльності комуністичних партій.

Характерною особливістю багатьох праць, присвячених цим проблемам (див., наприклад, статті А. М. Білан, В. А. Супруна, П. В. Доценка, В. Г. Сахарова у зб. «Национальное и интернациональное в жизни народа», вип. 4 та ін.), є прагнення показати поєднання національних та інтернаціональних інтересів у процесі міжнародного соціалістичного розподілу праці як діалектичний процес. І це позитивний факт. Адже ще зовсім недавно у науковій пресі можна було зустріти твердження про те, що розвиток світової соціалістичної системи характеризується відсутністю будь-яких внутрішніх суперечностей¹⁷. Проте історія соціалістичної системи підтвердила правильність ленінської тези про те, що, усуваючи соціальні антагонізми, соціалізм не усуває суперечностей¹⁸. Як підкреслив Л. І. Брежнев, розвиток світової системи соціалізму «іде через боротьбу нового з старим, через розв'язання внутрішніх суперечностей»¹⁹. Тому не слід ігнорувати взаємовідносини соціалістичних країн, зводити їх, як це роблять деякі автори, до єдиної несперечливої форми. Міждержавне співробітництво у світовій соціалістичній системі не виключає можливості тимчасових суперечностей на ґрунті неправильного розуміння усієї складності співвідношення національних та інтернаціональних інтересів і завдань. У книзі «В. І. Ленін і формування комуністичних суспільних відносин» робиться спроба визначити фактори, що в деяких випадках ускладнюють на сучасному етапі правильне розуміння єдності національного та інтернаціонального (стор. 236—237). Лише вірність марксистові-ленінізму, підкреслюється у монографії, дозволяє подолати протидіючі фактори. Дальша розробка цієї проблеми заслуговує на лийну увагу науковців, оскільки односторонній аналіз взаємовідносин держав соціалістичної системи часто ускладнює аргументовану критику поглядів буржуазних ідеологів, які вбачають у деяких виявах неантагоністичних суперечностей мало не «розпад» світової соціалістичної системи. У формуванні свідомості інтернаціоналізму у трудящих соціалістичних країн велику роль відіграє соціальна активність мас у міжнародному соціалістичному співробітництві. Висвітленню міжнародного співробітництва як об'єкта соціальної творчості має дослідження тенденцій його розвитку і, нарешті, розкриттю специфіки соціальної активності

¹⁵ Див. А. І. Доронченков. Єдність національного та інтернаціонального в світовій соціалістичній системі, стор. 2—3; А. Доронченков, О. Макаренко, Ю. Римаренко, вказ. праця, стор. 66.

¹⁶ Див. зноску 3, а також: А. М. Білан. Поєднання національних та інтернаціональних інтересів в науковому співробітництві соціалістичних країн. «Вісник Львівського ордену Леніна політехнічного інституту», № 52. Львів, 1971; І. Козлов. Розвиток науково-технічного співробітництва країн—членів РЕВ. «Під прапором ленінізму», 1970, № 17; П. С. Сохань. Новый этап в экономическом сотрудничестве стран социализма. «Коммунист Украины», 1971, № 11.

¹⁷ Див. Е. Корovin. Основные проблемы современных международных отношений. М., 1959, стор. 28.

¹⁸ Див. Ленінський збірник XI, стор. 357.

¹⁹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, стор. 15.

трудящих в цьому процесі присвячені статті Л. Ф. Лаврової²⁰.

Не залишилось поза увагою і питання про зовнішньополітичну діяльність міжнародної соціалістичної співдружності. У брошурах С. Й. Аппатова і А. Д. Шеніна та в окремих статтях розкривається соціальний зміст і діалектика розвитку зовнішньої політики соціалістичних країн²¹. Автори розкривають не лише внутрішній механізм взаємовідносин соціалістичних держав, а й зростання впливу цих відносин на світовий революційний і національно-визвольний процес, на зміцнення миру, приділяють значну увагу проблемі інтернаціонального захисту завоювань соціалізму.

Зближення народів і держав міжнародної співдружності на основі соціалістичного інтернаціоналізму відбувається в умовах нестихаючої боротьби проти буржуазної ідеології. Ігноруючи тенденції до інтерналізації, спекулюючи на різних формах націоналізму в деяких соціалістичних країнах (КНР, Албанія) і видаючи бажане за дійсне, вони твердять про нібито неминучу перемогу буржуазного націоналізму над соціалістичним інтернаціоналізмом. Деякі з них ідуть далі, пророкуючи «крах» соціалістичного інтернаціоналізму як ідеології. «Саме на націоналістичній тенденції, — зазначається у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії, — і особливо ті з них, які набирають форми антирадянщини, буржуазні ідеологи, буржуазна пропаганда найохочіше роблять тепер ставку в боротьбі проти соціалізму і комуністичного руху»²².

Прагнення ідеологів буржуазії та ревізіонізму очорнити послідовну інтернаціоналістську політику КПРС і братніх марксист-

сько-ленінських партій, перекутити основний зміст сучасної епохи і генерального напрямку соціалістичної співдружності на міжнародній арені зустрічають відсіч з боку радянських учених²³. Але не можна не відзначити, що іноді трапляється побіжка і тому поверхово оцінка буржуазних і опортуністичних філософських концепцій світового соціалізму, як наприклад, у змістовній загалом праці С. П. Якушенка²⁴. Інтереси активної наступальної боротьби проти антикомунізму роблять актуальним створення фундаментального дослідження, в якому на широкому тлі велетенських політичних, економічних та ідеологічних завоювань соціалістичного інтернаціоналізму було б розкрито наукову неспроможність його буржуазних критиків.

Таким чином, тема «світова соціалістична система і теорія соціалістичного інтернаціоналізму» аналізується українськими дослідниками багатопланово. Чимало її сторін було достатньо відбито у статтях, брошурах і монографіях. Але знайомство з наявними працями не дає підстав для цілкового задоволення. Потребує дослідження проблема «соціалістичний інтернаціоналізм і суверенітет». Недостатньо аналізуються теоретичні основи соціалістичної інтеграції, зокрема Комплексної програми дальшого поглиблення і вдосконалення співробітництва і розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн-членів РЕВ. Фактично залишилися поза увагою філософів інтеграційні процеси в галузі культури народів соціалістичної співдружності.

Що ж до науковців республіки, які вивчають теоретичні проблеми соціалістичного інтернаціоналізму, то слід відзначити, що коло їх дуже обмежене. Якщо подивитись на зміст міжвідомчого збірника «Питання наукового комунізму» протягом останніх кількох років, в ньому не знай-

²⁰ Див. Л. Ф. Лаврова. Международное социалистическое сотрудничество — сфера проявления общественной активности советских трудящихся. У зб. «Национальное и интернациональное в жизни народа», вип. 4; і і ж. К вопросу о роли общественных организаций в интернациональном воспитании трудящихся. У зб. «Строительство коммунизма и проблемы интернационального воспитания трудящихся». К., 1969; і і ж. Про зростання участі трудящих СРСР у співробітництві з соціалістичними країнами. У зб. «Філософія та соціологія», К., 1969.

²¹ С. Й. Аппатов. Новый тип международных отношений. К., 1971; А. Д. Шенін. Співробітництво в ім'я миру. К., 1970; В. Й. Дрозденко. В. Й. Ленін о защите завоеваний социализма и военно-патристическом воспитании народа. «Коммунист Украины», 1970, № 5; О. М. Куц. В. Й. Ленін про захист завоювань соціалізму як загальний інтернаціональний обов'язок комуністів. «Вісник Харківського університету», № 40, серія наукового комунізму, вип. 4, Харків, 1969 та ін.

²² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 23.

²³ М. А. Аков. Идеологичні міфи імперіалізму. К., 1971; В. Веселаго. Економічні концепції західнонімецької «соціології» (Критичний нарис). К., 1970; П. Д. Коваль. Антикомунізм — головна ідейно-політична зброя імперіалізму. К., 1972; Л. П. Нагорна. Критика буржуазних фальсифікацій національної політики КПРС і Радянської держави. «Комуніст України», 1972, № 3. Ленинизм и национальный вопрос в современных условиях, гл. 12, М., 1972; Е. Д. Модрижская. Ленинизм и современная идеологическая борьба. М., 1970; М. С. Багмет. Ленінська непримиренність до ревізіонізму і опортунізму. К., 1970. С. Фіногеев. Националізм — отруйна зброя антикомунізму. «Під прапором ленінізму», 1970, № 5; М. Черненко, І. Швець. Економічні закономірності створення матеріально-технічної бази комунізму. К., 1970, стор. 38—44. Д. А. Корчовий. Соціальні і філософські корені маоїзму. К., 1969.

²⁴ Див. С. П. Якушенка. Критика современного опортунізму. К., 1970.

деться жодної статті з проблем соціалістичного інтернаціоналізму. Бажано, щоб більше звертався до проблем світового соціалізму також і журнал «Філософська думка». У вузах і наукових установах не готують досить фахівців з цього питання через аспірантуру, що може спричинити надто повільні темпи розробки з такої важливої теми.

До найбільш актуальних аспектів теорії соціалістичного інтернаціоналізму, що мають велике наукове і практичне значення, належить також проблема виховання трудящих у душі соціалістичного інтернаціоналізму та патріотизму. За піввікову історію Радянської влади Комуністична партія виховала нову людину соціалістичного суспільства, яка «поєднує в собі риси політично свідомого й високоосвіченого трудівника, полум'яного патріота і інтернаціоналіста»²⁵. Проте завдання комуністичного будівництва в нашій країні, зміцнення світової системи соціалізму, згуртування усіх революційних сил сучасності, боротьби з буржуазною ідеологією і будь-якими проявами ревізійонізму та опортунізму висунули нові, більш складні вимоги до комуністичного виховання трудящих, серед них і виховання в душі соціалістичного інтернаціоналізму та патріотизму.

В умовах будівництва комуністичного суспільства інтернаціональне виховання набуває все більшого значення як один з видів регулювання національних відносин. Це в свою чергу зумовлює необхідність теоретичної розробки основ інтернаціонального і патріотичного виховання. Названі проблеми, досліджувані українськими вченими, складають наукову основу інтернаціонального виховання трудящих. Стан їх розробки відбивається на розвитку теорії та практики інтернаціонального виховання трудящих.

Змістові, форми та методи інтернаціонального виховання як специфічної галузі соціальної діяльності приділяють увагу суспільствознавці республіки²⁶. У працях українських вчених проблема інтернаціонального виховання трудящих досліджується переважно в двох напрямках. По-перше, в них розкриваються цілі, завдання, специфіка інтернаціонального виховання. Науковому аналізу піддаються проблеми, пов'язані з об'єктивними та суб'єктивними факторами інтернаціонального виховання. Дослідників насамперед цікавлять питання вивчення та застосування до аналізу проблем інтернаціонального виховання

²⁵ Матеріали XXIV з'їзду КП України, стор. 51.

²⁶ Национальное и интернациональное в жизни народа. Материалы межреспубликанской научной конференции. Вып. I—IV, К., 1970; Актуальні питання патріотичного та інтернаціонального виховання молоді. (Тези доповідей республіканської науково-теоретичної конференції), Секції I—IX. Севастополь, 1971.

всього ідейного багатства теоретичної спадщини В. І. Леніна²⁷, вивчення теоретичної і практичної діяльності КПРС та КП України по вихованню трудящих в душі пролетарського інтернаціоналізму, дружби народів, непримиренності до будь-яких проявів націоналізму та шовінізму²⁸.

Предметом теоретичних розробок дедалі більше стають теоретичні питання про місце і роль інших соціальних інститутів, що під керівництвом КПРС здійснюють інтернаціональне виховання трудящих нашої країни²⁹.

Значне місце в літературі посідають дослідження питань єдності інтернаціоналізму та патріотизму в комуністичному вихованні трудящих та співвідношення всіх компонентів останнього з вихованням інтернаціональним, а також аналіз його форм і методів³⁰. Багато матеріалів присвячено вивченню проблем ідеологічної боротьби з питання інтернаціоналізму та патріотизму,

²⁷ Р. А. Фещенко. Володимир Ілліч Ленін про інтернаціональне виховання трудящих. Наукові праці з історії КПРС. Вип. 37. Вид. КДУ, 1970, стор. 3—10; П. Д. Коваль. Ленінізм про інтернаціональне виховання молоді та сучасна ідеологічна боротьба. В зб.: В. І. Ленін і комуністичне виховання молоді (Тези доповідей республіканської науково-теоретичної конференції, присвяченої 50-річчю промови В. І. Леніна на III з'їздові РКСМ). Вип. VII. К., 1970, стор. 12—14.

²⁸ А. І. Доронченков, А. А. Макаренко, Ю. І. Римаренко. Деяльність КПСС по воспитанию народа в духе советского патриотизма и пролетарского интернационализма. Сб.: Строительство коммунизма и проблемы интернационального воспитания; О. Макаренко. Виховання соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму — одне з найважливіших завдань формування особистості будівника комунізму. «Під прапором ленінізму», 1971, № 21.

²⁹ Д. А. Горбул, Н. Т. Ткаченко. Трудовой коллектив — важнейший фактор интернационального воспитания личности. Национальное и интернациональное в жизни народа. Вып. 3, с. 169—177; К вопросу о роли общественных организаций в интернациональном воспитании трудящихся. Строительство коммунизма и проблемы интернационального воспитания.

³⁰ Див. В. С. Заслуженюк, А. Д. Горбул. К вопросу о единстве интернационального и национального в воспитательном процессе. В зб. Национальное и интернациональное в жизни народа. Вип. 3, с. 106—115; В. Г. Корейкий. Единство национальных и интернациональных принципов в интернациональном воспитании трудящихся в период строительства коммунизма. Там же, с. 177—184; В. П. Шкоринюв. Интернациональное воспитание личности как этическая проблема.

боротьби проти націоналізму, сіонізму, клерикальної ідеології тощо³¹.

Другий аспект досліджень охоплює питання про головні напрями і засоби інтернаціонального виховання різних соціальних та вікових груп радянського народу. Особливо слід підкреслити посилення уваги вчених до питань інтернаціонального і патріотичного виховання молоді, про що, зокрема, свідчить проведення в 1971 році в Севастополі науково-теоретичної конференції «Актуальні питання патріотичного та інтернаціонального виховання молоді», де було обговорено широке коло проблем формування інтернаціоналізму і патріотизму підрастаючого покоління будівників комунізму³².

На основі узагальнення досвіду роботи партійних, радянських, комсомольських та інших громадських організацій, а також діяльності преси, кіно та інших засобів пропаганди в літературі розкривається багатоманітність форм і методів їхнього впливу з метою формування у радянських трудящих інтернаціоналістських ідей, переконань, почуттів, настроїв та поведінки, непримирності до пережитків націоналізму в свідомості та поведінці людей. Досліджуються питання практики інтернаціонального виховання в ході створення матеріальних та духовних лідерів комуністичного суспільства, в ході міжнародного спілкування, розвитку всебічного співробітництва і дружби радянських народів та народів світової соціалістичної системи, пролетарської солідарності з трудящими всього світу.

Аналіз літератури свідчить про певне зростання теоретичного рівня досліджень проблем інтернаціонального виховання трудящих, розширення кола досліджуваних питань як за рахунок виділення нових аспектів проблеми, так і завдяки залученню до її творчої розробки нових нау-

кових сил. Проте не всі аспекти теорії та практики інтернаціонального виховання вивчені науковцями республіки однаковою мірою і з достатньою повнотою. Про це свідчить, зокрема, відсутність монографічних досліджень з даної проблематики. Так, не можна вважати задовільним стан розробки проблем формування інтернаціоналізму як елемента суспільної та індивідуальної свідомості, як принципу комуністичної моралі, проблем розвитку національної самосвідомості та свідомості інтернаціональної спільності радянських людей. Ще недостатньо досліджуються механізми відображення в свідомості особи об'єктивних процесів розквіту та зближення соціалістичних націй, механізм формування інтернаціоналістської свідомості на рівні ідеології та соціальної психології, інтернаціоналістського поведінки особи в сфері виробництва, культури, побуту та інші важливі питання. До цього часу не розгорнуто конкретних соціальних досліджень стану і рівнів інтернаціоналістської свідомості різних соціальних верств та груп населення республіки.

Недостатнє теоретичне опрацювання деяких аспектів проблеми утруднює практичну діяльність по інтернаціональному вихованню трудящих. З другого боку, як свідчить аналіз літератури, узагальнення практичного досвіду інтернаціонального виховання, яке є надбанням різних інститутів радянського суспільства, не завжди ведеться на належному рівні: подекуди це узагальнення та популяризація здійснюється у відриві від останніх досягнень радянського суспільствознавства з теоретичних проблем соціалістичного інтернаціоналізму та інтернаціонального виховання. У той же час, деякі праці, зокрема видруковані в періодичній пресі, характеризуються відсутністю нових аспектів у розкритті теми.

Таким чином, у науковій розробці проблем інтернаціонального виховання мають місце певні вади, усунення яких і подальша активізація досліджень в цій галузі — важливе завдання вчених-суспільствознавців, які покликані «глибоко і всебічно аналізувати всесвітньо-історичний досвід нашої багатонаціональної соціалістичної держави, форми і методи інтернаціонального виховання трудящих, забезпечувати послідовно класовий, строго науковий підхід до оцінки історичного минулого, переконливо показувати, що буржуазний націоналізм є найбільш підступною і отруйною зброєю антикомунізму»³³.

Одним із шляхів піднесення рівня теоретичної розробки проблем інтернаціонального виховання трудящих і дальшого вдосконалення на цій основі виховної діяльності є створення науково обґрунтованої

³¹ Ю. Іванов. Обережно, сіонізм! Нариси з ідеології, організації та практики сіонізму. К., 1969; Ю. І. Римаренко. Об актуальних проблемах критики українського буржуазного націоналізму. В зб. Національное и интернациональное в жизни народа. Вып. 2, с. 211—254. Н. В. Возняк. Особенности религиозно-националистических пережитков и пути их преодоления. Там же, с. 343—353; Л. Ю. Бернштейн. Критика идеологии сионизма — різновиди антикомунізму. К., 1971.

³² В. І. Ленін і комуністичне виховання молоді. Матеріали республіканської науково-теоретичної конференції, присвяченої 50-річчю промови В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ. К., 1971; С. Н. Коммунаров. Воспитание социалистического интернационализма у советских воинов в свете требований XXIV съезда КПСС. К., 1971; С. Т. Румянцев. Ленинизм о сущности и принципах патриотического и интернационального воспитания советских воинов, К., 1972.

³³ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова Пленуму ЦК КП України. К., 1972, стор. 31.

системи інтернаціонального виховання. Необхідність цього обумовлена, зокрема, складністю структури інтернаціоналістської свідомості, взаємозв'язком виховної діяльності по її формуванню з усіма компонентами комуністичного виховання — трудовим, ідейним, моральним, правовим, атеїстичним, естетичним тощо, складністю та розмаїтістю засобів, форм і методів виховної діяльності. Ця необхідність зумовлена також складністю об'єкта виховання — радянських трудящих у всьому багатстві їхніх професійних, освітніх, національних, статевих, вікових характеристик. Складною є структура і суб'єкта виховної діяльності, якій включає у себе партію, державу, всю систему державних органів та ідеологічних установ: школу, пресу, радіо, кіно, театри, телебачення, клуби, бібліотеки, музеї тощо. Усі ці соціальні інститути, а також сім'я, складають систему, спрямовану на розвиток інтернаціоналістської свідомості будівників комуністичного суспільства, а також на забезпечення для цього економічних, політичних, духовних передумов. Система ця об'єднана і єдністю керівництва — спрямовуючою та організуючою діяльністю Комуністичної партії.

Створення системи інтернаціонального виховання передбачає наявність глибоко продуманого комплексу взаємопов'язаних компонентів цієї системи. Насамперед тісного, нерозривного зв'язку з патріотичним вихованням, а також з усіма іншими компонентами комуністичного виховання, оптимального співвідношення внутрішнього і зовнішнього аспектів інтернаціонального

виховання: формування ідей дружби і співробітництва радянських народів, а також виховання радянських трудящих у дусі дружби та співробітництва з народами соціалістичних країн, міжнародної пролетарської солідарності;

формування всього комплексу інтернаціоналістських якостей особи: ідей, переконань, почуттів, волі;

цілісної системи форм і методів інтернаціонального виховання, поєднання в ньому діяльності по формуванню позитивних якостей: утвердженню ідей і почуттів, що відповідають принципам соціалістичного інтернаціоналізму, а також безкомпромісної боротьби з будь-якими проявами націоналізму, шовінізму;

координацію і кооперування діяльності всіх соціальних інститутів, що здійснюють інтернаціональне виховання трудящих нашої країни під керівництвом КПРС.

Про можливість більш поглибленого, комплексного дослідження проблем системності інтернаціонального виховання трудящих свідчить сучасний рівень і ступінь розробки багатьох аспектів теорії інтернаціонального виховання, про практичну необхідність такого дослідження — наявні недоробки і диспропорції у вивченні даної проблематики та потреби практики. Одним із важливіших кроків на шляху вирішення цих завдань було б видання міжвідомчого збірника з питань інтернаціонального виховання, що сприяло б дальшому розвитку досліджень теоретичних проблем інтернаціонального виховання в Українській РСР.

Нова література до 50-річчя утворення Союзу РСР

(книги, брошури, журнальні статті за 1967—1972 роки)

Література до усіх розділів

Директиви XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки. К., Політвидав України, 1971. 79 с.

Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971, 360 с.

Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України. К., Політвидав України, 1971. 125 с.

Міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. Москва, 5—17 червня 1969 р. К., Політвидав України, 1969. 318 с.

О порядке подведения итогов Всесоюзного социалистического соревнования в ознаменование 50-летия образования Союза Советских Социалистических Республик и о мерах поощрения победителей в этом соревновании. Постановление ЦК КПСС, Президиума Верховного Совета СССР, Совета Министров СССР и ВЦСПС.—«Правда», 1972, 1 июля.

Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року. К., Політвидав України, 1972. 31 с.

Про роботу партійних організацій республіки по виконанню постанови ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Постанова Пленуму ЦК КП України.—«Комуніст України», 1972, № 8, с. 4—8.

Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов за 50 лет. Т. 1—6. М., Политиздат, 1967—1968.

Советское содружество народов. (Объединительное движение и образование СССР). Сборник документов 1917—1922. М., Политиздат, 1972. 336 с.

БРЕЖНЕВ Л. І. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу 30 березня 1971 року. К., Політвидав України, 1971. 125 с.

БРЕЖНЕВ Л. І. П'ятдесят років великих перемог соціалізму. К., Політвидав України, 1967. 77 с.

БРЕЖНЕВ Л. І. Справа Леніна живе і перемагає. Доповідь на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР 21 квітня 1970 р., присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. К., Політвидав України, 1970. 64 с.

КОСИГІН О. М. Про Державний п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки і про Державний план розвитку народного господарства СРСР на 1972 рік. К., Політвидав України, 1971. 61 с.

МАЗУРОВ К. Т. Дорогой Октября — к победе коммунизма. Доклад на торжественном заседании, посвященном 55-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции, в Кремлевском Дворце съездов 6 ноября 1972 года.—«Правда», 1972, 7 ноября.

В. І. Ленін — організатор багатонаціональної Радянської держави

АЗИЗЯН А. К. Ленинская национальная политика в развитии и действии. М., «Наука», 1972, 382 с.

АЛАМПИЕВ П. В. И. Ленин и сотрудничество социалистических наций.—«Мировая экономика и международные отношения», 1970, № 1, с. 3—12.

БАБИЙ Б. М. В. І. Ленін — засновник Союзу Радянських Соціалістичних Республік.—«Комуніст України», 1972, № 1, с. 19—32.

БАЙРАЧНЫЙ К. А. В. И. Ленин о диалектике развития советского государства и современность. Х., Изд-во Харьковского ун-та, 1970. 132 с.

БАЧИНСЬКИЙ П. В. І. Ленін — натхненник і творець Союзу РСР.—«Під прапором ленінізму», 1972, № 1, с. 2—7.

ВИХРЕВ С. Р. В. И. Ленин о суверенитете союзных республик. Минск, 1969. 185 с.

ГАЛИЛОВ С. В. И. Ленин — организатор Советского многонационального государства. М., Политиздат, 1972. 232 с.

ГИНДИН А. М., МАРКИН С. Г. Воплощение в жизнь ленинских принципов национальной политики.—«Вопросы истории КПСС», 1972, № 9, с. 3—16.

ГОЛОВАХА І. П. В. І. Ленін — засновник багатонаціональної Радянської держави.—«Філософська думка», 1972, № 6.

ЗЕВИН В. Я. Разработка В. И. Лениным программы партии и политики Коммунистической партии по национальному вопросу. М., «Знание», 1970. 80 с.

ІРОШНИКОВ М. П. В. И. Ленин — глава первого Советского правительства. М., «Знание», 1970. 47 с.

КАЛТАХЧЯН С. Т. Ленинская теория нации и современность.—«Філософские науки», 1970, № 2, с. 36—47.

КОМПАНИЕЦЬ І. І. Ленін та інтернаціональна єдність українських і російських трудящих у трьох революціях. К., «Наук. думка», 1970. 231 с.

КОРОЛЕВ А. І. В. І. Ленін і створення Радянського Союзу. — «Советское государство и право», 1970, № 3, с. 3—11.

КУЛИЧЕНКО М. Воплощення ленінського плану будівництва Союзу СРСР. — «Коммунист», 1972, № 12, с. 60—72.

КУЛИЧЕНКО М. Марксистсько-ленінська програма по національному вопросу. — «Политическое самообразование», 1971, № 9, с. 62—71.

В. І. Ленін і розвиток національних мов. К., «Наук. думка», 1971. 208 с.

В. І. Ленін про розвиток соціально-класової структури радянського суспільства. Х., Вид-во Харківського ун-ту, 1970. 230 с.

В. І. Ленін о соціалістическом государстве и праве. М., «Наука», 1969. 414 с.

В. І. Ленін — натхненник дружби народів СРСР. К., Політвидав України, 1972. 403 с.

Ленінізм і національний вопрос в современных условиях. М., Политгиздат, 1972. 567 с.

Ленінские идеи живут и побеждают. М., Изд-во Московского ун-та, 1970. 396 с.

МЕЛЕНЕВСЬКИЙ А. В. І. Ленін і утворення СРСР. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 7, с. 7—9.

МИНЦ И. Развитие взглядов В. И. Ленина на создание многонационального государства нового типа. — «Коммунист», 1972, № 10, с. 74—87.

МИХАЙЛЕНКО М. В. І. Ленін — засновник першої в світі соціалістичної держави. — «Під прапором ленінізму», 1970, № 1, с. 28—31.

ОКЛАДНИЙ Г. В. І. Ленін — засновник і керівник КПРС і першої в світі соціалістичної держави. К., Політвидав України, 1970. 76 с.

ПАЛЕЦКИС Ю. Г. Ленінська національна політика. М., «Знання», 1969. 111 с.

ПОГОРІЛКО В. Ф. В. І. Ленін про радянську державу як головне знаряддя побудови соціалізму і комунізму в нашій країні. К., Т-во «Знання» УРСР, 1972. 18 с.

ТАДЕВОСЯН Э. В. В. І. Ленін о государственных формах решения национального вопроса в СССР. М., Изд-во Московского ун-та, 1970. 212 г.

ФЕДОСЕЕВ П. Н. Ленинское учение по национальному вопросу и современность. — «Вопросы истории КПСС», 1970, № 4, с. 56—70.

ЦАМЕРЯН И. Ленинские принципы образования многонационального государства. — «Политическое самообразование», 1971, № 10, с. 41—49.

ЭДЛИНСКИЙ С. Социалистическая революция: национальный вопрос и свобода совести. — «Наука и религия», 1972, № 8, с. 2—6.

Утворення і розвиток Союзу РСР — торжество ленінської національної політики

Актуальные вопросы национальных отношений. Под ред. М. С. Джунусова, вып. 1—2. М., 1969. Вып. 1, 196 с.

Актуальные проблемы истории национально-государственного строительства в СССР. Душанбе, 1970. 441 с.

АМВРОСОВ А. О. Провідна роль робітничого класу у розвитку радянського суспільства. — «Філософська думка», 1972, № 6.

АНТОНЕНКО В. Г. Єдність інтернаціонального і національного в духовній культурі соціалістичних націй. — «Філософська думка», 1972, № 6.

АНУФРІЄВА Р. А. Єдність і спадкоємність поколінь в соціалістичному суспільстві. — «Філософська думка», 1972, № 6.

БАБІЙ Б. М. Союз РСР і роль України в його утворенні. К., «Наук. думка», 1972. 254 с.

БАГРАМОВ Э. А. Ленинизм и некоторые аспекты национального вопроса в современную эпоху. — «Вопросы философии», 1970, № 3, с. 17—30.

БАРАНЧИКОВ В. А., МАСЛЕННИКОВ В. А. Образование СССР и развитие советской формы социалистического государства. М., Изд-во «Московского ун-та», 1972. 78 с.

БАЧИНСЬКИЙ П. Торжество ленінських ідей дружби і братерського співробітництва народів СРСР. К., Політвидав України, 1970. 92 с.

БЕЛЯЕВ В. Образ сучасника — образ інтернаціоналіста. — «Радянське літературознавство», 1972, № 4, с. 3—15.

БЕЗПАЛЬЧИЙ В. Ф. Діалектика соціальних і національних відносин в історичному процесі. — «Філософська думка», 1972, № 6.

БЕЗРОДНИЙ Є. Радянська Україна в об'єднаному русі за утворення СРСР. К., Т-во «Знання» УРСР, 1972. 33 с.

БЕРЕНШТЕЙН Л. Ю., ГОРАК В. В. Животворна сила ленінської національної політики КПРС. — «Комуніст України», 1972, № 2, с. 23—34.

БОДЮЛ І. Нерушимий союз советских республик. — «Коммунист», 1970, № 6, с. 70—80.

ВАТЬЯН Г. Будівництво комунізму і зміцнення дружби народів СРСР. К., Політвидав України, 1968. 83 с.

ВЕЛИКОЛУГ М. І. Зміцнення братерських зв'язків між соціалістичними націями в процесі соціалістичного змагання. — Питання наукового комунізму, вип. 5, 1969, с. 11—18.

ВОСС А. Пропаганда ідей дружби народів і інтернаціоналізму. — «Политическое самообразование», 1972, № 6, с. 10—19.

ВЯЛЯС В. Й. Жизнеутверждающая сила социалистического интернационализма. — «Вопросы истории КПСС», 1972, № 6, с. 3—16.

ГИНДИН А. М., МАРКИН С. Г. Творческое развитие ленинской национальной политики в решениях XXIV съезда КПСС. — «Вопросы истории КПСС», 1971, № 7, с. 17—30.

ГЛАЗОВ Л. М. Про історичну роль КПРС у створенні радянської федерації. Харків, Вид-во Харківського ун-ту, 1972. 166 с.

ГОНЧАРОВА В. М. Нація як соціально-етнічна спільність. — «Філософська думка», 1970, № 1, с. 63—73.

ГОНЧАРОВА В. М. Радянський народ — нова історична спільність людей. — «Філософська думка», 1972, № 2, с. 36—45.

ГОРОВСЬКИЙ Ф. Я. Соціально-політичні основи розвитку та зближення соціалістичних націй в СРСР. (На матеріалах Укр. РСР). К., Вид-во Київського ун-ту, 1968, 215 с.

ГОРОВСЬКИЙ Ф. Я. Соціалістичні нації — нації нового типу. К., 1970, 48 с.

ГОРОВСЬКИЙ Ф. Я., ШИЛО С. Й. Спільність радянського народу і соціалістичний національний розвиток. — «Філософська думка», 1972, № 3, с. 9—17.

ГОРПИНКО О. М., ВЕЛИКОЛУГ М. І. Радянський народ — нова історична спільність людей різних національностей. — Питання наукового комунізму, вип. 6, К., 1969, с. 25—38.

ГРОШЕВ Й. Й. Образование СССР — воплощение идей пролетарского интернационализма и советского патриотизма. — «Вопросы истории КПСС», 1972, № 7, с. 3—15.

ДЕНИСОВ А. Й. Советское государство. Возникновение, развитие, сущность и функции. М., Изд-во Московского ун-та, 1967. 426 с.

ДОБРУСКИН М. О. Інтелекція у розвинутому соціалістичному суспільстві. — «Філософська думка», 1972, № 6.

ДОЛЖЕНКОВ В. Н., БАРИНОВ Н. П. Принципы социалистического интернационализма и мирного сосуществования во внешнеэкономической политике КПСС. — «Вопросы истории КПСС», 1972, № 9, с. 102—112.

ДОРОНЧЕНКОВ А. І. Патріотизм і інтернаціоналізм радянського народу. — «Філософська думка», 1972, № 1, с. 3—9.

ДОРОНЧЕНКОВ А., МАКАРЕНКО О., РИМАРЕНКО Ю. Єдність інтернаціональних і національних інтересів трудящих. К., Політвидав України, 1971. 152 с.

ДРОБАН А. Т. Марксистско-ленинская философия и пролетарский интернационализм на современном этапе. — «Философские науки», 1968, № 1, с. 3—13.

Дружба народів СРСР — велике завойовання ленинської національної політики КПРС. К., Вид-во Київського ун-ту, 1969. 270 с.

ЗАПАДЛОВСЬКИЙ І. М., КРАВЧУК В. Г. СРСР — втілення інтернаціональної єдності народів. К., Т-во «Знання» УРСР. 1972. 48 с.

Из истории национального строительства в СССР. Сборник статей. М., «Мысль», 1967. 104 с.

История национально-государственного строительства в СССР (1917—1966). Т. 1—2, М., «Мысль», 1968—1970.

КАЛТАХЧЯН С. Т. Ленинизм о сущности наций и пути образования интернациональной общности людей. М., Изд-во Московского ун-та, 1969. 464 с.

Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР. Сборник документов и материалов. К., Госполитиздат УССР, 1962. 454 с.

КАНЬО Ж. Образование СССР и идеологическая борьба. — «Коммунист», 1972, № 10, с. 88—99.

КАПЫРИН П. Великое содружество (Заметки о высшем типе межнациональных отношений). — «Знамя», 1972, № 3, с. 133—153.

КАРАПЕТАН Л. М. Общее и особенное в развитии многонационального Советского государства. — «Философские науки», 1972, № 5, с. 3—11.

КАХАРОВ А. Чуття єдиної родини. — «Комуніст України», 1972, № 8, с. 31—40.

КАЧУРЕНКО Ю. Українська РСР і сучасні міжнародні відносини. — «Всесвіт», 1972, № 9, с. 166—176.

КИМ М. П. Советский народ — новая историческая общность. — М., Политиздат, 1972. 263 с.

КОВАЛЕВ С. Социалистическая общность людей. — «Знамя», 1972, № 9, с. 142—155.

КОПЫЛОВ И. Я. Триумф ленинской национальной политики — «Вестник Московского ун-та». Сер. 13. Теория науч. коммунизма, 1972, № 1, с. 3—13.

КУДЛАЙ О. С. Радянський народ — нова історична спільність людей. К., Т-во «Знання» УРСР, 1972. 20 с.

ЛАВРОВА Л. Ф. Про зростання участі трудящих СРСР у співробітництві з соціалістичними країнами. — У зб.: Філософія та соціологія. К., 1969, с. 30—40.

ЛАРЬКОВ А. М. Советский народ и социалистические нации. — «Вестник Московского ун-та». Сер. 13. Теория науч. коммунизма, 1972, № 2, с. 13—21.

Ленинские принципы интернационального воспитания трудящихся (по материалам межреспубликанской научной конференции-семинара, состоявшейся 25—27 ноября 1969 г.). Таллин, 1971. 230 с.

ЛОПАСЬОВА Д. Т. В. І. Ленін про класову суть націй та національних відносин. — У зб.: Проблеми філософії. Вип. 18. К., 1970, с. 12—24.

МАКАРЕНКО О. А., ДОРОНЧЕНКОВ А. І., РИМАРЕНКО Ю. І. Братерське єднання. Дружба народів СРСР — торжество пролетарського інтернаціоналізму. К., Т-во «Знання» УРСР, 1967. 46 с.

МАКОГОН С. О. Радянська держава — держава рівноправності і дружби народів. — «Комуніст України», 1972, № 4, с. 37—44.

МАЛАНЧУК В. Е. Исторический опыт КПСС по решению национального вопроса и развитию национальных отношений в СССР. М., 1972. 294 с.

МАЛАНЧУК В. Ю. Розвиток націй і міжнародних відносин в СРСР на сучасному етапі. — «Філософська думка», 1972, № 4, с. 3—14.

МАНЮШИС И. В семье народов свободного труда. — «Социалистический труд», 1972, № 8, с. 3—8.

МЕЛЬНИКОВА І. М. В авангарді світового суспільного прогресу. — «Вісник АН УРСР», 1972, № 9, с. 3—14.

МИКОЯН А. Советскому Союзу пятьдесят лет. М., Политиздат, 1972. 72 с.

МАРКОВ В. С. Советский народ — новая историческая общность людей. — «Вопросы философии», 1969, № 3, с. 156—159.

Могучий оплот ленинской дружбы народов (к 50-летию образования СССР). — «Коммунист», 1972, № 4, с. 3—14.

МОРДИНОВ А. Е. Актуальные проблемы развития межнародных отношений в СССР. — «Вопросы философии», 1971, № 6, с. 23—33.

МУСТАФАЕВ Б. От вековой отсталости к прогрессу. К вопросу о развитии национальных отношений в период строительства коммунизма. Махачкала, Дагест. кн. изд-во, 1970. 115 с.

НАГОРНА Л. XXIV з'їзд КПРС про досягнення і завдання лєнінської національної політики. К., Політвидав України, 1971. 100 с.

НАГОРНА Л. П. Критика буржуазних фальсифікацій національної політики КПРС і Радянської держави. — «Комуніст України», 1972, № 3, с. 85—95.

НАГОРНА Л., ПОДЖІО Д. Неспроможність фальсифікацій історії утворення СРСР. — «Під прапором лєнінізму», 1972, № 13, с. 5—19.

НАГОРНА Л. П. Теоретичні основи радянської федерації та її буржуазні «критики». — «Український історичний журнал», 1972, № 7, с. 24—34.

НАДЖАФОВ А. Сближение культур социалистических наций. Баку, 1970. 334 с. Национальное и интернациональное в жизни народа. Вып. 1—4, К., 1970.

НЕДБАЙЛО П. Радянський державний лад. — «Під прапором лєнінізму», 1972, № 14, с. 17—21.

НІКОЛЬНИКОВ Г. Л. Інтернаціоналізм і націоналізм — непримиренні світогляди. К., Т-во «Знання» УРСР, 1969. 48 с.

О некоторых понятиях теории нации. Фрунзе, 1968. 151 с.

Про розробку в республіці проблем соціалістичного інтернаціоналізму і радянського патріотизму. — «Філософська думка», 1972, № 6.

ОКЛАДНИЙ Г. Союз РСР — живе уособлення принципів пролетарського інтернаціоналізму. — «Під прапором лєнінізму», 1972, № 17, с. 6—11.

ОЛДРИДЖ Д. Содружество народов: подлинное и мнимое. — «Коммунист», 1972, № 12, с. 72—81.

Опыт строительства социализма в Советском Союзе и его всемирно-историческое значение. (Материалы конфер.). — «Проблемы мира и социализма», 1972, № 10, с. 2—95.

ОРАТОВСЬКИЙ В. Т. Радянський патріотизм і соціалістичний інтернаціоналізм. — «Комуніст України», 1972, № 5, с. 11—18.

ОСТРОВЕРХИЙ І. І. Інтернаціоналізм — джерело сили комуністичного руху. К., Т-во «Знання» УРСР, 1971. 47 с.

ПАЛАМАРЧУК М. М. Економічна спільність радянського народу. — «Комуніст України», 1972, № 10, с. 19—28.

ПАНІБУДЬЛАСКА В. Ф. Радянський народ. — нова історична спільність людей. К., Т-во «Знання» УРСР, 1972. 48 с.

ПАНЧУК Л. О. Літопис дружби й братерства. К., Т-во «Знання» УРСР, 1972, 32 с.

ПОГОРІЛКО В. Ф. В. І. Ленін про радянську державу як головне знаряддя побудови соціалізму і комунізму в нашій країні. К., Т-во «Знання» УРСР, 1972, 18 с.

ПОДГОРНИЙ Н. 50-літє Союзу ССР — єдиного міжнародного господарства. — «Коммунист», 1972, № 8, с. 6—20.

Политика мирная, классовая, интернационалистская. (К 50-летию образования Союза ССР). — «Проблемы мира и социализма», 1972, № 9, с. 28—37.

ПОСПЕЛОВ П. Торжество великої ленінської справи. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 7, с. 2—6.

Расцвет и сближение социалистических наций в СССР. Материалы межвузов. науч. конференции. Уфа, 1971.— ч. I, 1971. 462 с.

РИБАЛКА І. Дружба народів — могутня рушійна сила радянського суспільства.— «Під прапором ленінізму», 1972, № 15, с. 10—15.

САМБУ Ж. Торжество ленинских идей дружбы народов. — «Коммунист», 1972, № 5, с. 25—35.

СЕМЕНОВ В. С. Новые явления в социальной структуре советского общества.— «Вопросы философии», 1972, № 7, с. 20—32.

СКИБИЦКИЙ М. Разрешение национального вопроса в СССР — величайшее завоевание социализма. — «Политическое самообразование», 1971, № 11, с. 59—66.

СЛАВИН Л. М. Интернационализация общественной жизни при социализме и закономерности развития советского народа. — «Вопросы философии», 1972, № 9, с. 3—14.

СЛЕПОВ Л. А. Ленинская партия пролетарского интернационализма. М., Политиздат, 1970. 294 с.

СНЕЧКУС А. Ю. В единому строю — по ленінському шляху. — «Комуніст України», 1972, № 10, с. 11—18.

СНЕЧКУС А. Великая сила социалистического интернационализма. — «Коммунист», 1972, № 11, с. 14—25.

Советский народ — новая историческая общность людей. (Передовая). — «Коммунист», 1972, № 12, с. 3—14.

Советский народ — новая историческая общность людей. Волгоград, 1969. 558 с.

СОЛОМАТИН М. Брудні цілі — брудні засоби. (Антирадянська пропаганда на Заході в зв'язку з 50-річним ювілеєм Союзу РСР). — «Під прапором ленінізму», 1972, № 17, с. 66—68.

Соціалістична революція і національні відносини. К., Вид-во Київського ун-ту, 1968. 263 с.

СТЕПАНОВ В. Социально-политическое значение образования СССР. — «Партийная жизнь», 1972, № 11, с. 13—22.

Строительство коммунизма и проблемы интернационального воспитания. К., «Наук. думка», 1969. 223 с.

Строительство коммунизма и проблемы сближения наций. К., «Наук. думка», 1968. 220 с.

СТУПНИЦЬКИЙ І. С. Економічні умови всебічного розвитку й зближення соціалістичних націй. — «Комуніст України», 1972, № 6, с. 47—56.

СУЖИКОВ М. М. Розвиток національних відносин в СРСР на сучасному етапі.— «Філософська думка», 1971, № 4, с. 35—38.

СУЛТАНОВ Г. Образование Союза Советских Социалистических Республик — торжество ленинской национальной политики. Баку, О-во «Знание» АзССР, 1972. 20 с.

СУЛЬЖЕНКО В. К. Комуністичне будівництво і розвиток національних відносин.— «Комуніст України», 1972, № 3, с. 63—72.

СУЛЬЖЕНКО В. К. Розвиток духовної культури багатонаціонального радянського народу. — «Філософська думка», 1972, № 6.

ТАБАЛДИЕВ А. Актуальные вопросы социологического исследования национальных отношений в СССР. — «Философские науки», 1971, № 2, с. 43—52.

ТАДЕВОСЯН Э. Роль социалистической государственности в укреплении единства советского народа. — «Политическое самообразование», 1972, № 8, с. 72—80.

ТАДЕВОСЯН Э. В. Советский народ — новая историческая общность людей. — «Вопросы истории КПСС», 1972, № 5, с. 19—35.

ТАРАСЕНКО В. Наукові основи зовнішньої політики соціалістичної держави та їх дальший розвиток КПРС. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 17, с. 18—23.

Теоретические проблемы интернационализма как политики и идеологии. — «Вопросы философии», 1972, № 8, с. 3—15.

ТЕРЛЕЦЬКИЙ В. Політика партії в галузі соціально-політичного розвитку радянського суспільства. К., Політвидав України, 1972. 111 с.

Торжество ленинских идей дружбы народов и пролетарского интернационализма.— «Политическое самообразование», 1972, № 4, с. 3—11.

Торжество ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму. Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1971. 292 с.

ТРОСТЯНЕЦЬКИЙ А. А. Джерело збагачення і розквіту. (До 50-річчя утворення СРСР). — «Радянське літературознавство», 1972, № 3, с. 3—14.

ФАРБЕРОВ Н. Национальная государственность народов СССР: ее сущность и формы. — «Политическое самообразование», 1972, № 9, с. 12—21.

ФЕДОСЕЕВ П. Утворення СРСР — продовження справи Великого Жовтня. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 14, с. 3—9.

ХАБИБУЛЛИН К. Развитие национального самосознания в условиях международного общения. — «Философские науки», 1971, № 4, с. 43—49.

ХАЛИЛОВ А. М. Некоторые проблемы национальной государственности народов СССР на современном этапе коммунистического строительства. — «Вестник Московского ун-та». Сер. 13. Теория научного коммунизма, 1971, № 5, с. 26—33.

ЧИРКО В. А. Комунистична партія — організатор Союзу РСР. К., Т-во «Знання» УРСР, 1972. 60 с.

ЧИРКО В. Утворення і розвиток СРСР — торжество ленінської національної політики. — «Під прапором ленінізму», 1971, № 24, с. 8—13.

ЧИРКО В. А. Утворення Радянського Союзу — важлива віха в історії. — «Український історичний журнал», 1971, № 12, с. 3—13.

ЧИСТЯКОВ О. И. Великий Октябрь и создание Советского государства. М., «Знание», 1968. 70 с.

ЧХИКВАДЗЕ В. М. Советское многонациональное государство и всемирно-историческое значение его опыта. — «Вопросы философии», 1972, № 8, с. 16—28.

ШАПКО В. М. Союзу полвека. М., Политздат, 1971. 120 с.

ШЕВЧУК В. КПСС — політичний вождь і організатор багатонаціонального радянського народу. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 2, с. 2—7.

ШИЛО С. Современный этап в развитии национальных отношений в СССР. К., 1969. 47 с.

ШИРЯЕВ Ю. И. Зближення класів і соціальних груп радянського суспільства. — «Філософська думка», 1972, № 5, с. 3—12.

ШМОРГУН П. Розв'язання національного питання в СРСР — одне з найбільших завоювань соціалізму. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 4, с. 2—6.

ШОШИН В. А. Легонька дружбы. К проблеме интернационализма в советской литературе. Л., «Наука», 1971. 286 с.

50 років великих звершень

Батьківщина Радянська. 1917—1967. К., Полтвидав України, 1968. 520 с.

БЕЛОДЕД И. К. Ленинская теория национально-языкового строительства в социалистическом обществе. М., «Наука», 1972. 214 с.

БІЛОДІД І. К. Ленінська теорія розвитку соціалістичної національної культури. — «Український історичний журнал», 1970, № 4, с. 22—30.

Братское сотрудничество советских республик в хозяйственном и культурном строительстве. Сборник статей. М., «Мысль», 1971. 240 с.

БУЗЛЯКОВ Н. Проблемы повышения уровня жизни народа в девятой пятилетке. — «Вопросы экономики», 1971, № 7, с. 3—14.

Возрастание роли КПСС в период строительства коммунизма. М., Изд-во Московского ун-та, 1968. 337 с.

ВОЛКОВ Г. Социализм, человек и научно-техническая революция. — «Коммунист», 1971, № 14, с. 37—48.

ГВИШИАНИ Д., МИКУЛИНСКИЙ С. Научно-техническая революция и социальный прогресс. — «Коммунист», 1971, № 17, с. 19—31.

ГУТЯНСЬКИЙ С. К. Розквіт соціалістичної культури народів СРСР. — «Комунист України», 1972, № 3, с. 51—62.

ДЖУНУСОВ М. С. Теория и практика развития социалистических национальных отношений. — «Вопросы философии», 1967, № 9, с. 26—36.

ДРОБ'ЯЗКО В. С. Розквіт багатонаціональної літератури радянського народу. — «Комунист України», 1972, № 8, с. 19—28.

ЗАГОРОДНИЙ В. І. Роль Союзної соціалістичної держави в розвитку радянської економіки. — «Комунист України», 1972, № 3, с. 39—51.

ЗАК Л. М. Строительство социализма в СССР. Историч. очерк. М., «Мысль», 1971. 318 с.

К новым рубежам. Развитие нар. хоз-ва СССР в девятой пятилетке. М., «Экономика», 1971. 206 с.

КАЛТАХЧЯН С. Т. Пятьдесят лет исторической проверки марксистско-ленинского учения о нации. — «Философские науки», 1967, № 5, с. 23—33.

КЕЛДЫШ М. В. И. Ленин и развитие науки. — «Коммунист», 1970, № 5, с. 35—48.

КОЛОМІЙЧЕНКО І. Співробітництво народів СРСР у здійсненні соціалістичної індустріалізації. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 12, с. 7—11.

КОРЧАГИН В. П., КОСЯЧЕНКО С. Г. Социально-культурная программа пятилетки. М., «Экономика», 1971. 54 с.

В. И. Ленин и методологические вопросы современной науки. К., «Наук. думка», 1971. 206 с.

Ленин и современная наука. В 2-х тт. Кн. 1—2. М., «Наука», 1970.

Леннізм живе і перемагає. М., Полтвидав, 1970. 615 с.

МАКАРЕНКО О. Виховання соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму — одне з найважливіших завдань формування особистості будівника комунізму. — «Під прапором ленінізму», 1971, № 21, с. 6—11.

МІЛЛІОНЩИКОВ М. Наука на службі комунізму. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 14, с. 49—53.

МИХАЙЛОВ А. Научно-техническая информация и эффективность науки. — «Коммунист», 1971, № 16, с. 98—107.

МУЦЬКИЙ В. Від декрету про мир до програми миру. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 14, с. 62—67.

НАДОЛЬНИЙ І. Виховання комуністичної моралі. — «Під прапором ленінізму», 1971, № 23, с. 11—16.

Основы и практика хозяйственной реформы в СССР. М., «Экономика», 1971. 520 с.

ПАНІБУДЬЛАСКА В. Ф. На крилах дружби. Соціалістичні нації у боротьбі за комунізм. К., Т-во «Знання» УРСР, 1968. 48 с.

ПРИГОДИЙ М. Єднання літератур. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 14, с. 59—61.

Прогрес науки і техніки — найважливіша умова підвищення ефективності суспільного виробництва. К., Політвидав України, 1971. 127 с.

Процесс превращения науки в непосредственную производительную силу. М., «Наука», 1971. 127 с.

РОСЕНКО М. М. Науково-технічний прогрес і становлення повної єдності соціалістичних націй. — «Філософська думка», 1972, № 6.

РУТКОВСЬКИЙ Б. О. Комуністична партія — ідейний вихователь трудящих. — «Філософська думка», 1972, № 6.

РУДИЧ Ф. М. Управління соціалістичним виробництвом: загальні закономірності та специфічні риси. — «Філософська думка», 1972, № 6.

САМБОРСЬКИЙ Е. К. Колгоспне селянство в умовах комуністичного будівництва. — «Філософська думка», 1972, № 6.

СОРОКИН Г. М. XXIV съезд КПСС и основные проблемы девятого пятилетнего плана. — «Вопросы истории КПСС», 1971, № 7, с. 3—16.

СССР и союзные республики. (Сообщение ЦСУ СССР и ЦСУ союзных республик об итогах выполнения государственного плана развития народного хозяйства в 1971 году). М., «Статистика», 1972. 303 с.

Страна Советов за 50 лет. Сборник стат. материалов. М., «Статистика», 1967. 351 с.

СТУКАЛИН Б. Могучий фактор розвитку культури соціалістических націй. — «Коммунист», 1972, № 10, с. 62—73.

ТАРАНОВ А. П. 50 років Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., «Наук. думка», 1972. 194 с.

ТАРЕЛЬНИК Б. І. Розвиток колгоспної демократії в період будівництва комунізму. — «Філософська думка», 1972, № 5, с. 13—23.

ТОЛКАЧЕВ А. С. Экономические проблемы материально-технической базы коммунизма в СССР. М., «Мысль», 1971, 358 с.

ФЕДОСЕЕВ П. Н. XXIV съезд КПСС — историческая веха на пути советского народа к коммунизму. М., «Знание», 1971. 30 с.

ЧУКАНОВ О. Социалистическая экономическая интеграция и техническая революция. — «Коммунист», 1971, № 13, с. 80—92.

ЧУХНО А. Від економіки перехідного періоду до економіки розвинутого соціалізму. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 14, с. 29—34.

ЧУХНО А. А. Економічна політика КПРС на сучасному етапі. Наукові основи і головні напрямки. К., 1972. 63 с.

ШИНКАРУК В. Сучасна науково-технічна революція та деякі проблеми її соціальних наслідків. — «Комуніст України», 1969, № 4, с. 57—67.

ШПИЛЮК В. А. Соціалізм і інтернаціоналізація суспільного життя. Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1971. 219 с.

ШУЛЬГА З. П. Про економіку розвинутого соціалістичного суспільства. — «Комуніст України», 1972, № 4, с. 69—79.

ЩЕРБИЦЬКИЙ В. В. П'ятирічний план — втілює в життя. — «Комуніст України», 1972, № 1, с. 3—18.

Экономическая реформа. Ее осуществление и проблемы. М., Политиздат, 1969. 327 с.

Это и есть советская жизнь. (Сборник). М., «Мысль», 1971. 382 с.

ЮРЧУК В. Керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства. [КПРС] — «Під прапором ленінізму», 1972, № 14, с. 10—14.

Розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР

АЛІЄВ Г. А. Дружба, братерство, єднання. [Україна і Азербайджан]. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 9, с. 22—25.

АМБАРЦУМЯН В. А., СИМОНЯН А. П. В сім'ї вольній новій. [Україна і Вірменія]. — «Комуніст України», 1972, № 6, с. 57—66.

АМІРЯН С. Г. Вірменсько-українські літературні зв'язки на сучасному етапі. — «Радянське літературознавство», 1972, № 8, с. 3—13.

- БУЦЬКО М. О., ТАРАНЕНКО В. М. Під прапором пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів. (Економіка і культура України за 50 років Радянської влади). К., Т-во «Знання» УРСР, 1967. 38 с.
- ВОРОБИЙОВ О. І. Українська РСР на міжнародній арені. (Деякі питання зовнішньополітичної діяльності). К., 1970. 96 с.
- ГОЛОВКО М. Народи-брати. (Про дружбу рос. і укр. народів). К., Політвидав України, 1968. 184 с.
- КОВАЛЬ М. В., ЛАДИВІР І. І. Вчені України — братнім народам СРСР у роки Великої Вітчизняної війни. — «Вісник АН УРСР», 1972, № 8, с. 3—12.
- КОЛОТУХА Я. Я. В Союзі Радянським ти щастя знайшла. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 12, с. 19—21.
- КУЛІЧЕНКО М., МАЛАНЧУК В. В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні. К., Політвидав України, 1971. 320 с.
- В. І. Ленін і перемога Жовтневої революції на Україні. К., Політвидав України, 1967. 422 с.
- ЛЕЩЕНКО Н. Н., ОЛЕЙНИК Л. В. Украинская ССР в созвездии братских республик Советского Союза. К., «Знание», 1972. 16 с.
- ЛЯШКО О. П. Українська Радянська Соціалістична Республіка. К., Політвидав України, 1972. 107 с.
- Наука і культура. Україна. 1971. К., 1971. 396 с.
- ОЛІЙНИК Л. В. В Радянському Союзі щастя знайшла. (Розквіт Укр. РСР у дружній сім'ї народів-братів). К., 1972. 48 с.
- ПАНІБУДЬЛАСКА В. Ф. Дружба і співробітництво українського народу з братніми народами СРСР. 1959—1965. К., «Наук. думка», 1967. 220 с.
- ПАНІБУДЬЛАСКА В. Ф. Торжество ленінської національної політики на Україні. К., Т-во «Знання» УРСР, 1967. 27 с.
- ПАСКАР П. А. Глибоке коріння братерської дружби [Україна і Молдавія]. — «Комуніст України», 1972, № 8, с. 29—36.
- 50 років Радянської України. К., «Політвидав України», 1969. 570 с.
- РОГОЖИН А. Й. Утворення Української Радянської держави — торжество ленінської національної політики. — «Комуніст України», 1972, № 3, с. 27—38.
- Розвиток української культури за роки Радянської влади. К., «Наукова думка», 1967. 368 с.
- Розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР. К., «Наук. думка», 1972.
- СТАРОВОЙТЕНКО І. П., СТАРОВОЙТЕНКО А. І. Україна в дев'ятій п'ятирічці. (1971—1975 рр.). К., 1971, 38 с.
- СТОЯН П. К. Об'єднаний рух на Україні за утворення Союзу РСР. — «Вісник АН УРСР», 1972, № 5, с. 3—13.
- Торжество ленінської національної політики на Україні. К., Політвидав України, 1967. 459 с.
- Україна в період розгорнутого будівництва комунізму. К., «Наук. думка», 1967.
- Кн. 1. Великі звершення. 354 с.
- Кн. 2. Створення матеріально-технічної бази комунізму. 326 с.
- Кн. 3. Політична організація суспільства. 448 с.
- Кн. 4. Корінні соціальні зміни. 325 с.
- Кн. 5. Розквіт культури. 454 с.
- Україна за 50 років. К., Політвидав України, 1968. 78 с.
- Україна і зарубіжний світ. К., Політвидав України, 1970. 515 с.
- ХМІЛЬ І. С. Українська РСР у міжнародних відносинах. — «Комуніст України», 1972, № 8, с. 9—18.
- ЧИРКО В. А. Коммунистическая партия — организатор братского сотрудничества народов Украины и России в 1917—1922 гг. М., «Мысль», 1967. 383 с.
- Чуття єдиної родини. Українські радянські письменники про творчі взаємини з митцями братніх республік. К., «Дніпро», 1972. 332 с.
- ШЕВЧЕНКО Л. А. Дружба братніх культур. Культ. співробітництво укр. народу з братніми народами СРСР. 1946—1958. К., «Наук. думка», 1971. 163 с.
- Міжнародне значення досвіду КПРС у вирішенні національного питання
- АВДЕЕВ И. А. Международное значение исторического опыта КПСС в разрешении национального вопроса в СССР. Омск, О-во «Знание» РСФСР, 1972. 26 с.
- АНОШКИН И. Ф. Международное значение опыта КПСС в решении национального вопроса. — «Вопросы истории КПСС», 1972, № 6, с. 17—31.
- БАГРАМОВ Э. Международное значение исторического опыта КПСС в разрешении национального вопроса. — «Политическое самообразование», 1972, № 2, с. 49—57.
- ГИЛИЛОВ С. Всеобщее значение опыта решения национального вопроса. — «Международная жизнь», 1972, № 6, с. 69—78.
- ГОЛУБ В. И. Международное значение образования и развития СССР. К., «Знание», 1972. 22 с.
- ГРОШЕВ И. И. Исторический опыт КПСС по осуществлению ленинской национальной политики. М., «Мысль», 1967. 420 с.

ГРОШЕВ І. Міжнародне значення досвіду КПРС у розв'язанні національного питання. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 13, с. 9—14.

ДЕБОРИН Г. А., ЛЕКОМЦЕВ Г. З. СССР — важнейший фактор упрочення міжнародних позицій соціалізму. — «Вопросы истории КПСС», 1972, № 8, с. 3—18.

ДЖУНУСОВ М. С. Советский опыт решения национального вопроса и его международное значение. — «История СССР», 1967, № 6, с. 16—43.

Диалектика национального и интернационального в мировой социалистической системе. — «Проблемы мира и социализма», 1972, № 7, с. 10—37.

ДРАМБЯНЦ Г. Политика интернациональной солидарности. — «Коммунист», 1972, № 5, с. 84—95.

ЛЕОНТЬЕВ Л. Историческая веха мирового освободительного движения. — «Мировая экономика и международные отношения», 1972, № 3, с. 3—13.

МАТЮШКИН Н. И. Ленинская национальная политика КПСС и современность. М., О-во «Знание» РСФСР, 1971. 55 с.

МЕЛЬНИКОВА І. М. Міжнародне значення утворення і розвитку СРСР. — «Комуніст України», 1972, № 3, с. 73—84.

НЕВСКАЯ В. П. Международное значение опыта СССР в решении национального вопроса. — В зб.: Под ленинским знаменем национальной политики. Черкесск, Ставропольское кн. изд-во, 1969, с. 137—149.

ОЛЕКСИЮК М. М. Українська прогресивна преса США про соціалістичне будівництво в СРСР. — «Вісник АН УРСР», 1972, № 8, с. 13—22.

ПЕТЕРС І. У соціалістичній співдружності. — «Під прапором ленінізму», 1972, № 14, с. 68—72.

ПОДГОРНЫЙ Н. В. Полвека в братском союзе. — «Проблемы мира и социализма», 1972, № 7, с. 3—9.

УИНСТОН Г. Интернационализм против национализма (50-летие образования СССР и мировое рабочее движение). — «Рабочий класс и современный мир», 1972, № 4, с. 3—16.

ЦАМЕРЯН И. Международное значение опыта КПСС по решению национального вопроса в СССР. — «Вопросы истории КПСС», 1968, № 9, с. 41—55.

ЧОРНОСКУЛОВ В. І. Інтернаціональний характер досвіду КПРС. К., Т-во «Знання» УРСР, 1968. 48 с.

ЧОРНОСКУЛОВ В. І. На непорушних принципах марксизму-ленінізму. КПРС в авангарді боротьби за єдність світового комуністичного руху. К., Політвидав України, 1971. 144 с.

ШАКИРЗАДЕ А. С. Советский опыт решения национального вопроса и его международное значение. — Известия АН АзССР. Серия истории, философии и права, 1971, № 3—4, с. 89—99.

ЯЗВІНСЬКИЙ М. XXIV з'їзд КПРС про міжнародне становище СРСР і зовнішньополітичну діяльність партії. К., Т-во «Знання» УРСР, 1971. 42 с.

Склала КОРЧИНСЬКА Т. А.

**ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ,
ВМІЩЕНИХ У ЖУРНАЛІ „ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА“ 1972 року**

	№	Стор.
Передові та редакційні		
Посилювати зв'язок філософських досліджень з практикою	3	3
Діалектичний матеріалізм		
Антонов А. В.— Критерії та сфера науково-технічної творчості	4	68
Булатов М. О.— Розвиток знань про природу і суспільство і становлення діалектики	1	63
Жданов Д. О. (Ворошиловград) — До питання про співвідношення психіки прегомнід з мисленням людини	4	79
Конвай Б. І.— Метод як об'єкт аналізу у домарксистській філософії	3	66
Кубланов Б. Г. (Львів) — Деякі методологічні питання дослідження свідомості	4	87
Нелеп А. Т.— Філософія як наука і як навчальний предмет	4	96
Париюк М. О.— Про категорії діалектико-матеріалістичного детермінізму	5	124
Роменець В. А.— Аналіз творчого процесу	1	52
Чудаков В. М., Цехмістро І. З. (Харків) — Мислений експеримент як метод теоретичного пізнання	3	77
Філософські питання природознавства, логіка		
Дишлевий П. С.— В. І. Ленін про союз філософів і природознавців. До 50-річчя виходу в світ статті В. І. Леніна «Про значення воєвниного матеріалізму»	2	3
Костюк В. М. (Одеса) — Модальності в сучасній логіці	2	72
Свінцицький В. М. (Львів) — Біокібернетика і теоретизація фізіологічного знання. (Біокібернетичний підхід у фізіології вищої нервової діяльності)	3	58
Історичний матеріалізм і науковий комунізм		
До 50-річчя утворення Союзу РСР		
Амвросов А. О. (Москва) — Провідна роль робітничого класу у розвитку радянського суспільства	6	27
Антоненко В. Г.— Єдність національного і інтернаціонального в духовній культурі соціалістичних націй	6	101
Ануфрієва Р. А.— Єдність і спадкоємність поколінь в соціалістичному суспільстві	6	54
Безпальчий В. Ф.— Діалектика соціальних і національних відносин в історичному процесі	6	63
Головаха І. П.— В. І. Ленін — засновник багатонаціональної Радянської держави	6	3
Гончарова В. М.— Радянський народ — нова історична спільність людей	2	36
Горовський Ф. Я., Шило С. Й.— Спільність радянського народу і соціалістичний національний розвиток	3	9
Добрускін М. О. (Харків) — Інтелігенція у розвинутому соціалістичному суспільстві	6	44
Дорониченков А. І.— Патріотизм і інтернаціоналізм радянського народу	1	3
Маланчук В. Ю.— Розвиток націй і міжнаціональних відносин в СРСР на сучасному етапі	4	3
Росенко М. М. (Ленінград) — Науково-технічний прогрес і становлення повної єдності соціалістичних націй	6	73

Рудич Ф. М.— Управління соціалістичним виробництвом: загальні закономірності та специфічні риси	6	81
Рутковський Б. О.— Комуністична партія — ідейний вихователь трудящих	6	16
Самборський Е. К.— Колгоспне селянство в умовах комуністичного будівництва	6	37
Сульженко В. К. (Львів) — Розвиток духовної культури багатонаціонального радянського народу	6	92
Тарельник Б. І. (Ворошиловград) — Розвиток колгоспної демократії в період будівництва комунізму	5	13
Ширяєв Ю. І.— Зближення класів і соціальних груп радянського суспільства	5	3
Безпальний В. Ф.— Природа соціалістичного змагання	4	25
Ільченко О. Є.— Науково-технічний прогрес і суспільні відносини	1	37
Куценко В. І.— Соціальні закони і соціальне передбачення	1	10
Куценко В. І.— Свідомість і стихійність у суспільному розвитку	4	14
Мельникова Н. І.— Зміна форм праці в процесі розвитку соціалістичного виробництва	1	45
Оссовський В. А.— Соціальна група та її місце в суспільстві	2	26
Тарасенко М. Ф.— Становлення комуністичного способу виробництва і всебічний розвиток творчих здібностей людини	2	60

Конкретні соціальні дослідження і соціальна психологія

Войцеховський В. Г., Жмир В. Ф., Мокляк М. М., Сікорський Ю. П. — Про метод експертних оцінок в індустріальній соціології	4	106
Задворний А. М.— Деякі тенденції розвитку сучасної сім'ї колгоспника	4	46
Макогон В. Д. (Кіровоград) — Деякі питання взаємозв'язку суспільної психології та права	1	30
Сохань Л. В.— Науково-технічна революція і соціально-психологічний стан суспільства	1	21
Хмелько В. Є.— Світогляд особи: психологічна структура і функції	3	30

Етика, естетика, науковий атеїзм

Аксьон М. О. (Чернігів), Опищенко О. С.— Ленінські атеїстичні ідеї і сучасність	2	14
Матковська І. Я. (Одеса) — До питання про етичні принципи російського революційного народництва	1	82
Яранцева Н. О.— Масове тиражування творів мистецтва та естетичне сприймання	4	58

Історія філософії

До 250-річчя від дня народження Г. С. Сковороди

Горський В. С.— Філософія Сковороди у дореволюційних вітчизняних дослідженнях	5	44
Євдокименко В. Ю.— Г. С. Сковорода і суспільно-політична думка на Україні	5	35
Іванько І. В.— Питання історико-філософської оцінки спадщини Г. С. Сковороди	3	18
Іванько І. В.— Проблеми жанрової специфіки філософських творів Г. С. Сковороди	5	84
Кирик Д. П.— Учення Г. С. Сковороди про мікрокосм	5	67
Піччик В. М.— Філософські попередники Г. С. Сковороди в Києво-Могилянській академії	2	46
Пашук А. І. (Львів) — І. Вишньовський і Г. Сковорода	5	76
Полович М. В.— Антиномія «простоти істини» у філософії Григорія Сковороди	5	55
Світлична Г. Л. (Харків) — Г. С. Сковорода і Л. М. Толстой	5	93
Шинкарук В. І.— Великий селянський просвітитель	5	24
Братановський А. І. (Херсон) — Критика гегелівського принципу «розумності» держави у ранніх творах К. Маркса	1	72

Булатов М. О.—Вищий ступінь розвитку домарксівського матеріалізму. До 100-річчя від дня смерті Л. Фейєрбаха	4	34
Дмитриченко В. С.—Українські соціалісти-сімдесятники ХІХ ст. про працю та її організацію в майбутньому суспільстві	3	48
Константинов В. Н. (Херсон) — Філософські позиції і соціологічні погляди Л. І. Мечникова	1	107
Москаленко В. В., Матковська І. Я. (Одеса) — Всебічний розвиток особи в концепції Шарля Фур'є. До 200-річчя від дня народження	3	39

Філософія і соціологія за рубежом

Гарасимчук О. А.—До питання про генезис і сутність новоанглійського трансценденталізму	1	129
Кравченко О. М.—Методологічні хибі трактування Бріджменом операціонального визначення понять. (Операціоналізм у «філософії науки»)	3	130
Круглов С. М.—Антикомуністична суть концепції «одномірного суспільства» Г. Маркузе	2	126
Огляд літератури з критики буржуазної філософії та соціології (1969—1971)	4	129
Пікашова Т. Д.—Неовіталізм і позитивізм	3	124

Наукові публікації і повідомлення

Філософія в Києво-Могилянській Академії

Йосиф Кононович-Горбацький	1	90
Йосиф Кононович-Горбацький	3	86
Архангельська А. С. (Сімферополь) — Деякі специфічні особливості художнього відображення світу	3	100
Жмир В. Ф., Ручка А. О.—Досвід вивчення морально-ціннісних орієнтацій колективу	2	94
Кострюкова К. Ю.—Лист до редакції	2	106
Максименко В. С. (Одеса) — Про відповідність статистичних мір рівневі соціологічного вимірювання	1	102
Паніотто В. І.—Зважування соціометричного вибору	2	99
Повідомлення	4	121
Уредколегії «Філософської думки»	3	104

Наукове життя

Актуальні питання марксистсько-ленінської теорії в світлі рішень ХХІV з'їзду КПРС	4	114
Ануфрієва Р. А., Москвичов С. Г.—Науково-координаційна нарада з соціальної психології	2	115
Дослідження з проблем соціалістичного інтернаціоналізму і радянського патріотизму	6	112
Попович М. В.—IV Міжнародний конгрес з логіки, методології та філософії науки	1	114
Семерик В. С., Федінченко В. А.—Діалектичний матеріалізм і сучасне природознавство	3	105
Сидоренко М. М. (Чернівці) — Конференція читачів «Філософської думки»	1	117
Стогній І. П.—Назустріч ювілею Г. С. Сковороди	2	113
Установча конференція Українського відділення Філософського товариства СРСР	5	105
Утворення Філософського товариства СРСР	2	110
Звернення Установчого з'їзду Філософського товариства СРСР до усіх радянських філософів	2	111
Чернявська Г. М., Тонких І. С. (Харків) — Перша республіканська нарада-семінар з наукового комунізму	4	118

Критика і бібліографія

Азархін В. А., Азархіна Д. М.—Політика КПРС: теоретичні засади і практичне здійснення	4	122
Баєв Б. Ф., Котирло З. К. — Проблеми психології творчості	2	121
Бібліографія філософської та суспільно-політичної літератури про Сковороду Г. С. (1945—1972)	5	99

Бібліографія суспільно-політичної та філософської літератури до 50-річчя утворення Союзу РСР	6	122
Волович В. І.—Соціологічні дослідження молодіжних проблем у НДР	1	118
Дишлевий П. С., Гончаренко В. В.—Категорії «внутрішнє» і «зовнішнє» у науковому пізнанні	4	125
Доронченков А. І., Левін Д. А. (Харків) — Дослідження категорії «соціальна революція»	3	109
Зоц В. П.—Еволюція православ'я та її атеїстична оцінка	1	120
Королько В. Г., Жилін Б. Б.—Критика буржуазних концепцій морального ідеалу	3	117
Марценюк С. П. (Чернігів), Бочарова М. В. — Деякі соціологічні проблеми радянського суспільства	3	111
Михальченко М. І.—Ідеологія і політика соціал-реформізму	2	118
Осичнюк Ю. В.—Дослідження проблем соціальної революції	5	133
Остапенко С. В. (Нова Каховка) — Збірник з філософських питань природознавства	3	114
Танчер В. К. — Дослідження проблеми свободи	2	117
Філософська література, що вийшла на Україні 1970 року	1	125
Книжкова полиця	1—4	

Наші автори

- ГОЛОВАХА** — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри
Іван Петрович філософії АН УРСР
- РУТКОВСЬКИЙ** — кандидат філософських наук, в. о. завідувача відділом нау-
Борис Олександрович кового комунізму Інституту філософії АН УРСР
- АМВРОСОВ** — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри
Анатолій Олексійович наукового комунізму ВПШ при ЦК КІРС
- САМБОРСЬКИЙ** — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
Едуард Кайтанович Інституту філософії АН УРСР
- ДОБРУСКІН** — доктор філософських наук, професор Харківського інституту
Марк Овсійович радіоелектроніки
- АНУФРІЄВА** — кандидат філософських наук, науковий співробітник Інституту
Рима Андріївна філософії АН УРСР
- БЕЗПАЛЬЧИЙ** — доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри
Володимир Федорович марксизму-ленінізму Київського театрального інституту
- РОСЕНКО** — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри фі-
Маргарита Миколаївна лософії та наукового комунізму Ленінградського інституту
інженерів зв'язку
- РУДИЧ** — кандидат філософських наук
Фелікс Михайлович
- СУЛЬЖЕНКО** — кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри на-
Володимир Кузьмович укового комунізму Львівського політехнічного інституту
- АНТОНЕНКО** — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри
Володимир Григорович наукового комунізму КДУ

Редакційна колегія:

В. І. КУЦЕНКО (в. о. головного редактора), А. А. АВЕТИСЯН, В. Г. АНТОНЕНКО,
Ю. Ф. БУХАЛОВ, В. І. ВОЙТКО, І. П. ГОЛОВАХА, А. Т. ГОРДІЄНКО,
П. С. ДИШЛЕВИЙ, М. В. ДУЧЕНКО, Ф. М. КАНАК (заступник головного редак-
тора), М. М. ОЛЕКСЮК, Д. Х. ОСТРЯНИН, М. В. ПОПОВИЧ, Л. В. СОХАНЬ,
В. К. ТАНЧЕР, В. П. ЧОРНОВОЛЕНКО, В. І. ШИНКАРУК.

Відповідальний секретар В. А. АЗАРХІН.

Адреса редакції: 252001, Київ-1, вул. Кірова, 4, редакція журналу «Філософська думка». Телефон 29-10-94.

Технічний редактор Р. А. Коротик.

Коректор Л. М. Шевченко.

БФ 08254. З'являється до складання 18.IX 1972 р. Підписано до друку 10.XI 1972 р. Папір № 1, формат 70x108/16. Друк. фіз. аркушів 8,5+0,125 вкл. = 8,625. Умовно-друк. аркушів 12,08. Обліково-вид. аркушів 12,77. Тираж 3900. Замовлення К-154. Ціна 40 коп.

Видавництво «Наукова думка», Київ, вул. Рєпіна, 3.
Друкарня вид-ва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19.

«ФИЛОСОФСКОЕ МЫСЛЬ» № 6 (на українському мові). Науково-теоретичний журнал Інституту філософії АН УРСР. Виходить 6 разів в рік. Адрес редакції 252001, Київ, вул. Кірова, 4, редакція журналу «Філософська думка». Видає «Наукова думка», Київ, Рєпіна, 3. Типографія вид-ва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19. Печ. листів 8,5+0,125 вкл. = 8,625. Условно-печ. листів 12,08. Учетно-издат. листів 12,77. Тираж 3900. Ціна 40 коп.

**Видавництво „Наукова думка“ в 1973 році
випустить у світ книги:**

РЕЛІГІЙНА ПСИХОЛОГІЯ І ФОРМУВАННЯ АТЕЇСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ.

Мова українська. 15 арк. 1 крб. 74 коп.

У книзі простежуються тенденції зміни релігійної свідомості та кризи релігійної психології під впливом наукового світогляду і соціального прогресу. Визначаються шляхи та засоби подолання психології віруючих, що є однією з умов формування матеріалістичного світогляду.

Розрахована на науковців, викладачів і студентів вузів, на всіх, хто цікавиться питаннями атеїзму.

ОССОВСЬКИЙ В. Л. АКТИВНІСТЬ ТРУДЯЩИХ В УПРАВЛІННІ ВИРОБНИЦТВОМ. Мова українська. 8 арк. 80 коп.

У книзі узагальнюються результати конкретно-соціологічних досліджень про зв'язок активності робітників у сфері управління із змістом їх основної трудової діяльності та індивідуальними соціально-політичними характеристиками. Зростання активності мас в сфері управління виробництвом пов'язується з індустріалізацією організаторської і виховної роботи в трудовому колективі, з необхідністю враховувати вплив на робітника як суб'єкта активності специфічних соціальних і соціально-психологічних факторів. Дано практичні висновки, спрямовані на вдосконалення розвитку соціалістичної виробничої демократії.

ДЛЯ СВОЄЧАСНОГО ОДЕРЖАННЯ ЦИХ КНИГ ПРОСИМО ПОДАТИ НА НИХ ПОПЕРЕДНІ ЗАМОВЛЕННЯ, ЯКІ ПРИЙМАЮТЬ ВСІ МІСЬКІ ТА СІЛЬСЬКІ КНИГАРНІ.

ДЛЯ ОДЕРЖАННЯ КНИГ ПОШТОЮ ЗАМОВЛЕННЯ СЛІД НАДСИЛАТИ БУДЬ-ЯКОМУ МАГАЗИНУ «КНИГА-ПОШТОЮ» АБО БЕЗПОСЕРЕДНЬО КНИГАРНІ ВИДАВНИЦТВА «НАУКОВА ДУМКА» (252601, Київ-601, МСП, вул. Кірова, 4).